

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**РІВНЕНСЬКОГО
ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО
МУЗЕЮ**

**ВИПУСК XII
Частина 2**

РІВНЕ - 2014

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)
Н 34

Редакційна колегія:
БУЛИГА Олександр Степанович
РОМАНЧУК Олег Степанович

Відповідальний за випуск: Олександр Булига

Комп'ютерна верстка та дизайн: Віктор Луц, Ольга Морозова

Друкується в авторській редакції.

Н34 Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.
Зб. наук. праць. Випуск XII. Частина 2. – Рівне: Дятлик М. С. –2014. –
143 с., іл., табл.

ISBN 978-617-515-144-0

У збірнику опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених розвитку музейної справи та краєзнавства Волині.

Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників та студентів.

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редколегія може не поділять думок і концепцій авторів

ISBN 978-617-515-144-0

© Рівненський обласний
краєзнавчий музей, 2014

ЗМІСТ

Баглай М. Зажинкові звичаї та обряди волинян Гощанщини	5
Вертелецький Д. Трипільське поселення етапу С-II Новомалин – ур. Подобанка. Перший етап дослідження.....	8
Волошин М. Музеезнавча діяльність Данила Фіголя в українському Державному музеї етнографії та художнього промислу у Львові.....	11
Гарбарук О. Андрій Угаров – співець бойової романтики	15
Данілічева В. До 71-ої річниці Малинської трагедії.....	17
Захарчук Н. Зала творців мистецтва, прози, поезії музею історії міста Бердичева	21
Зюбровський А. Народні традиції вчинення тіста населення північної частини історико-етнографічної Волині на поч. XX – поч. XXI ст. (за матеріалами польових досліджень Здолбунівського району Рівненської області).....	26
Каук Т. Роль і вплив музею на формування естетичної культури підростаючого покоління	29
Климчук А. Нові дані про мікротопоніми Рівного	33
Коломієць Л. Зала подій Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр. музею історії міста Бердичева.....	36
Корчак А. П'ятнадцять мацев юдейського цвинтаря у Клевані.....	38
Кривенко А. Русалка як календарний образ волинської демонології (На основі польових матеріалів з південних районів Рівненщини)	44
Луц В. Художня колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею	47
Люта І. Баба-повитуха у родильній обрядовості волинян (за матеріалами з Гощанського р-ну Рівненської обл.).....	57
Мазурчук Ю. Преподобний Амфілохій Почаївський у спогадах мого дідуся о. Іоана Мазурчука	60
Мартінова О., Трусік Н. Роль Союзу руського народу в ускладненні російсько-єврейських взаємовідносин на Волині на початку XX ст.	63
Марчук В. Населення міста Рівне у міжвоєнний період.....	65
Міненко Р. Село Бочаниця Гощанського району Рівненської області як об'єкт історико-краєзнавчих досліджень.	68
Мосієвич Ю., Цецик Д. Участь українських національних партій у довиборах до парламенту Польщі на Волині навесні-влітку 1930 р.	72
Мушировський В. Будівничий музеїв краю (до 100-річчя від дня народження Василя Яковича Сидоренка – директора Рівненського краєзнавчого музею 1971-1984 рр.)	74

Нахратова Т. Старі мовчазні письмена ... (Грамоти на пергаменті XVI-XVII ст. з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею)	79
Нємец В. Обрядовість післявесільного циклу на теренах Гоцанщини (друга пол. XX ст.)	83
Обарчук А. Тадеуш Єжи Стецький. Біографія волинського краєзнавця	86
Пархоменко Т. Судові справи Дубенського магістрату першої половини XVIII ст. як об'єкт етнографічного вивчення (за записами В. Антоновича)	89
Перунін В. Історична топоніміка Волинського Полісся і тисячолітня етнічна культура	96
Попова К. Формування етнографічної колекції в збірці історико-краєзнавчого музею с. Липки Гоцанського району Рівненської області	101
Прищєпа Б. Дослідження середньовічних городищ у басейні ріки Горині в другій половині XIX – на початку XX ст.	106
Романчук О. Музейна галузь і законодавство України	110
Сауш О. «Людина, яка творила добро»	113
Семенович О. Мистецький літопис краю у творчості художника Валентина Колосова (за матеріалами фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею)	114
Семчишин О. Загадковість бурштину Рівненського Полісся	119
Ткач В. Археологічні знахідки з Підборецького монастиря (м. Дубно)	123
Толстуха Л. Філіп де Монтебелло – нащадок рівненських князів Любомирських	127
Федорчук Ф. Розвиток пивоваріння у Волинському воєводстві (1921-1939 рр.)	129
Цецик Я. Вибори до державних Дум на Волині	132
Юрчук О. Діяльність музею як соціокультурного інституту: рік 2013	134
Якобчук І. Краєзнавча робота М. Теодоровича на Волині	139
Відомості про авторів	141

Марія Баглай

ЗАЖИНКОВІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ ВОЛИНЯН ГОЩАНЩИНИ

Споконвіку люди ставилися до хліба з великою шаную. Це засвідчує загальновідома для українців приказка: «Хліб усьому голова». З хлібом приходили до новонародженого немовляти, хлібом благословляли молоду пару, з хлібом проводжали в останню дорогу покійника. Важливість хліба у всіх сферах життя сприяла формуванню хліборобської обрядовості, особливе місце в якій займали жнива.

У науковій літературі дослідники значну перевагу надавали опису обжинкових звичаїв та обрядів. Зажинкову обрядовість згадували побіжно, зважаючи на незначну кількість фактографічного матеріалу. Серед українських учених, які виявляли зацікавлення комплексом зажинкових звичаїв та обрядів, варто згадати Степана Килимника [8], Корнелія Кутельмаха [13–14], Галину Виноградську [3–5], Світлану Творун [18]. Науковий доробок з порушеного нами питання стосувався теренів Полісся та Поділля. Незначні фрагменти зажинкової обрядовості на Волині знаходимо у працях Дмитра Зеленіна [6], Василя Кравченка [12], Тетяни Пархоменко [16].

Метою пропонованої розвідки є розгляд традиційної обрядовості початку жнив – «зажинок» – на власному етнографічному матеріалі, зібраному в селах Гощанського району Рівненської області. Ця північна частина історико-етнографічної Волині відзначається добрим збереженням низки архаїчних елементів, проте досі залишається мало дослідженою і лише частково висвітлена у науковій етнологічній літературі.

Зазвичай визначальним критерієм початку жнив була стиглість зерна, відтак господар попередньо ходив до ниви, щоб це перевірити. Вважалося, що «як тверде хрупає на зубі – пора жати» [5, с. 7].

Окрім того, українці часто початок важливих робіт, в тому числі й хліборобських, прив'язували до певних релігійних свят. Це засвідчують народні приказки: «Святий Петро жито зажинає, святий Ілля у копи складає» [17, с. 261]; «На Івана нажала, а на Петра напекла» [3, с. 37]. Волиняни не є винятком, адже також йшли зажинати за тиждень або за кілька днів до свята Петра і Павла. «То так перед Петром [...] починали зажинати жнива. Пшеницю чи там жито зажинали, щоб вже почати на Петра і Павла,

щоб жнива добре пройшли» (с. Новоставці) [1, арк. 27]; «Піде [господиня] і хоч снопок нажне перед Петром. Чи такий обичай був, чи так воно, але досить шо починали, а тоді вже послі Петра рахуються жнива» (с. Бухарів) [1, арк. 40]; «До Петра завш зажинали» (с. Бугрин) [1, арк. 84]. Варто звернути увагу, що приурочення початку жнив до релігійних свят зумовлене, з прийняттям християнства, з'єднанням народного календаря з церковним [19, с. 442].

Спершу зажинали озимину – жито і пшеницю, а потім яру пшеницю, ячмінь, овес та гречку. Збирання хліба волиняни намагалися розпочати в так звані «легкі дні», до яких відносили вівторок, середу та п'ятницю. Понеділок та четвер вважали «важкими». «В понеділок не, не зажинали, бо то тяжкий день, а так в любий день: середу, п'ятницю» (сс. Колесники, Ясне, Угольці, Зарічне, Посягва) [1, арк. 12, 36, 50, 87, 92]; «В п'ятницю зажинали, в середу, бо то такі щасливі дні, щоб було щастя добре собрати» (с. Вільгір) [1, арк. 23]. «Особливо [зажинали] в п'ятницю. Такі основні роботи, чи хату ставить, то вже починають в п'ятницю» (с. Башино) [1, арк. 68]. Уривок з давньої жнивварської пісні підтверджує важливість обраного дня початку хліборобської роботи:

Я в неділю пю, пю, в понеділок сплю, сплю,
А в вівторок снопів сорок пшениченьки жну,
жну [6, с. 282].

До прикладу, у деяких селах Київського Полісся вперше зажинати ниву виходили того дня, на який випадало в цьому році Стрітення [13, с. 193].

До роботи волиняни приступали вранці, після того, як роса зійде. Господарі зажинати йшли разом. Із собою брали хліб, шматок сала, свячену стрітенську воду і обрус чи рушник, який застеляли на межі, з того боку, де мали зажинати [12, с. 109]. «Хліба взяли, да сала кусочок. Трошки як хто має горілки – візьме, а не має – то так» (с. Вільгір) [1, арк. 24]; «З хлібом все починаєця, з хлібом і свяченою водою» (с. Новоставці) [1, арк. 27]. Напередодні господиня пекла свіжий хліб. Проте не вдалося дізнатися, який саме вид хліба використовували на Гощанщині. Дослідник Степан Килимник зазначав, що зазвичай

українці пекли звичайний хліб, хоча подекуди – паляниці або книші [8, с. 484].

Важливе значення приділялося одягу, в якому вирушали на зажинки. Господар і господиня святково одягалися у чистий одяг. *«То йдуть дід і баба [...] вдягалися у святковий одяг і йшли зажинали [...] дід завше мій, така сорочка в його була біла з полотна, і штани, сорочка така довга, і червона така, казали – крайка – підперизувався. Баба обізательно була в білій хустині [...]»* (с. Бухарів) [1, арк. 40]; *«Колись завжди в чистому ходили. Чи в жнива, чи на сінокос, в білому всі у вишиванках»* (с. Башино) [1, арк. 68, 71]. Цікаве пояснення дотримання усталеного звичаю знаходимо у зажинковій легенді з Поділля. Селянка із села Зарванці, що на Вінниччині, не зібрала хорошого врожаю через те, що знехтувала давнім звичаєм і вийшла зажинати ниву в буденному одязі, без хліба та без свого господаря [8, с. 488–489].

Перш ніж зажати, господар обходив жнивний лан, щоб виявити, чи не зроблено де «залому» чи «закрутки» – це закручена у вузол чи заломлена до землі і скручена жменя колосся [15, с. 140]. *«Якось на житі загнуть і накрутять. Жито високе, згинають і там те все легко закрутять»* (с. Башино) [1, арк. 68]; *«Часом зав'язане колосся, часом загнуте колосся, всякого бувало [...] То воно закручене крепко, не розкрутиш»* (с. Посягва) [1, арк. 93, 96]. Серед волинян існувало повір'я про те, що це робили на біду (нещастя, хворобу чи на смерть) лихі люди. Тому навіть торкатися «залому» чи «закрутки» вважалося небезпечним [1, арк. 69, 96, 99]. Були такі люди, які «відшіптували» та виривали «закрутки» або радили молитися Святому Михайлу, який від цього зла врятує [13, с. 194; 15, с. 141]. На Гошанщині знали способи знешкодження дії «поробленого». *«Руками не можна чипать, взяти у совок і винести на межу або спалить на середохресті»* (с. Сергіївка) [1, арк. 98]; *«То взяв викоринив і викинув, але то так на шматку брав. Собі не впотребляв. А ні – взяв і спалив»* (с. Посягва) [1, арк. 93]. В селах Волинського Полісся «закрутку» виривали в брудних рукавицях, виносили на межу і спалювали [10, с. 153]. Проте не завжди зроблену шкоду помічали на зажинках, інколи – безпосередньо під час жнив.

Після оглядин своєї ниви починали зажинати. На Гошанщині право жати перше колосся належало господарю або найстарішому чоловіку в селі (сс. Вільгір, Новоставці, Зарічне, Башино, Посягва) [1, арк. 19, 27, 87, 74, 92]. Варто зауважити, що відповідно до записаної інформації, для більшості районів історико-етнографічної

Волині виконати цей урочистий обряд належало господаріні. Відмінність можна пояснити тим, що опитані респонденти народжені в 20–30-ті роки ХХ століття, тобто у час, коли багато чоловіків були мобілізовані на фронт або загинули в часі війни. Про це також зазначають самі респонденти. *«Знаю, що мама – небожка йшли зажинати. То вона йшла сама, бо в нас не було нікого [...] але повинен був господар»* (сс. Колесники, Вільгір, Ясне) [1, арк. 6, 16, 19, 34]. На теренах Бойківщини не дозволяли зажинати бідному чи молодому, котрий не мав свого поля. Так застерігалися від збідніння та злиднів, щоб «не зійти на жебраки» [7, с. 47].

Перед тим як зрізати перші колоски жита або пшениці, чоловік дякував Богу, що дочекався цього великого дня, й промовляв: *«Дай, Боже, в добру пору почать, а ше в кращу кінчить, щоб був врожай, щоб родив кращій на той рік»* (с. Угольці) [1, арк. 54]. На Гошанщині вдалося зафіксувати найрізноманітніші примовляння до ниви, кожне з яких містило подяку Богові за урожай та прохання на наступний вдалий рік. Найпоширеніші такі: *«Дай, Боже, за рік дождати цих жнив, а цей хлібець спожити в доброму здоров'ї»* (с. Вільгір); *«Боженьку, нам допоможи і благослови, щоб пройшло все добре і благополучні [були] жнива»* (с. Новоставці); *«Господи наш, дякуємо тобі за урожай»* (с. Башино) [1, арк. 19, 27, 68].

Господар брав серпа у праву руку, ставав із краю поля, зажинав три жмені збіжжя і клав їх навхрест: *«Клали перші колоски на схід і на полудень, так хреста робили»* (с. Посягва) [1, арк. 94]; *«[...] жменьку таку жнеш, положиш на тому нежатоному, і другу, і хрестиком тако кладеться, і так вже воно лежить, поки будем вже жати»* (сс. Новоставці, Угольці, Башино, Зарічне) [1, арк. 27, 50, 68, 89]. Виконання обрядової дії «класти хреста» можна пояснити тим, що починали роботу з Богом* *«Люди вірили в Бога, тому все робили з Богом, бо, як кажуть: «Як без Бога, то до порога не дойдеш»* (с. Угольці), *«Хрест – то Боже благословення»* (с. Башино), *«Клали хрест, [вірили] що Бог буде помагати жати»* (с. Бугрин) [1, арк. 54, 74, 81]. Запропоноване безпосередньо респондентами пояснення обряду свідчить про значний вплив християнської традиції на народну основу давнього звичаю. Дослідниця жнивницької обрядовості Галина Виноградська

* Так само навхрест клали останні жмені нажатого, коли залишали недожату ниву до наступного дня. Це була християнізована форма оберегу ниви від усього злого.

зазначає, що згаданий обряд побутує на Бойківщині, Поділлі, Поліссі й донині [4, с. 64].

Проте на цьому зажинки не завершувалися, адже потрібно було нажати першого снопа. До нього додавали згаданого вже «хрестика» із жменьки колосся. У селах сусіднього Славутського району Хмельницької області нажаний сніп називали «зажон» (сс. Великий Скнит, Рівки) [2, арк. 9, 26, 29, 31, 38], «зажинок» (сс. Нараївка, Іванівка) [2, арк. 15, 71]. З першим нажатым снопом пов'язували здійснення ще одного обряду – колядування, який простежується у більшості районів Волині та на Поділлі [18, с. 37-39].

Варто звернути увагу, що волиняни цю обрядову дію здійснювали, коли на полі з'являвся перший вижаний гречаний сніп. *«Першого накосив снопа, зв'язав, а це так було раніше, сів і заколядував»* (сс. Вільгір, Новоставці, Бухарів, Бугрин) [1, арк. 19, 24, 28, 41, 78]. Вдалося з'ясувати, що впродовж жнивного періоду волиняни колядували різдвяних колядок: *«Нова радість стала», «По всьому світу стала новина»* (сс. Угольці, Бугрин) [1, арк. 50, 77]. Звичай спробувала вперше пояснити Оксана Ходак. На думку дослідниці, у минулому колядування мало магічний характер [20, с. 98]. Самі ж респонденти пояснювали колядування тим, щоб *«за рік дождати цих жнив»* (с. Вільгір) [1, арк. 19], щоб *«в господарстві добро сідало»* (с. Бугрин) [1, арк. 78]. На Поділлі господар колядував для того, *«щоб бути здоровому самому та щоб діти були здоровими, щоб зимою гулів на шиї не було»* [18, с. 37]. Можна стверджувати, що через колядки люди намагалися забезпечити родині добре здоров'я та достаток.

Нажавши «зажинок», у цей день волиняни у полі більше не працювали. Робили так для того, щоб як швидко закінчили зажинки, щоб так швидко і завершити жнива [16, с. 90].

Особлива роль під час зажинок належала принесеним з дому гостинцям, хоча на Гощанщині й не вдалося записати, для чого на краю поля розстеляли рушник з хлібом та сіллю. Схожі звичаї, також без відповідної мотивації, простежуються й на теренах Полісся та Бойківщини. Тут на рушничок поруч з принесеними у поле хлібом та сіллю ще клали нажаті навхрест колосся [9, с. 43; 14, с. 119], а по завершенні обряду зажинок хліб не з'їдали, а приносили додому і вже вдома ним вечеряли [11, с. 452]. Можна погодитись у даному випадку із думкою Корнелія Кутельмаха, котрий вважав, що принесеними у поле до початку жнив хлібом-сіллю давні хлібороби кликали на поміч своїх покійних родичів [14, с. 124].

Зажинкова обрядовість на Гощанщині у загальних своїх рисах збереглася лише у пам'яті старшого покоління. У зв'язку з механізацією хліборобства багато традиційних зажинкових звичаїв та обрядів перестали функціонувати.

Архаїчні елементи зажинкової обрядовості, які лише фрагментарно збереглися на Гощанщині, свідчать про те, що частково комплекс звичаїв та обрядів зажинок виконувався з метою забезпечити майбутній врожай з допомогою покійних предків. Адже принесений хліб, колядування на першому снопі, безпосередньо «зажон» були призначені для поминання померлих. Можна також провести аналогії з різдвяно-новорічним циклом свят, коли поминали покійних родичів, ставлячи на святковий стіл хліб-книш поруч із різдвяним снопом та виконуючи колядки. Окрім того, дотримання певних приписів під час виконання зажинкового обряду, таких як вдягатися в чистий одяг, зажинати в «легкий» день та з Божим словом, класти навхрест перше вижате колосся, у народному розумінні мало апотропеїчне значення.

Джерела та література:

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 281-Е, 99 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість волинян», зафіксовані у Гощанському та Острозькому р-нах Рівненської обл. Баглай Марією Василівною 4–14 липня 2009 р.).
2. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 188-Е, 72 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість», зафіксовані у Славутському р-ні Хмельницької обл. Рогашко Іриною Леонідівною 12–23 липня 2007 р.).
3. Виноградська Г. Жнивварські звичаї та обряди українців: синкретизм дохристиянського та християнського світоглядів / Галина Виноградська // Історія релігії в Україні: Наук. щорічник. – Львів, 2005. – Кн. 2. – С. 36–41.
4. Виноградська Г. М. Народна семантика жнивварських звичаїв та обрядів українців: християнізація символів / Г. М. Виноградська // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: 36. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – Вип. 9. – С. 62–69.
5. Виноградська Г. Семантико-функціональні особливості основних ритуальних елементів

- українських зажинків / Г. Виноградська // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 6–10.
6. Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива императорскаго Русского Географического общества / Д. К. Зеленин – Петроград, 1914. – Вып. 1. – С. 277–311.
7. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тиждні і до рокових свят (Записані у Мшанці, Старомиського повіту і по сусідніх селах) // Матеріяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 33–60.
8. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Київ: АТ «Обереги», 1994. – Кн. II. – Т. 4: Літній цикл. – С. 340–513.
9. Колесса Ф. Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичі Стрийського повіту / Філарет Колесса // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – Т. V. – С. 91–93.
10. Кондратович О. П. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята / Олександра Кондратович. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – С. 122–132.
11. Конопка В. Ареальна характеристика традиції колядування під час жнив в Україні / Володимир Конопка // Народознавчі зошити. – Львів, 2013. – № 3. – С. 447–455.
12. Кравченко В. Етнографічні матеріали. Зібрані звичаї в селі Забрідді Житомирського повіту на Волині / Василь Кравченко. – Житомир: Робітник, 1920. – С. 109–112.
13. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів: ІН НАН України, 1999. – Вип. 2: Овручина. 1995. – С. 191–210.
14. Кутельмах К. «Спасова борода»: магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (за матеріалами Центрального Полісся) / Корнелій Кутельмах // Древліани: Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів: ІН НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 232–250.
15. Литвинова П. Закрутки и заломы / П. Литвинова // Киевская старина. – 1899. – LXIV. – Кн. 3 (Март). – Отд. II. – С. 139–141.
16. Пархоменко Т. П. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень / Тетяна Пархоменко. – Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. – С. 65–97.
17. Петров В. Народна усна словесність / В. Петров // Енциклопедія українознавства: У 2 томах / [ред. В. Кубійович, З. Кузеля]. – Мюнхен – Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 252–261.
18. Творун С. Колядування на жнивах / Світлана Творун // Народна творчість та етнографія. – Київ, 2007. – № 3. – С. 37–39.
19. Толстая С. М. Календарь народный / С. М. Толстая // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5 томах / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. – Москва: Международные отношения, 1999. – Т. 2: Д (Давать) – К (Крошки). – С. 442–446.
20. Ходак О. Віншування на стерні / Оксана Ходак // Жовтень. – 1983. – С. 98–99.

Дмитро Вертелецький

ТРИПІЛЬСЬКЕ ПОСЕЛЕННЯ ЕТАПУ С-II НОВОМАЛИН – УР. ПОДОБАНКА. ПЕРШИЙ ЕТАП ДОСЛІДЖЕННЯ

Незважаючи на відкриття та часткове дослідження трипільських поселень етапу С-II в середній течії р. Горинь за останнє десятиліття [1; 11–12], все ж залишається ряд невідомих пам'яток або відомих лише за поверхневими зборами [13]. Така ситуація склалася з пам'ятками по р. Збитинці (ліва притока р. Вілія). Залишки трипільських поселень на її берегах були відкриті в 70-х роках ХХ ст. В. Коноплею [4], та пізніше обстежені місцевим краєзнавцем О. Романчуком, зокрема в околицях села Ново-

малин Острозького району Рівненської області [16]. Навесні 2012 р., автор даної статті провів повторне обстеження пам'ятки трипільської культури Новомалин – ур. Подобанка – 1. Дану публікацію присвячено введенню здобутих матеріалів до наукового обігу.

*Розташування поселення Новомалин –
ур. «Подобанка».*

Поселення розташоване за 3 км в західній околиці с. Новомалин (рис. 1А) на мисоподібному виступі першої надзаплавної тераси лівого

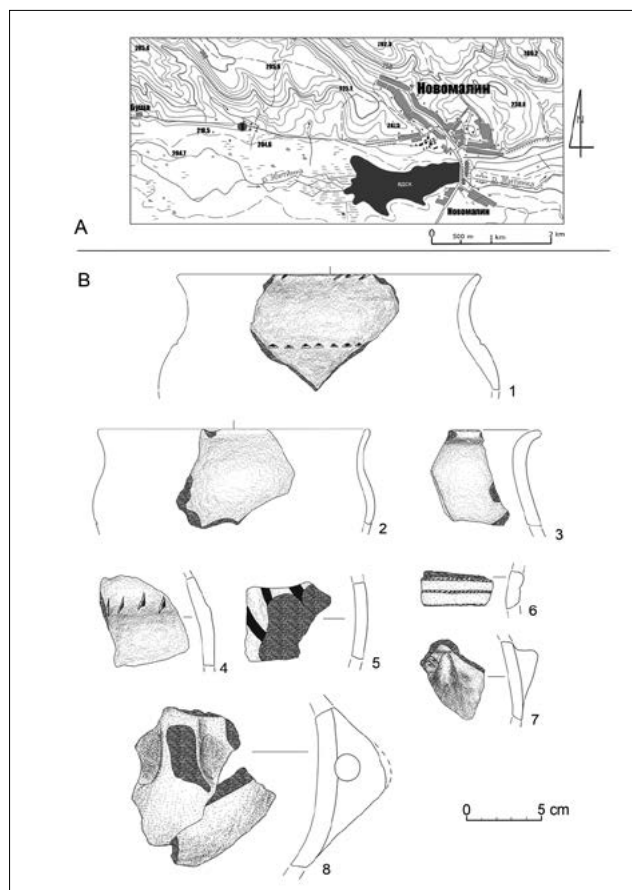

Рис. 1. Поселення Новомалин – ур. Подобанка:
А – карта розташування пам'ятки; В – керамічні
матеріали з поверхневих зборів.

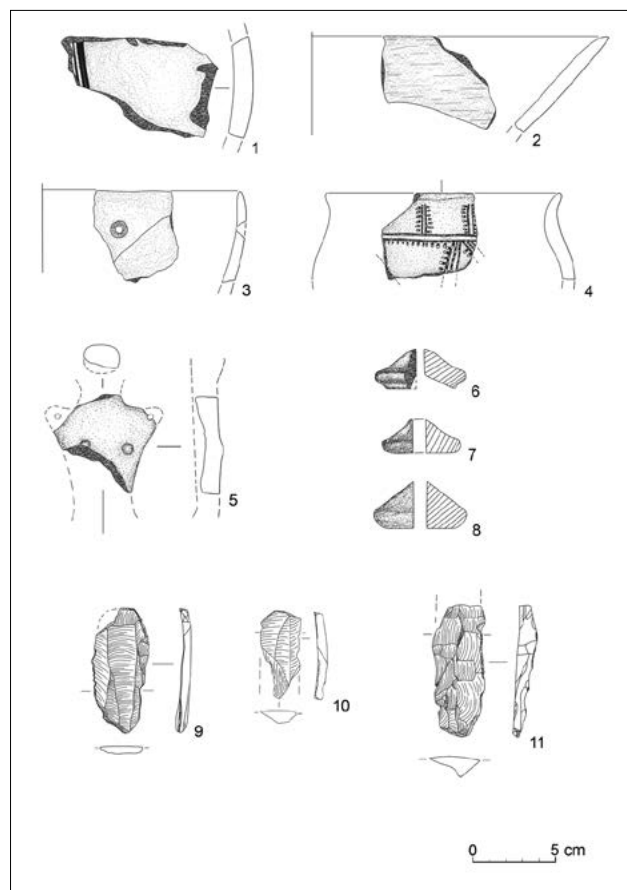

Рис. 2. Поселення Новомалин – ур. Подобанка.
Матеріали з поверхневих зборів: 1–8 – кераміка;
9–11 – кремій.

берега р.Збитинки. Найвища висота тераси над рівнем заплави сягає 21 м. Координати центру пам'ятки – широта – 50°17'58.68"С, довгота – 26°19'22.20"В.

Опис знахідок

В переважній більшості, трипільські матеріали концентруються на південному схилі тераси. На керамічних виробках присутні свіжі злами, що є ознакою активного руйнування пам'ятки.

Трипільські матеріали можна розподілити на дві категорії – керамічні вироби (посуд, антропоморфна пластика, пряслиця) та крем'яні знаряддя і технічні уламки. Кераміка поділяється на дві групи – кухонну та столову. В технологічному плані горщики кухонної групи можна поділити на дві групи. До першої належать: маса щільна, з домішкою в глянцюму тісті подрібненої черепашки і крихт вапняку (рис. 1: 1). До другого віднесено посудини зі щільною масою, заглаженою поверхнею, з додаванням в глиняне тісто шамоту, піску та органіки (рис. 1: 3, 4, 6). Фрагмент ручки амфори виготовлений зі щільної маси, проглаженою внутрішньою та

зовнішньою поверхнею, додаванням в глиняне тісто шамоту, піску та слюди (рис. 1: 8).

До кухонної групи також зараховуємо фрагмент напівсферичної миски, з ремонтним отвором, виготовленої з жирної маси з додаванням в глиняне тісто шамоту (рис. 2: 3). Горщики кухонної групи мають опуклі плічка, які плавно переходять у відігнуті назовні вінця із заокругленим краєм. В одному випадку на плічках нанесено відбитки трикутного штампу поєднаного з насічками по краю вінця (рис. 1: 1), нігтевих відбитків на стінці (Рис. 1: 4), відбитку подвійного шнура у поєднанні з конічним наліпом (рис. 1: 7) чи потрійним шнуром на шийці (рис. 1: 6).

Столова група представлена мисками трьох типів: з S-подібним профілем (рис. 1: 2), конічні (рис. 2: 2) напівсферичні (рис. 2: 1, 3). Вироби цієї групи виготовлені з віддуленої глини з природніми домішками дрібнозернистого піску.

З поверхневих зборів на трипільській кераміці орнаментация фарбою майже не зберігається. Трапилося лише два фрагменти, орнаментовані паралельними вертикальними лініями темно-коричневого кольору (рис. 1: 5; 2: 1).

Цікавим є фрагмент *антропоморфної* жіночої фігурки, виготовленої з глини, такої ж структури як і кераміка столової групи (рис. 2: 5).

Знайдено було також три *пряслиця*: одне ціле (рис. 2: 7) і два фрагменти *пряслиць* (Рис. 2: 6,8), виготовлених з глини, з додаванням піску та шамоту.

Окремим епізодом з поверхневих зборів є знахідка фрагмента посудини, який є імпортом *культури лійчастого посуду* (рис. 2: 4). Опуклобокий тулуб кубка переходить в пряму вертикальну шийку, краї заокруглених вінець плавно відігнуті назовні. Виготовлений з глиняної маси із додаванням піску та шамоту. Орнамент нанесений в техніці поступового наколювання та інкрустований білою пастою.

Знаряддя праці з *кременю* кількісно нечисленні. Виділені кінцеві скребки на пластинах (рис. 2: 9, 10), заготовка (рис. 2: 11). Кремень місцевий волинський, туронських покладів.

Аналогії знахідкам та інтерпретація поселення

Описана кераміка з поселення стилістично та технологічно має аналогії з поселень біля с. Паволочі [7], с. Малі Дорогостаї [5], с. Кочержинці – Шульгівка [15], с. Коржівка – Селисько [6], Острог – Земан [1], Хорів – ур. Підлужжя [9]. Для вищезгаданих пам'яток спільними рисами є наявність горщиків з трикутним штамповим вдавленням на плічках та насічками по краю вінець [7, рис. 1: 16; 5, рис. 3: 11; 15, рис. 4: 6; 6, Fig. 6: 16; 9, рис. 11: 6, 8], подвійний шнуровий орнамент, поєднаний з конічними наліпами [7, рис. 1: 3; 5, рис. 1: 11; 15, рис. 3: 11; 6, Fig. 5: 3], розписного посуду, виготовленого з відмуленої глини [7, рис. 1: 21–25, 27; 15, рис. 3: 2, 3; 6, Fig.

4: 4, 5, 12, 13, 15, 17, 19; 1, рис. 2: 2, 3; 9, рис. 5, 6, 7, 8], напівсферичних мисок кухонної групи [5, рис. 1: 7, 9; 6, Fig. 5: 4; 1, рис. 2: 6; 9, рис. 6].

Фрагмент кубка культури лійчастого посуду з поселення в ур. «Подобанка» (рис. 2: 1) аналогічній з інших пам'яток України не має. Простежити схожі риси у виконанні та способі нанесення орнаменту можна, зокрема, на пам'ятках ранніх класичних баденських на Куявах: Кучково, поселення 1 [14, tabl. 55: 10], Опатовіце, stan. 1 [14, tabl. 30: 6]; культури лійчастих кубків фази ІІВ: Пшибранювек [17, Рис. 28: 15], Подгай [17, Рис. 30: 21, 24, 28, 29]; та євшовіцької культури Південної Чехії – [8, Taf. 81: 2, 6, 7, 8, 15, 17, 22; Taf. 137: 5, 9]. На пам'ятках культури лійчастих кубків часто зустрічаються «грибоподібні» *пряслиця* (рис.2:4) [2, рис. 11: 7, 8, 9; 10, рис. 62].

Виходячи з описаних матеріалів, поселення Новомалин – ур. «Подобанка» можна віднести до перехідної ланки між Бринзено-Жванецькою фазою та Гордінештсько-Касперівською. Про це можуть свідчити знахідки розписного посуду, напівсферичні і конічні миски, посуд із відмуленої глини, притаманний Бринзенській (за В. О. Дергачевим) або Жванецькій локальній групі (за Т. Г. Мовшею). Разом з тим, на поселенні присутні знахідки посуду зі шнуровим орнаментом більше двох паралельних смуг, підтрикутним штамповим орнаментом на плічках – характерним для фази Бринзени-Жванець [3, с.111].

Прим.

На поселенні Новомалин – ур. Подобанка протягом двох сезонів 2012–2013 р.були проведені стаціонарні дослідження спільною українсько-польською експедицією. Результати досліджень наразі готуються до публікації.

Джерела та література:

1. Вертелецький Д., Нове поселення трипільської культури (етапу С–ІІ) Острог-Земан / Д.Ю. Вертелецький // Актуальні питання модерної історії України. Україна і світ [36. мат. Третьої наук. конф. (Острог, 25 квітня 2012 р.)].– Острог: вид. НУ «Острозька академія», 2012.– С. 4–10.
2. Гавінський А., Поселення культури лійчастого посуду в Малих Грибовичах / А.Гавінський // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.– Львів: 2009.– Вип. 13.– С. 172–197.
3. Дергачев В. А., Памятники позднего Триполья / В.А. Дергачев.– Кишинев: «Штиница», 1980.– 204 с.
4. Конопля В. М. Звіт з роботи Ровенського розвідкового загону Інституту суспільних наук Академії наук УРСР в 1977 р.// Науковий архів ІА НАНУ.– 1977.
5. Конопля В. М. Пізньотрипільське поселення Малі Дорогостаї – І. // Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов первого полевого семинара.– Тальянки, 1990.– С. 205–213.
6. Kruts V., Ryzhov S. Trypolye culture in Volhynia (Gorodsk-Volhynian grup), [Red. A. Koško] / V. Kruts, S. Ryzhov // The Western Border Area of the Tripolye Culture. Baltic-Pontic Studies.– Poznań: 2000.– № 9. - S. 86-110.
7. Макаревич М. Л. Трипільське поселення біля с. Паволочі // Археологічні пам'ятки УРСР: Вип. IV.– К., 1952.– С. 96–103.
8. Medunová-Benešová A. Jevišovice – Starý Zámek. Schicht C2, C1, C // Katalog der Funde. Fontes Archaeologiae Moraviae.– Brno, 1981.

9. Пелешишин М., З історії перших трипільських общин у Середньому Погоринні (за матеріалами поселення біля с. Хорова) /М. Пелешишин//Археологічні дослідження Львівського університету.– Львів: ЛДУ. 1997.– Вип. 2.– С. 47–65.
10. Пелешишин М. А. Енеолітичне поселення Зимне в Західній Волині / М. А. Пелешишин.– Тернопіль: Підручники і посібники, 2004.– 160 с.
11. Позіховський О. Л. Нові матеріали до археологічної карти епохи пізнього енеоліту Середнього Погориння / О. Л. Позіховський // Волино-подільські археологічні студії.– Львів: 1998.– Вип.1.– С.140–145.
12. Позіховський О. Л., Матеріали до каталогізації пам'яток Трипільської культури Середнього Погориння / О. Л. Позіховський //Археологічна спадщина Яна Фітцке.– Луцьк: вид. обласної друкарні, 2005.– С.279–314.
13. Позіховський О. Л., Вертелецький Д. Ю. Дослідження багатошарового поселення в с. Межиріч на Острожчині / О. Л. Позіховський, Д. Ю. Вертелецький //Археологічні дослідження в Україні.– К.-Луцьк: 2010 – С.329–330.
14. Przybył A. Społeczności późnoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach. Problem wpływów z kręgu kultury badęskiej.– Poznań, 2009.
15. Рыжов С. Н. Позднетрипольские памятники Буго-Днепровского междуречья. // Stratum plus: вып. 2, 2001–2002.– С. 187–195.
16. Романчук О. Нові матеріали з пам'яток доби енеоліту із околиць с. Новомалин / О. Романчук // Розвиток землеробства на території Волині (VI–II тис. до. н.е.) [за ред. Охріменко О.]– Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня».– 2010.– С. 246–265.
17. Czerniak L. Wczesny i środkowy okres neolitu na kujawach 5400-3600 p.n.e. – Poznań, 1994.– 206 с.

Мар'яна Волошин

МУЗЕЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДАНИЛА ФІГОЛЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ МУЗЕЇ ЕТНОГРАФІЇ ТА ХУДОЖНЬОГО ПРОМИСЛУ У ЛЬВОВІ

Данило Фіголь належить до когорти тих видатних музейників й науковців, які почали досліджувати народну культуру в умовах ідеологічного тиску на гуманітарну науку та репресій проти українських вчених з боку радянської влади. Не дивлячись на його доробки в дослідженні матеріальної й духовної культури та змістовний внесок у становлення Музею етнографії та художнього промислу НАН України у Львові, сьогодні ім'я дослідника несправедливо призабуте [3, 350].

Народився Данило Іванович 1 січня 1907 р. в м. Коломия, Станіславської області (УРСР) (тепер Івано-Франківська) в родині педагога-катехита, теолога о. Івана Фіголя та Стефанії з роду Галушинських [3]. У родині було п'ятеро дітей, серед них Данило був найстаршим. Родина Данила Фіголя відносилась до стану греко-католицького духовенства, що вплинуло на формування світогляду молодого Данила. Початкову освіту здобув в рідному місті, де навчався в народній школі. У 1917 р. вступив до гімназії в м. Станіславі (Івано-Франківськ), яку закінчив у 1925 р. [2, 39]. Хвороба не дозволила йому у

1925 р. відбувати військову служби та скласти іспити для вступу в Львівський університет ім. Яна Казимира. У 1926 р. Данило реалізував свою мету і став студентом юридичного факультету [2, 67]. Паралельно із вивченням права юнак відвідував лекції художньої та науково-прикладної фотографії, які проводив у професор Юзеф Світковський [3]. Протягом двох років проходив, безкоштовну, юридичну практику, але попри це, студент продовжував вивчати фотографію у Львівському художньо-промисловому училищі [2, 69].

Після закінчення Університету Яна Казимира, Данило Фіголь прагнув створити приватну нотаріальну установу. Ідею заснування приватної юридичної канцелярії підтримали в колі сім'ї Данила. Реалізувати цей задум перешкодили смерть батька й низький матеріальний рівень життя родини Фіголів. Після такої трагедії в родині, Данило Іванович часто змінює як місце праці так, і місце проживання. Після кількох років кар'єрної невизначеності, етнограф все ж таки обрав фах, який відображав його світогляд та ставлення до історичних реалій того часу.

Наукову діяльність Данило Фіголь розпочав у 1945 р., працюючи на посаді лаборанта в Державному Етнографічному музеї АН УРСР у Львові. Протягом 1945–1967 рр. дослідник обіймав різні посади та виконував різносторонній об'єм наукової й музейної роботи [18]. У цій науковій установі, яка на той час була провідним етнографічним осередком Західної України, етнолог, з повною віддачею, пропрацював все своє життя. Поруч із етнографічною та музейною практикою, Данило Іванович був редактором періодичного видання Українського фотографічного товариства у Львові (УФОТО) «Світло й тінь». У світлинах, представлених на виставках, етнограф зображав традиційний народний побут українських селян Західної України.

У 1951 р. за постановою Ради Міністрів УРСР у Львові відбулось об'єднання Музею художньої промисловості і Музею етнографії НТШ в єдиний Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР. У ньому зосереджувалась велика кількість експонатів, понад 60 тисяч, які були розподілені на окремі фонди, а відповідальними за їх збереження призначали наукових співробітників музею. Виступаючи за збереження української культурної спадщини Данило Фіголь у 1952 р. остаточно зосередився на музейній роботі. За спогадами професора Степана Макарчука він був «авторитетним і шанованим співробітником. У повсякденному житті музею Д.І Фіголь сприймався найперше як відповідальна особа за стан експозиції та обслуговування відвідувачів, організацію виїзних виставок у містах області» [5, 307].

Кандидатської дисертації етнограф не виконав, але зміст цієї роботи відобразила стаття «До історії побуту робітників Львова наприкінці XIX – поч. XX ст.» [11]. Наукове дослідження Данило Фіголь не захистив, в основному через ідеологічні установки керівної партії Радянського союзу, не зважаючи на те, що дослідник старався дотримуватись «партійних побажань». Знову ж таки етнограф С. А. Макарчук пригадував, що «вчений поєднував в собі всі риси своїх колег того часу, які тоді керувались афоризмом Станіслава Людкевича, сформульованого на одному із «активів» інтелігенції Львова: «Нас визволила радянська влада, і нема на то ради». Тому потрібно бути вдячними тій владі, і мовчазливо виконувати всі її вказівки і, не дай Боже, протестувати проти неї, а краще – хвалити» [5, 307].

Свідченням його фаховості у музейній справі є статті й доповіді, які присвячені музейному аспекту етнографічної практики Данила Фіголя

[6–9; 12–17; 19]. У 1952 р. дослідника призначили завідувачим фонду іграшок. Основний масив роботи на цій посаді зводився до відповідальності й упорядкування ілюстраційних фондів музею, побудові експозиції та культурно-освітній роботі [2, 43]. Робота в цьому руслі спричинила появу у 1956 р. публікації «Українська народна дитяча іграшка» [14]. В цій статті, автор, висвітлює функції, генезу та українські школи, які виготовляли народну дитячу іграшку; описав музейну збірку дитячої іграшки Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР та традиції її творення в різних етнографічних районах Західної України; зробив акцент на матеріалі виготовлення дитячої забавки виділивши два види: дерев'яні та глиняні; окремив основні три групи (образні й сюжетні; музично-шумові; механічні) та підгрупи української народної дитячої іграшки [14, 77–78]; детально зупинився на Яворівській школі народної іграшки; наголошено на використанні та значенні іграшки для формування світогляду дитини. На основі проведеного дослідження, автор, закликає активніше використовувати представлені зразки народної іграшки для виховання дітей [14, 77].

У 1957 р. вчений у співавторстві із М. Козакевичем та В. Рожанківським опублікував наукову статтю музеєзнавчого характеру «Поповнення фондів Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР» [14]. В якій висвітлюється оновлення музейної збірки у 1954 р., на основі експонатів Полісся; зазначено доповнення музейних фондів новими знаряддями праці, речами з обстановки поліської селянської хати та народним одягом, поряд із експонатами народного мистецтва та художнього промислу. У 1959 р. зусиллями вченого побачила світ стаття «Новонабуті експонати музею» [10]. Вона присвячена поповненню фондів Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР новими збірками.

Його заслуги та досвід у діяльності на ниві української етнографії та музейництва були високо оцінені. Це слугувало тому, що у 1960 р. вченого призначено головним охоронцем фондів Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Ця посада сприяла написанню путівника «Львівський державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР» [13]. В якій автор висвітлив історію створення музею; означив історичний принцип побудови його експозиції; описав фонди музею, їх поповнення, науково-дослідну та збирацьку роботу працівників

Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР [13, 9–10].

У 1964 р. Данило Іванович у співавторстві з В. А. Маланчуком опублікували статтю «Вишивка в сучасному побуті» [16]. В якій висвітлюється значення народної художньої вишивки для української культури; автори означили виховну функцію української народної вишивки та закликали до її збереження. У висновку вчені вималювали майбутні перспективи розвитку художньої вишивки [16, 45].

Музейна практика Данило Фіголь проявилась в активній участі у наукових конференціях. Помітною для етнографічної науки Галичини 50-х роках ХХ ст. була виїзна конференція, організована Музеєм етнографії та художнього промислу АН УРСР спільно з Бориславським Міським Комітетом КП (б) У. Конференція проходила протягом 2–5 грудня 1960 р. в м. Борислав у приміщенні Палацу Культури нафтовиків на тему: «Здобутки народної культури в сучасний побут» [2, 1]. У цій конференції вз'яли участь та виступили з доповідями науковці відділу етнографії Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР – К. І. Матейко, Д. І. Фіголь, Р. П. Гарасимчук, М. П. Ковальський, С. А. Макарчук, В. П. Васьків і У. Л. Рудницька [1, 2]. Публікація «Здобутки народної культури – в сучасний побут» [17] написана у співавторстві з дослідницею Катериною Матейко на основі матеріалів конференції [1, 2] та опублікована в 1962 р. Дослідники довели актуальність та значимість виїзних наукових конференцій для поступу української етнологічної науки у ХХ ст. [17, 234–235]. Не дивлячись на значимість даної конференції вчені висвітлили зміст доповідей лише деяких її учасників: Р. Гарасимчука, Д. Фіголя, В. Васьківа, К. Матейко й С. Макачука [17, 234].

Протягом 7–8 грудня 1964 р. у Львові проходила наукова конференція, присвячена двадцятій річниці воз'єднання Західноукраїнських земель з УРСР. Темою конференції була «Народна культура західних областей України за роки радянської влади» [15]. На ній вчений виступив з доповіддю «Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР – важливий центр дослідження та популяризації культури і побуту українського народу» [15, 40]. У доповіді, науковець подав історію створення музею [1, 1]; зупинився на науково-дослідній роботі музею в умовах різних історичних періодів (Австро-угорського та польського панування, Першої та Другої світових воєн, Радянського режиму); наголосив, що в «період австро-угорсько-

го та панського, себто польського панування, двом музеям було важко вести будь-яку роботу; висвітлив позитивні сторони науково-дослідної роботи, відзначивши внесок І. Франка та В. Гнатюка» [1, 1], збільшення музейних збірок, встановлення нових контактів із музеями не тільки УРСР, а й з іншими республіками СРСР та початок систематичної науково-дослідної роботи над збірками; задекларував негативний вплив на роботу музею Першої світової війни; висвітлив головні теми наукової роботи працівників Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР в 1950-х роках: «дослідження матеріальної й духовної культури українського народу та вивчення промисловості України» [1, 3]; наголосив на колективній роботі львівських вчених над етнографічним нарисом «Українці», «Історико-етнографічним Атласом» та «Нарисом з історії українського народного та прикладного мистецтва» [1, 8–10].

Важливою сферою музейної діяльності Данила Івановича в Музеї етнографії та художнього промислу у Львові було проведення консультативної роботи. Завдяки цьому, він взяв участь в VII міжнародному конгресі антропологічних та етнографічних наук [2], організованому вченими Москви, Ленінграда, Києва та Львова в 1964 р. На ній етнолог виголосив доповідь про «Методику наукової пропаганди в культурно-масовій та науково-освітній роботі музеїв» [2, 102], яка отримала схвальну оцінку та була опублікована в Москві [6].

Данило Іванович Фіголь за час роботи в Музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР опублікував чимало наукових праць, які трактують становлення музейної справи в радянський період. Червоною ниткою його публікацій із музейництва, було висвітлення етнографічний збірок та колекцій Державного етнографічного музею АН УРСР у Львові. Не дивлячись на важкі умови праці, постійні репресії, заборони на дослідження етнографічних тем, він залишився вченим, який вважав, що збереження, поповнення й розширення етнографічних музейних колекцій одна із важливих частин діяльності українського етнографа. Його заслуги в музейній діяльності надзвичайно актуальні для з'ясування та розуміння наукової ролі й місця, яку відігравав Музей етнографії та художнього промислу АН УРСР у Львові для поступу української етнографічної науки, не зважаючи на те, що Данило Фіголь, діяв відповідно до побажань радянської ідеології.

Джерела та література:

1. Архів Ін-ту народознавства НАН України.– Ф. 1.– Оп. 2.– Спр. 146.– (Фіголь Д. І. Український державний музей етнографії та художнього промислу АН УРСР – важливий центр дослідження та популяризації культури і побуту українського народу).– 10 арк.
2. Архів Ін-ту народознавства НАН України.– Ф. 1.– Оп. 3.– Спр. 61 (Особова справа Данила Фіголя) – Арк. 36–81.
3. Волошин М. М. Етнографічна тематика в науковій практиці Данила Фіголя / Мар'яна Волошин // Народознавчі зошити. Серія історична – № 2.– 2014.– С. 350–360.
4. Зінич В. Т. Українські вчені до VII міжнародному конгресі антропологічних та етнографічних наук / В. Зінич // Народна творчість та етнографія.– № 1.– 1964.– С. 101–103.
5. Макарчук С. А. Етнографи Українського державного музею етнографії та художнього промислу у Львові: 1959–1965 рр. / Степан Макарчук // Народознавчі зошити. Серія історична.– № 2.– 2014.– С. 301–309.
6. Фіголь Д. І. Методика науочної пропаганди в культурно-масової та научно-просвітительній роботі музеїв (на опыте Украинского государственного музея этнографии и художественного промысла во Львове).– Москва, 1964.
7. Фіголь Д. І. Украинский государственный музей этнографии и художественного промысла АН УССР.– Львов.– Брно. Этнография. I. 1959.– С. 236–238.
8. Фіголь Д. І. Український державний музей етнографії та художнього промислу // Людвик Кунз. Этнографические музеи в государствах Средней и Восточной Европы. Каталог.– Брно, 1958.– С. 211.
9. Фіголь Д., Васьків В. Мистецтво китайських друзів / Данило Фіголь, В. Васьків // Радянська культура.– 1959.– 12 листопада.– С. 4.
10. Фіголь Д. І. Новонабуті експонати музею / Данило Фіголь // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.– К., 1959.– Вип. IV.– С. 140–141.
11. Фіголь Д. І. До історії побуту робітників Львова в кінці XIX – на початку XX ст. / Данило Фіголь // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.– К., 1959.– Вип. IV.– С. 13–23.
12. Фіголь Д. І. Каталог міжобласної художньої виставки, присвяченої 25-річчю возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській Державі.– Львів, 1967.– 156 с.
13. Фіголь Д. І. Львівський музей етнографії та художнього промислу АН УРСР: Путівник (на укр., рос. і англ. мовах).– Львів: Каменяр, 1968.– 22 с.
14. Фіголь Д. І. Українська народна дитяча іграшка / Данило Фіголь // Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР.– К., 1956.– Вип. I.– С. 68–80.
15. Фіголь Д. І. Український державний музей етнографії та художнього промислу – важливий центр дослідження та популяризації культури й побуту українського народу / Данило Фіголь // Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 25-ій річниці возз'єднання Західноукраїнських земель з УРСР: «Народна культура західних областей України за роки радянської влади». (7–8 грудня 1964 р.).– Львів, 1964.– С. 40.
16. Фіголь Д. І., Маланчук В. А. Вишивка в сучасному побуті / Данило Фіголь // Народна творчість та етнографія.– 1964.– № 3.– С. 43–45.
17. Фіголь Д. І., Матейко К. І. Здобутки народної культури – в сучасний побут / Данило Фіголь, Катерина Матейко // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства.– К., 1962.– Вип. VII–\$III.– С. 233–235.
18. Фіголь Д. І., Суха Л. М., Козакевич М. З., Матейко К. І., Ломова М. І. Деякі особливості сучасного побуту українців Полісся (за матеріалами експедиції 1953р.) / Д. І. Фіголь, Л. М. Суха, М. З. Козакевич, К. І. Матейко та М. І. Ломова // Матеріали з етнографії та художнього промислу.– К., 1956.– Вип. II.– С. 48–59.
19. Фіголь Д. І., Козакевич М. З., Рожанківський В. Ф. Поповнення фондів Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР / Данило Фіголь, Мустафа Козакевич // Мат-ли з етнографії та худ-го промислу.– К., 1957.– Вип. III.– С. 177–178.

Ольга Гарбарук

АНДРІЙ УГАРОВ – СПІВЕЦЬ БОЙОВОЇ РОМАНТИКИ

Андрій Угаров – поет, ім'я якого переповнене духом бойової романтики. Він – співець моря і далеких походів, літописець передвоєнної пори, пори ентузіастів і мрійників (рис. 1) [5, 1]. Широкому колу шанувальників поезії він відомий як поет-пісенник, а його «Донська козача» давно увійшла у високий ранг народної пісні.

На жаль, ні в передмові до збірок поезій, ні в бібліографічному каталозі «Письменники України в роки Великої Вітчизняної війни» [4, 324] немає повної біографії митця, а лише короткі бібліографічні довідки. Йому присвячено лише дев'ять рядків у книзі «Вінок слави» [1, 111]. Про його життєвий шлях ми дізнаємось завдяки листам його дружини Марії Остропольської (рис. 2).

Справжнє ім'я поета Андрія Угарова – Остропольський Йосип Айзикович. Митець народився в місті Києві 15 липня 1907 р. в сім'ї службовців: батько працював бухгалтером Укрснабу, мати була домогосподаркою [2, 10]. Майбутній поет навчався в трудовій школі № 20 м. Києва, де закінчив 7 класів, потім на робітфаці [4, 324]. Працював робітником водопровідної мережі міста.

З 1930 до 1935 р. служив на знаменитому крейсері «Червона Україна» головним машиністом, а згодом став редактором багатотиражної газети. Його дружина Марія Бенціанівна Остропольська, розповідаючи про період служби на флоті, згадує першу видану книгу віршів «Кораблі рапортують», яка «оспівувала соціалістичну Батьківщину, радянський народ-герой, народ-трудівник, романтику комсомольських звершень» [3, 4]. Проте ця віршована збірка не увійшла до переліку творів автора.

У 1935 р. він вступає на російське відділення філологічного факультету Київського державного університету й видає другу книгу віршів «Коли цвіте вишня». Вже в першому вірші «Я уходил во флот», яким відкривається згадана збірка, Андрій Угаров змальовує картину нелегкої морської служби. Головна тема його творчості – поетизація ратних і трудових звершень радянського народу. У вірші «Сказание о лейтенанте» оспівується «самый сильный и упорный революции матрос» – Шмідт, а паралельно створюється образ сучасного молодого лейтенанта – мужнього захисника морських кордонів, переконаного в правоті своєї справи офіцера. Натхненій праці рибалок

різних національностей – колективу невеликого баркаса – присвячений вірш «Гречанка». У вірші «Друзья» поет зображає молоде покоління радянських робітників, поетизує легендарний подвиг «Авроры», бойових спадкоємців ратних традицій радянського народу. Твори «Мичурин начинает утро», «Когда цветет вишня», «Звезды над Дарьялом», «Встреча», «Я мечтал», «Девушка провожает пилота», «Клятва», «Недалек уже день» відображають життя радянського народу, його трудові звершення, освоєння Північного й півітряного океанів.

Після закінчення вузу в 1940 р. Андрій Угаров вже як педагог, приїхав у наше місто за призначенням до Ровенського вчительського інституту на посаду викладача російської літератури. Принциповий, він блискуче читав лекції, чимало уваги приділяючи військово-патриотичному вихованню. Не терпів тих, хто порушував трудову дисципліну, вчився не на повну силу.

Вірші третьої збірки «Пісні Великої Землі» митця присвячені змалюванню трудових буднів. У циклі «Коли заграють похідні сурми» митець розкриває різні сторони повнокровного життя Країни рад, висловлює тверду впевненість, що такий народ ніхто і ніколи не поставить на коліна (вірш «Над Киевом моим непобедимым», «Баллада о боевой подруге», «Песенка», «Морской романс», «Оборонный марш», «Балтийская песня»).

Втім, з його творчістю ровенчани познайомились ще у вересні 1939 р., коли червоноармійці, які увійшли в місто, розповсюджували серед населення листівки, написані червоними чорнилами з віршем «Визволення», присвяченим воз'єднанню західноукраїнських земель з Радянською Україною.

Про ровенський період в житті поета згадує Григорій Гапончук – колишній студент Ровенського вчительського інституту. «Ми, студенти, захоплювались ним, як «живим поетом». «Наш институтський хор розучив пісню «Коли заграють похідні сурми», її співали студенти, співала молодь міста». «Майбутні вчителі хором співали пісню «Донська козача», яка тоді щойно з'явилась на платівках у виконанні хорової капели «Думка». Радості автора не було меж» [5, 1–2].

У перший день війни в актовому залі інституту він виступив з промовою, заявивши, що

Рис. 1. Андрій Угаров.

Рис. 2. Подружжя Угарових: Андрій і Марія.

добровільно йде в ряди захисників Вітчизни, де буде боротися з ворогом до переможного кінця. Закликав всіх студентів посилити опір ворогу. Свій виступ поет закінчив читанням вірша «Над Києвом моим непобедимым», зробивши особливий наголос на фінальних рядках:

Сирени нашей Гитлеру
не нюхать,
И нашей крови Гитлеру
не пить! [3, 4].

Перенісши важку операцію по видаленню нирки, митець мав повне право і можливість евакуюватися, але добровільно пішов у діючу армію. Андрій Угаров, захищаючи рідний Київ, попав в оточення. Фашисти відправили етапом колони військовополонених у Ровно. Поет був ув'язнений у ровенському таборі і в жовтні 1941 р. з групою комуністів розстріляний на вулиці Білій (точна дата загибелі поета не відома). «В похоронці, яку я отримала, – згадувала Марія Остропольська, – значилось: пропав безвісті на фронті в 1941 р.» [5, 3].

У Києві на меморіальній плиті будинку Спілки письменників України серед імен загиблих у роки війни викарбовано й ім'я поета Андрія Угарова.

Ряд його віршів поклали на музику композитори Ф. Козицький, Д. Клебанов, Я. Левін (пісні «Лирическая железнодорожная», «Песня о наркоте», «Донская козачья», «Я мечтал» та ін.). Пісня Андрія Угарова з успіхом виконувалися самодіяльними й професійними колективами, зокрема капелою «Думка», ансамблем пісні і танцю донських козаків, хором республіканського радіо, ансамблем пісні і танцю Української РСР. Крім того, поет успішно виступав і як перекладач, популяризатор кращих поетичних зразків української літератури (вірші М. Бажана, П. Усенка, А. Малишка).

Багато років вивченням літературної спадщини поета займався доцент РДПІ ім. Д. Мануїльського Петро Лещенко. Він досліджував матеріали архівів, підтримував тісний зв'язок з дружиною митця Марією Остропольською.

Джерела та література:

1. Вінок слави: письменникам, які полягли за свободу і незалежність Батьківщини: В 2 т. – Т. 1 – К.: Рад. письменник, 1970. – 497 с.
2. Лещенко П. Жизненный и творческий путь поэта-воина Андрея Угарова / П. Лещенко // Вопросы русской литературы. – 1985. – № 2 (46). – С. 9–14.
3. Лещенко П. Співець комсомольської романтики. До 80-річчя віддня народження Андрія Угарова / П. Лещенко // Червоний прапор. – 1987. – № 115 (16 червня). – С. 4.
4. 22 червня – 9 травня. Письменники України у Великій Вітчизняній: бібліогр. довідник / упоряд.: Б. Буркатов, А. Шевченко; ред. кол.: П. Воронько [та ін.]. – К.: Рад. письменник, 1980. – 383 с.
5. Токова О. Горіння / О. Токова, О. Смик // Зміна. – 1986. – 9 травня. – С. 1–3.

Валентина Данілічева

ДО 71-ОЇ РІЧНИЦІ МАЛИНСЬКОЇ ТРАГЕДІЇ

В 60–70-ті рр. XX ст. на Волинь переселились чехи. Декілька поколінь волинських чехів прожили тут до Волинської акції 1947 р. (репатріації до Чехословаччини).

Більшість з них розселилась компактно на території сучасних Здолбунівського, Дубнівського, Млинівського районів, утворивши поблизу українських сіл чеські.

Таким був Чеський Малин Дубенського повіту, з 1939 р. – Острожецького, згодом Млинівського району Рівненської області.

Село заснували чехи-переселенці й належало до найбільш культурних і багатих чеських сіл на Волині. В «польський» період там діяло коло Чеської Матице шкільної. До війни в селі було 102 хати, чеський театр, добровільне товариство пожежної дружини. Люди жили заможнo. Мали 512 корів, 160 коней, 920 свиней, 200 овець. Більшість колоністів займались землеробством.

Чехи були прихильниками політичного нейтралітету й не підтримували жодну сторону волинських конфліктів. Напередодні трагедії в селі проживало 484 мешканців [1]. Поруч було й українське село Малин, яке вперше згадується в письмових джерелах в 1545 р. [2].

13 липня 1943 р. мешканців Чеського Малина спіткало жакливе лихо. Ще ввечері 12 липня німці почали оточувати село, ніхто не мав право покинути його. А наступний день закінчився катастрофою.

Про трагедію Чеського Малина свідчать документи, живі свідки. Але й досі є чимало питань, на які не отримано відповіді. Згадаймо перші свідчення, 20 липня 1943 р. в листі Ровенського єпископа, керівника Кременець-Рівненської

єпархії Платона митрополиту Православної автокефальної української церкви Полікарпу: «Ваше Високопреосвященство! Високопреосвященніший Владико! Честь маємо з глибоким жалем повідомити ..., що як нам донесли, 14 липня 1943 р. в селі Малині Острожецького району Дубенської округи відбулась жаклива подія нечуваного вбивства українського та чеського населення: людей зігнали в місцеву дерев'яну церкву й спалили. Тих, хто не помістився в церкві загнали в приміщення колишньої волосної управи та в клуні й також спалили. Одночасно спалили біля 850 чол. Зробила все це державна поліція при допомозі узбеків й поляків. Крики помираючих вогні людей було чути на 5 км. Священнику вдалось врятуватись. Чекаємо його у себе для отримання точних даних про цю страшну подію. Відомості передав священник Василь Червинський з с. Сухивець Клеванського району» [3].

З документа УПА, а саме додатку до звіту за липень 1943 р. проповідника Луцької округи про наслідки німецьких та радянських акцій: «Жертвою німецьких акцій, що відбулася в днях 13 і 14 липня в Острожецькому ... районі впали: 1. с. Малин – вбитих 624 чехи і 115 українців, разом 740 осіб, село знищено» [4].

Опис трагедії є в Акті комісії, яка складалась з представників військової частини ППС 16580 та представників місцевої влади і громадян села від 28 лютого 1944 р.

АКТ

28 февреля 1944 г.

Колонія Малин.

Мы, нижеподписавшиеся, представители воинской части ППС 16580 гвардии майор Тихонов В. Н., гвардии подполковник медицинской

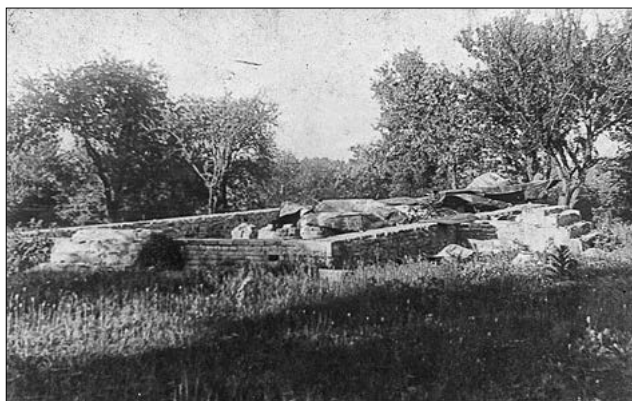

Рис. 1. Все що залишилось від церкви в Малині, 1943 р.

службы Лизунков и гвардии капитан юстиции Русов К. А., представитель местной советской власти Гора А. В., и житель села Малин Казмирук П, сего числа произвели осмотр и расследование фактов злодеяний немецко-фашистских войк в селе и колонии Малин Острогжского района Ровенской области УССР.

На основании произведенных осмотров и опросов местных граждан, нами установлено следующее:

Рано утром 13 июля 1943 г. немецкая воинская часть численностью, примерно, 1500 человек, прибывшая со стороны м. Олыки на автомашинах и мотоциклах, окружила колонию и село Малин.

Озверевшие фашистские солдаты и офицеры, имеющие на рукаве одежды нашитые отличительные знаки – мертвая голова, в пьяном виде, ворвались с заряженными автомашинами в дома граждан, где учинили грабеж имущества. Ограбив жителей, немцы насильственным путем согнали их на площадь. Разделив мужчин и женщин на две группы, пьяная орда начала дикую расправу над ними. Мужчин согнали в школу и церковь, женщин и детей в сарай.

Деревянные здания школы, церкви и сараев, немцы обложили соломой, облили керосином и зажгли. Все согнанные в эти здания советские граждане сгорели, а те, которые пытались спастись, были расстреляны из автоматов.

Ворвавшись в местную больницу колонии Малин, немцы расстреляли трех больных мужчин, а остальных 15 больных загнали в погреб, после чего бросили туда гранату. Разрывом гранаты ранило двух больных женщин и мед. сестру Пивненко Анастасию.

Кроме этого, озверелые фашистские мерзавцы застрелили в больнице заслуженно пользующегося большим авторитетом среди на-

селения окружающих сел врача Гросс Отто, его жену врача Гросс Софию и заведующего местной амбулаторией фельдшера Омельчук Афанасия.

Озверелая, дикая, пьяная орда немцев, сожгла и застрелила в колонии и села Малин 603 советских граждан, из коих:

- а) детей – 205,
- б) женщин – 204,
- в) мужчин – 194.

В двух селах сожгли 355 строений, из коих:

- а) жилых домов – 168,
- б) сараев – 151,
- в) амбаров – 54,
- г) школ – 1,
- д) православных церквей – 1.

Расправившись с местным населением, немцы увезли с собою из колонии и села Малин и отправили в Германию 1722 голов скота, из коих:

- а) лошадей – 170,
- б) коров – 512,
- в) свиней – 870,
- г) овец – 170.

Кроме этого, они увезли с собой много мелкой домашней птицы: кур, уток и гусей. Увезенная птица не поддается учету.

Таким образом, немецко-фашистские варвары два цветущих советских села превратили в пустыню. Только кости сожженных безвинных советских граждан остались лежать на пожарище этих сел, засыпанные сгоревшими и обрушившимися зданиями.

О чем составлен настоящий акт.

Представители воинской части ППС 16580
гвардии майор (Тихонов)
гвардии подполковник мед. службы (Лизунко)
гвардии капитан Юстиции (Русов)
представитель местной власти (Гора)
гражданин села Малин (Казмирук) [5].

3 квітня 1944 р. чеська комісія в с.Чеський Малин задокументувала свідчення про трагічну подію 1943 р.

АКТ

*Про вбивство населення, спалення
і пограбування села Чеський Малин
гітлерівськими злочинцями*

Складено 3 квітня 1944 р. в селі Чеський Малин, район Острожець, область Ровно.

За наказом командира чехословацької орденів Суворова і Богдана Хмельницького бригади в СРСР генерала Людвіка Свободи була створена для розслідування злочину комісія, куди ввійшли:

штабс-капітан Ярослав Проказна, офіцер бригади, він же голова комісії, надпоручик Павло Марцелли, підпоручик Ян Хосніч, підпоручик Гануш Герман – члени.

З населення села Чеський Малин за пропозицією старости в склад комісії увійшли такі місцеві жителі:

Чінка Ян Іржі – тимчасовий староста села Чеський Малин,

Кіншт Вацлав Вацлавович,

Поспішилова Анна Ярославівна,

Заїцова Марія Йозифівна,

Чінкова Людмила Вацлавівна,

Мартинівський Йозеф Алоїзович, з 28. 03.

1944 воїн чех. армії,

Жроут Антонін Іванович.

На основі показань свідків з числа місцевого населення, документів, фотографій і огляду місцевості з'ясували і підписали таке:

Дня 13 липня 1943 р. приблизно о 7 год. ранку з містечка Олика у село Малин прибув німецький загін силою близько 1500 чоловік. Німці найперше оточили Український Малин, а відтак і Чеський Малин.

У Чеському Малині заходили у кожен дім і під приводом перевірки документів вигнали всіх жителів на вулиці, включаючи найменших і найстарших, здорових і хворих. Той, хто не міг йти, був відвезений. Згрупували всіх і групами, підганяючи багнетами, відвели в поле в Український Малин. Там відділили дітей, жінок і немічних стариків від чоловіків.

Потім в Українському Малині розпочалася стрілянина. Німці стріляли по жителях Українського Малина, які розбігалися. Після того вони почали палити село, в якому стрілянина все наростала. Німці твердили, що мовляв були піддані нападу з боку бандерівців.

З групи чоловіків німці відділили юнаків, які потім за їх наказом гнали із села під багнетами награвану худобу. Потім відділили 28 чи 25 чоловіків, котрі пізніше як візники відвезли під багнетами награване майно.

Потім німці загнали всіх чоловіків і частину жінок по групам у церкву, школи та інші будівлі Українського Малина, які полили горючою речовиною і підпалили. Тих, хто намагався вистрибнути з вікон, перебили автоматами та іншою зброєю.

Більшу частину жінок, дітей, стариків німці по групам відвели назад у Чеський Малин. Цинічно пояснюючи наляканим жінкам, що через 5 хвилин їх випустять, загнали у стодоли, які підпалили. Тих, хто намагався втікати, перестрі-

ляли. Свій розбій продовжували, підпалюючи потім у Чеському Малині дома і будівлі.

З насильно зігнаних жителів Чеського Малина залишилися в живих тільки ті, хто 13 липня 1943 р. випадково не був присутній у селі, або не був у полі, а також ті хто гнав за наказом німців награвану худобу чи віз награване майно. Крім того, з палаючої школи пощастило врятуватися жителю Угліжові Вацлаву Володимировичу, а з палаючих стодол – Заїцовій Марії Йозефівні і Чінковій Людмилі Вацлавовні. Були спалені 4 чехи з інших сіл, котрі в цей роковий день випадково перебували в Чеському Малині.

Очевидці одностайно описують жахливі сцени звірячого поводження німців. Вони вбивали стоячих перед ними на колінах жінок і дітей, що слізно просили їх про пощаду. Перед палаючою стодолю дітей, котрі стояли на колінах і благали про помилування, вони настромили на багнети і покидали їх у вогонь. Зачинили бабусю у хлівець, який підпалили і в який стріляли. У лікарнях (лазаретах) вбивали на ліжках хворих, котрі не могли ходити. У підвали, де намагалися сховатися люди, кидали гранати.

Німці не тільки спалили село Чеський Малин, але й пограбували його. Зібрали і звелили вигнати всю худобу. У безлюдних домах перед тим, як їх підпалити, позабирали все, що їм подобалося.

Чеський Малин горів тиждень. Жертви гітлерівського злочину, після того як були розшукані тільки їх останки у вигляді костей, попелу, знівечених і спалених тіл, були дбайливо зібрані і поховані у братській могилі на кладовищі у Чеському Малині.

Село Чеський Малин було засноване у 1871 р. і належало до найбільш культурних і багатих чеських сіл на Волині. Німецькі злочинці з колись квітучого села за кілька годин вчинили безлюдне місце, пожарище із димарями, що смутно дивилися в небо,

Чеський Малин мав до 13 липня 1943 р. 444 жителі чеської національності, 26 жителів польської та інших національностей. В селі жило 14 полонених росіян. В цей день в селі перебували 4 чехи з інших сіл. Німці перебили і спалили загалом 364 чехи, з них 104 чоловіки, 161 жінку, 65 дітей чоловічої статі віком до 14 років, 40 дівчаток до 14 років, 26 поляків, між спаленими були також 4 чехи з інших сіл. В Українському Малині повбивали загалом 132 жителі.

В Чеському Малині було до 13 липня 102 хати. З них німці спалили 68 хат, а також 34 хати ще розбито. Було 82 стодоли, з них 61 спалено,

Рис. 2. Заходи по вшануванню пам'яті загиблих.
Малин, 2003 р.

залишилося – 21. Було 102 хліви – спалено 54, залишилося 6 комор. Було 2 зали. Одну німці спалили, одна залишилася. Було 90 інших малих будівель. З них спалено 58, а залишилося 32. Багато будівель німці спалили також в Українському Малині, у тому числі школу і церкву.

У Чеському Малині було до 13 липня – 512 корів, з них 442 пограбували, залишилося – 70. Було 160 коней: 130 пограбували, залишилося 30. Було 920 свиней, забрано 870,; залишилося 50. З 200 овець німці забрали 170, залишилося 30. Кількість пограбованих дрібних речей і майна підрахувати просто неможливо

Винуватці злочину досі не були розшукані і опізнані. Між ними був, як говорять очевидці, крайсландвіртлейтенант Фридрих Фогель, а також німецький жандарм Малек і німецький солдат Мартін Левандовський [6].

У вказаних документах є розбіжності по кількості людських втрат. В повоєнний час ця жахлива трагедія привертала увагу дослідників, які намагались її правдиво висвітлити.

В 1945 р. в Чехословаччині вийшла книга Йозефа Алоїза Мартиновського «Хроніка Чеського Малина» (Martinovský, Alois. Kronika Českého Malína), яка була даниною пам'яті про другу батьківщину волинських чехів та Малинську трагедію 1943 р. [7].

В «Історії міст і сіл Української РСР. Ровенській області» наведені наступні дані: «За тимчасової окупації фашисти зігнали населення Малина і сусідніх сіл до церкви та школи, де спалили живцем 800 чоловік, у т.ч. 123 дітей, зруйнували 243 будинки, клуб, дві школи, ремонтні майстерні» [8].

Чимало свідчень про Малинську трагедію зібрали журналісти: Л. Матвійчук [9], В. Комаровський [10], Є. Цимбалюк [11], В. Тарасюк

[12]. З'явилося чимало нових фактів, даних, свідчень трагедії.

Наведемо один епізод з книги М. Руцького про Малинську трагедію: «Наступного дня (14 липня) Малинці поховали у братській могилі на місці спаленої церкви понад 800 замордованих українців і чехів, серед них 120 дітей різного віку, а поруч з ними й 18 повстанців, трупи яких знайшли після бою. Вісімнадцятилітні юнаки Костянтин Приступа, Петро Гулій, Іван Дорецький, Анастасій Абрамчук, Дмитро Базиліюк, Іван Сібігатуль, Анатолій Чумак, Антон Рудько, Панас Воевода та інші патріоти склали свої голови, ставши на захист малинців» [13].

Проаналізувавши джерела виникає питання, що передувало трагедії? Що вплинуло на трагічний перебіг подій? Відомо, що перед трагедією в районі Малина перебували радянські партизани (ковпаківці) й упівці.

Комісар Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. В. Ковпака – С. В. Руднев в щоденнику пише: «...29 июня 1943 г. После переезда пошли переходами через чешские колонии. Чехи живут очень хорошо и культурно, наше появление встретили очень тепло. В колонии Малин чехи собрали 250 пар белья. В этой колонии нами забрано 50 центнеров белой муки, 10 центнеров сыру и остановились в маленьком лесу, южнее колонии Малин, юго-восточнее Луцка – 18 км и от Ровно, западнее 40 километров» [14].

Чи не була це помста гітлерівців малинцям за допомогу ковпаківцям? Їх зупинка в Малині була короткочасною: партизани 30 червня продовжили рейд за своїм маршрутом.

Є свідчення, що німці наказали чехам зібрати зерно та скласти його в сільському клубі, готувались: до відправки до Рейху. Але завітали до села «лісові хлопці», зібрали людей, умовили їх відвезти зерно додому, а третину до млина, змолотити, половину забрати собі, а решту вони мали вивезти: «Не віддамо німцям ні грама, бо це наша праця» [15]. Люди так і зробили. А коли німці дізнались про це, то почали знущатись над селянами, випитувати, хто вивозив зібране, малинці мовчали... З-за млина виступили вояки невеликої повстанської боївки, почали стрілянину. Хтось повідомив їм, що малинців мордують окупанти [15]. Чи не розлютила гітлерівців ця гарячковість тих, хто намагався захистити селян?

Є ще одне питання, яке потребує правдивої відповіді. Гітлерівський загін складався лише з німців, або ще й з тих, хто служив їм?

Час віддаляє нас від 1943 р. Але трагедія, що боєм відгукнулася в серцях людей змушує зга-

дувати її. В останні десятиліття написані статті та книги: В. Комаровського «Вічний вогонь Малина» [16], «... Nikdo neni zapomenut» [17], «Дзвони пам'яті Малина» (за участі Дубенського чеського товариства «Стромовка») [18], поема Надії Корнійчук «Малинська трагедія» (видана до 65-річчя трагедії) [19].

13 липня 1947 р. в Чехословаччині з'явився Новий Малин: відбулось урочисте перейменування с. Франкштат, куди переселилось більшість тих малинців, кому вдалось вижити. Й того ж дня Новому Малину був переданий чехословацький бойовий орден на честь знищених во-

линських чехів. Пам'ять про їх загибель втілена в пам'ятниках в Новому Малині (1947, 1973 рр.), в м. Жатеці, де осіли волинські чехи – ветерани 1-го Чехословацького армійського корпусу генерала Л. Свободи та в с. Малин Млинівського району Рівненської області (1964 р.).

Кожного року Рівненщину відвідають делегації з Чехії й 13 липня за сумною традицією віддають шану загиблим: чехам, полякам, українцям. На Малинському меморіалі проходять поминальні молебні і мітинг. Українці й чехи низько схиляють голови перед безвинно спаленими жертвами.

Джерела та література:

1. Martinovský J. A. Kronika Českého Malína. Jimlín: vl. nákl., 1983. // РОКМ, Доп.17665.
2. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – К., 1973. – С. 424.
3. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. 1939–1943, т. 1 – М.: Росслан, 2012, – С. 670.
4. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11. Мережа ОУН (б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942-грудень 1943 рр.) – К. – Торонто, 2007. – С. 69.
5. ДАРО, III Д 3475/13.
6. ДАРО, б-н.
7. Martinovský J. A. Kronika Českého Malína. Jimlín: vl. nákl., 1983. // РОКМ, Доп.17665.
8. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – К., 1973. – С. 424.
9. Червоний прапор, 26.05.1979.
10. Червоний прапор, 5.07.1983.
11. Вільне слово, 22.10.2004.
12. Вісті Рівненщини, 14.09.2005.
13. Руцький М. Голгофа. Документальна історична розповідь. – Рівне: «Світанкова Зоря». – 1996. – С. 71–72.
14. Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С. А. Ковпака (червень-вересень 1943 р.): очима учасників, мовою документів. – К.: Парламентське видавництво. – С.197–198.
15. Руцький М. Голгофа. Документальна історична розповідь. – Рівне: «Світанкова Зоря». – 1996, – С.71–72.
16. Дзвони пам'яті. – К.: Рад. письменник, 1967.
17. «... Nikdo neni zapoment» РОКМ, Доп. 17449.
18. Дзвони пам'яті Малина / Упор. В. Пономаренко, М. Солдатюк, М. Пшеничний. – Луцьк, 2003.
19. Корнійчук Н. Малинська трагедія. – Луцьк: ВАТ Волинська друкарня, 2008.

Наталія Захарчук

ЗАЛА ТВОРЦІВ МИСТЕЦТВА, ПРОЗИ, ПОЕЗІЇ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА

В експозиції музейної кімнати розміщено документи, фотографії відомих як в самому Бердичеві, так і далеко за його межами митців, творчість яких відома світовій громадськості та пов'язана якимсь чином з нашим містом.

У культурному розвитку міста Бердичева тісно переплелись зі своїми віковими традиціями українська, польська, єврейська та російська

культури, які своєрідно об'єднуючись надавали Бердичеву неповторного колориту.

Є припущення, що подорожуючи в 1846 р. по містах і селах Київської, Подільської та Волинської губерній за завданням Київської археографічної комісії Т. Г. Шевченко проїздом побував в Бердичеві. На першому стенді вишиті портрети

кобзаря та портрет складений із сірників, збірки його віршів та бюсти поета.

В житті всесвітньо відомого французького романіста Оноре де Бальзака Бердичів став місцем, де збуваються мрії і сподівання. Адже саме тут він взяв довгоочікуваний шлюб зі своєю «Північною зорею» – Евеліною Ганською.

Від знайомства Бальзака з Евеліною Ганською до одруження лежав шлях у сімнадцять років: зустрічі, подорожі по Європі, листування, двічі Бальзак бував у Верхівні і останній його приїзд завершився вінчанням, яке відбулося на світанку чотирнадцятого березня 1850 р. в костелі Святої Варвари. З присутніх були донька Ганської Анна і свідки граф Густав Олізар та граф Жорж Мнішек. Обряд здійснював Житомирський прелат Віктор Ожаровський та канонік Йосип Білоблоский. Книга із записом про вінчання зберігається в Житомирському державному обласному архіві. Відразу після вінчання родина відправляється до Парижу. Помер Бальзак 18 серпня 1850 р. Похований на кладовищі Пер-Лашез. На стенді їх фотопортрети та портрет Бальзака виготовлений із сірників, фотокопія садиби Ганських в Верхівні і костюлу св. Варвари, збірка творів письменника.

Письменницьке гроно Бердичівщини представлено чудовим сузір'ям яскравих особистостей. Чого лише варті ім'я класика англійської літератури Джозефа Конрада, Василя Гроссмана, Фрідріха Горенштейна, Миколи Косміна, Всеволода Нестайка...

Наступний стенд присвячений життю та творчості Василя Гроссмана. Він був одним з тих людей, для яких правда була над усе. І за це йому довелося розділити гірку долю тих, хто був винен без вини. Ні, його не було заарештовано, але доля його праць була дуже важкою. Літературознавці, критики, сучасники, друзі письменника зробили все можливе, щоб чесне ім'я В. С. Гроссмана повернути народові. Народився В. Гроссман в бердичівській інтелігентній єврейській сім'ї. Після закінчення хімічного факультету Московського Державного університету працював на шахті на Донбасі інженером-хіміком, хіміком-асистентом в Донецькому обласному інституті і асистентом кафедри загальної хімії в Сталінському медичному інституті. З 1933 р. постійно жив і працював в Москві.

Опублікував повість з життя шахтарів «Глюкауф», оповідання «В городе Бердичеве», збірки оповідань, дві частини епічної трилогії «Степан Кольчугін. В 1937 р. В. Гроссмана прийнято до Спілки письменників СРСР. З першого

по останній день Великої Вітчизняної війни В. Гроссман – спеціальний кореспондент газети «Красная Звезда». Повість «Народ бессмертен», «Сталинградские очерки», інші військові нариси склалися в книгу «В годы войны». Широку популярність отримала книга «Треблинский ад», котра відкрила тему Холокосту, далі «Чёрная книга», складена разом з І. Еренбургом.

Після війни працював над дилогією «За правое дело» і «Жизнь и судьба». Посмертно видано збірник оповідань та нарисів «Добро вам!» і повість «Всё течет».

Експонуються матеріали про життя та творчість відомого англійського письменника Джозефа Конрада – сина польського повстанця, уродженця села Терехове Бердичівського району Житомирської області, матроса французького флоту, капітана британського флоту і, нарешті, класика англійської літератури. Теодор Юзеф Конрад Коженювський, читав не лише польською та українською мовами, а й французькою (в оригіналі читав Гюго, Діккенса, Сервантеса). 11-річним залишився сиротою. Виховував його дядько, навчався хлопчик в Краківській, а потім Львівській гімназіях. Не закінчивши навчання, юнак їде у Францію, в Марсель, щоб здійснити мрію дитинства – стати моряком. Наймається матросом на корабель і потрапляє до Англії. Він наполегливо вивчав мову, склав офіцерський іспит, одержав звання штурмана, став капітаном корабля. За його плечима п'ять континентів, він змінив дев'ятнадцять кораблів. На торговельних вітрильниках і пароплавах ходив до Індії, Австралії, Малайського архіпелагу, до Африки. В зв'язку з хворобою він залишив службу і назавжди поселився в Англії, прийняв англійське підданство, юридично став Джозефом Конрадом і повністю присвятив себе літературній діяльності. Його талантом захоплювалися Томас Манн і Максим Горький, Джон Голсуорсі і Джек Лондон. Джозеф Конрад – особистість, формування якої відбувалося під впливом польської, української, російської, французької та англійської культур.

В експозиції книги бердичівлян Авраама Гонтаря та Матвія Гарцмана. Поетичний дебют А. Гонтаря відбувся в 16-річному віці у періодичній пресі. Після закінчення Одеського педагогічного інституту його запросили на роботу в Київ, літературним працівником журналу «Радянська література». Одна за одною виходять його збірки «Ясний день», «Простор», «Серебряные нити», «Город мечты». Рідному місту він присвятив збірку поезій «Последний раз вспомнил» та роман «В заброшенном углу».

М. Гарцман також почав писати ще дитиною, а в 19 з'являються перші вірші в періодичній пресі. Після закінчення з відзнакою Одеського педагогічного технікуму він був зарахований на третій курс єврейського відділення Московського університету, далі – аспірантура Інституту єврейської культури Академії наук УРСР. Видається ціла низка поетичних збірок єврейською мовою, в яких характерне поєднання мотивів патріотичної і любовної лірики. 34-річним загинув в 1943 р.

Фрідріх Горенштейн народився в Бердичеві, закінчив Дніпропетровський гірничий інститут, Вищі сценарні курси, працював гірничим інженером, інженером-будівельником в Києві. Написав сценарії сімнадцяти кінострічок, п'ять з яких були здійснені. Серед них – «Солярис», «Раба любви», «Седьмая пуля», «Комедия ошибок». Написав багато творів, серед яких в СРСР був опублікований лише один, який зробив йому ім'я – «Дом с башенкой», в журналі «Юность» в 1964 р. З 1978 р. Горенштейн почав публікуватися закордоном («Зима 53-го года», Париж, журнал «Континент») и прийняв рішення емігрувати з СРСР. Жив у Відні, потім переїхав в Західний Берлін. Його твори друкувались в нью-йоркському видавництві «Слово» та в емігрантських журналах «Континент», «Синтаксис», «Грани», «Зеркало Загадок».

Книги Горенштейна перекладені на іноземні мови (найбільше перекладів на французьку та німецьку). В паризьких театрах були поставлені спектаклі по горенштейнівській прозі. На французькому радіо «Франс-Культур» була поставлена п'єса «Бердичев». Написана в Берліні п'єса Горенштейна «Детоубийца», поставлена в Росії, на протязі багатьох років йшла в п'яти театрах Росії. Фридрих Горенштейн помер в Берліні в 2002 р.

В літературному куточку – фото та твори наших земляків-сучасників: М. Ю. Полюга, В. З. Нестайко, М. Космін, Б. Сандрацький.

Боря Ройтблат, відомий під псевдонімом Борис Сандрацький – бердичівлянин, російський прозаїк, драматург, журналіст. В дитинстві володів лише ідишем, в школі освоїв російську мову. Після закінчення Кишинівського спортивного технікуму, Талліннського морського училища, служби в армії стає репортером в газеті «Советская Эстония». Пізніше повертається до Кишинева, де працює в різних періодичних виданнях, пише п'єси для радіо та дитячого театру, а в Таллінні тим часом публікуються його п'єси та повісті. Тепер проживає в Німеччині в Штутгарті.

Друкувався в каліфорнійській газеті «Кстати», публікував розповіді і п'єси в різноманітних російськомовних виданнях Німеччини. Збірка розповідей і нарисів «Король Бродвея» вийшла в Сан-Франциско в 2004 р.

Михайло Полюга оригінально в житті об'єднав свою основну професію прокурора і літературний талант. Михайло Юрієвич член Спілки російських письменників, поет і прозаїк. Серед його творів: том лірики у двох книгах «Свет мой печальный», книга «Я пришел в Вавилон», яка складається з 12 оповідань, книжка поезій «Отблески» та інші.

Всеволод Нестайко живий класик української дитячої літератури. Ще під час навчання на слов'янському відділенні Київського університету він почав працювати літконсультантом у журналі «Дніпро», пізніше – літредактором у журналі «Барвінок». У 1956 р. побачила світ перша збірка оповідань «Шурка і Шурко», з того часу вийшло понад 30 книжок – першовидань творів В. Нестайка для дітей окремо дошкільного, молодшого та середнього шкільного віку. Поставлений за його твором телефільм «Тореадори з Васюківки» одержав у 1968 р. на міжнародному фестивалі у Мюнхені Гран-прі, а на міжнародному фестивалі в Австрії першу премію. В 1979 р. Міжнародна рада з дитячої та юнацької літератури включила його книжку «Тореадори з Васюківки» до особливого Почесного списку Ганса Християна Андерсена. А за результатами конкурсу «Книга року – 2004» ця книга в числі переможців серед домінантів дитячої літератури. Загальний тираж його книжок на цей час сягнув більше трьох мільйонів примірників.

М. Космін визнаний одним з найвідоміших російських письменників 20 століття. Тридцятирічним він вступає до Літературного інституту в Москві, першою публікацією, на яку звернули увагу читачі, стала п'єса «Журавлик золотой». Звання Європейського лауреата принесла йому п'єса «Бог в душе твоей», її представляли на всесвітньому фестивалі радіодраматургії, вона з успіхом йшла на сцені Державного театру на Покровці, театрах Іспанії і Фінляндії. Великою популярністю користується роман-казка М. Косміна «Пико – хрустальное Горлышко». М. Космін удостоївся честі увійти до антології «Шедевры русской литературы XX века» (2002 р.), потрапити до однієї «компанії» з І. Буніним, А. Чеховим, В. Набоковим та іншими класиками.

Борис Рахманін народився в с. Гришківці Бердичівського району, дитинство і молодість пройшли в м. Бердичеві, навчався і все життя

прожив в Москві. Наряду з поезією активно писав прозу. На стенді фото і твори Б. Рахманіна – члена Спілки письменників СРСР, лауреата престижної літературної премії О. Фадєєва. Трагічно загинув в автокатастрофі.

З. М. Милашевська з дитинства була прикута до ліжка і все життя долаючи недугу утверджувалась як творча особистість: заочно закінчила школу, Бердичівський вчительський інститут (відділення іноземних мов) та історико-філософський факультет Київського держуніверситету, член Житомирського обласного літературного об'єднання, член спілки письменників СРСР. На стенді фото і твори З. Милашевської.

Для Михайла Степанюка Бердичів став рідним містом. Працював інженером в системі захисних лісонасаджень по залізниці. У пресі один за одним з'являються оповідання молодого автора, а згодом і повість «Аисты». Видавництво «Радянський письменник» друкує повість Михайла Степанюка «Перекотиполе», потім вийшли романи «Пульс» та «Накувала зозуля», збірка повістей та оповідань «Живий захист». Видавництво «Мистецтво» надрукувало його комедію-гротеск «Мільйонер». Вже з чималим літературним доробком Михайло Степанюк стає членом Спілки письменників України. У видавництві «Льон» виходить в світ поетична збірка із чотирьох віршованих циклів під назвою «Ревнивець», виходить повість «Війна на ріках: Спогади військового понтона». Але роман «Розлучниця», який повинен був вийти на початку 1995 р., так і не побачив світ. Так вийшло і з книгою «Дружина».

Понад тридцять імен різних поколінь (прозаїків, поетів, критиків, драматургів) репрезентують Бердичівщину на літературній карті України.

Бердичівщина завжди була плідна талановитими живописцями. Тут жили, працювали і працюють: Арон Бух, І. Стаднійчук, О. Яцюк, С. Шустер, Г. Положевець та багато інших. В експозиції картини місцевого художника-аматора М. П. Леончука, міні-малюнки та картини з чудовими краєвидами Бердичівщини. Також експонуються замальовки, етюди, ескізи, об'єднані однією темою «Визволення Бердичівщини 1944–1945 рр.» – ці роботи виконані художником А. М. Тумбасовим з натури. Він служив в авіаційному полку, який дислокувався в Бердичеві. А. Тумбасов – Заслужений художник Російської Федерації.

Пишається колектив музею картинами Г. Ф. Положевця. Більше десяти років він працював художником-оформлювачем Музею історії міста Бердичева. Дві виставки Г. Положевця

відбулись в Німеччині. Персональна виставка художника експонувалась у виставковій залі Музею історії міста Бердичева.

Криворучський П. М. – скульптор, член Спілки художників СРСР. Народився в Бердичеві, навчався в Одеському художньому училищі. З вересня 1941 р. на Ленінградському фронті. Після війни – студент скульптурного факультету Академії мистецтв у Ленінграді. Його дипломна робота «М. О. Некрасов з собакою на полюванні» (1951 р.) була високо оцінена і встановлена в музеї-квартирі поета в місті на Неві. Працював у жанрах монументальної, станкової й камерної скульптури, перевагу віддавав скульптурному художньому портрету. Створив понад 800 скульптур. Брав участь більш як у сотні виставок Спілки художників СРСР. Відомі його скульптурні портрети – бюсти Т. Г. Шевченка, Д. І. Менделєєва, М. О. Горького, К. Е. Цюлковського, С. П. Корольова. Понад 300 праць скульптора знаходяться в Бердичівській дитячій художній школі, в Музеї історії міста Бердичева, в міському Палаці культури ім. О. А. Шабельника.

В 1986 р. Ленінградська обласна організація Спілки художників РСФСР провела в Бердичеві виставку скульптури, малюнка та живопису Петра Криворучського, яка мала успіх серед земляків. В 1987 р. П. Криворучський помер.

На стенді фото та твори Коржука В. І., народився на Бердичівщині, все життя прожив в Бердичеві, після закінчення машинобудівного технікуму працював на заводі «Прогрес», пізніше завідувачим відділом редакції газети «Земля Бердичівська». На замовлення англійських видавництв у 70-х роках в Англії публікуються фоторепортажі «Тут народився Джозеф Конрад». Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії Наук УРСР замовляє йому серію фоторобіт, які увійшли в книгу «Історія міст і сіл України».

Фотографії Коржука В. Д. публікували «Голос України», «Урядовий кур'єр», «Житомирщина», «Армія України», «Народна Армія», «Північні відомості», журнал «Жінка». Видав друком книгу «Рассказы по-бердичевски», підготував серію фотоілюстрацій для книги «Бердичів», яка вийшла у видавництві «М. А. К.», та набору листівок «Сучасний Бердичів», виданих у Москві. Коржук В. Д. опублікував понад 20 тисяч фоторобіт у різних виданнях масової інформації. Два роки поспіль отримував звання «Кращий журналіст Бердичева», член Національної спілки журналістів України, Заслужений журналіст України.

Музична палітра Бердичева представлена в експозиції визначними постатями. З міста Бердичева вийшла сім'я Рубінштейнів, яка дала світу братів музикантів Антона і Миколу. Видатний піаніст, композитор, музичний педагог, засновник першої російської консерваторії в Петербурзі, автор чотирнадцяти опер та численних музичних творів – ось далеко не повний перелік заслуг Антона Рубінштейна. Його брат Микола Рубінштейн також відомий музикант, засновник консерваторії в Москві. В одинадцятирічному віці він разом з Гулаком-Артемівським виступали в концертах всесвітньо відомого гітариста, класика шестиструнної гітари Марка Даниловича Соколовського, котрий народився на Житомирщині. М. Соколовський навчався в бердичівській кармелітській школі, майбутнього музиканта захопила іспанська шестиструнна гітара, а пізніше – десятиструнна. Він дав концерти в Вільні, Києві, Москві, Парижі, Лондоні, Берліні, Дрездені, Мілані. Гітарист М. Соколовський часто виступав разом з піаністом М. Рубінштейном. Є багато згадок про чудову гру професіонала-гітариста Марка Соколовського, якого називали «Байроном гітари», «Королем гітари», «Паганіні гітари».

1 жовтня 2014 р. виповнилося б 100 років з дня народження Володимира Самуїловича Горовиця (існує припущення, що він народився в м. Бердичеві). Гітарист № 1 у світі – так його називали. Його часто порівнювали з Лістом за темперамент, вулканічний напір емоцій, віртуозну техніку. Музичний світ Заходу аплодував Чайковському, Скрябіну, Прокоф'єву, Кабалевському, яких В. Горовиць грав на «біс».

Відомі імена композиторів-бердичівлян Віктора Аркадієвича Білого та Віктора Костянтиновича Томіліна.

В. А. Білий – Заслужений діяч мистецтв Російської Федерації. Музична спадщина композитора надзвичайно велика і різноманітна, він працював у різних жанрах. Ім'я композитора стає популярним після написання музики до пісні «Орлюнок»; займається вокальними та інструментальними обробками російських, білоруських, українських, башкирських, якутських народних пісень; написав ряд творів для різних інструментів та романсів.

В. Томіліна вважали одним з найталановитіших композиторів. Обробка народних пісень, музика до кінофільмів, фортепіанні п'єси, опери.

В. Томілін був одним з найактивніших членів Ленінградського відділення Спілки композиторів СРСР. Він писав музику до театральних постановок, виступав з повідомленнями про зібраний фольклор, вів курс в музичному училищі, брав постійну участь в журі різних конкурсів і оглядів. Творчі плани композитора були надзвичайно далекосяжними, він виношував задуми створення ряду опер і балетів, симфонічних творів і камерної музики, але цьому талантові не судилося розквітнути, він загинув 32-літнім в роки Великої Вітчизняної війни.

Олесь Коляда – композитор, музикант, співак, талановитий різноплановий митець, який все життя присвятив пісенній творчості. Вагомий етап – робота в білоруському ансамблі «Сябри» (1981–1985). Пісні Олесь Коляди виконують Василь Волощук, Олександр Василенко, Павло Мрижук, Іван Красовський та інші співаки. Власні твори виконує і сам Олесь Коляда, акомпануючи на роялі чи інших інструментах. Він лауреат першої премії Всеукраїнського конкурсу на краще виконання пісень про українське село «Боромля-96». Лауреат 2-го Всеросійського конкурсу артистів естради «Сочі-78»

Не менш представницькою є когорта бердичівлян – співаків та артистів.

Остап Йосипович Дарчук – співак (бас), перший виконавець «Пісні про Дніпро». Його ім'я добре відоме любителям оперного мистецтва. Працював в Київському, Горківському та Львівському театрах опери та балету. Вершиною його виконавського мистецтва стала партія Мефістофеля в опері «Фауст». Заслужений діяч мистецтв УРСР. Професор Львівської державної консерваторії.

Міхневич Петро Герасимович – український актор театру і кіно. Заслужений артист УРСР. Народний артист УРСР. Актор Чернівецького музично-драматичного театру ім. О. Кобилянської. Знявся у фільмах: «Земля» (1954, Онуфрій), «Над Черемошем» (1955, епіз.), «Кривавий світанок» (1956, Семен Мажуга), «Коли співають солов'ї» (1956, Ферапонт), «Далеке і близьке» (1957, дід Микита), «Киянка» (1958, Ганта), «Олекса Довбуш» (1959), «Повія» (1961, Загнибеда), «Наймичка» (1963), «Суворова гра» (1963, Задорожний), «Помилка Оноре де Бальзака» (1968, епіз.) та ін.

Далеко не кожний край може бути представлений таким великим гроном імен, якими по праву можна і слід пишатися.

Андрій Зюбровський

НАРОДНІ ТРАДИЦІЇ ВЧИНЕННЯ ТІСТА НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНИ НА ПОЧ. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.

(за матеріалами польових досліджень
Здолбунівського району Рівненської області)

У циклі традиційного повсякденного хлібопечення українців вчинення (заквашування) тіста займало чи не найвагомішу позицію. Це було зумовлено тим, що багато у чому якість майбутнього печива залежала від правильності дій та досвіду господині під час цього – первинного – етапу випікання хліба. Неправильно вчинене тісто призводило до випікання хліба непридатного до вжитку, при чому не тільки з реальної, а й з ритуальної точки зору. Таке марнування дорогоцінного продукту в традиційній свідомості вважалось неприпустимим.

Під час польових розслідувань, здійснених у серпні 2010 р., нами обстежено села Півче, Суйми, Нова Мощаниця, Мости Здолбунівського району Рівненської області, які належить до історико-етнографічної Волині [10, с. 64–69] (зокрема, до Північної її частини).

Традиційно, на Здолбунівщині в пер. пол. ХХ ст. випікали хліб без застосування промислово виготовлених дріжджів. Замість них, найчастіше, використовували залишок тіста від попередньої випічки, який називався «рощина» (Мости Здолб.) [4, арк. 97], «підрощина» (Суйми Здолб.) [4, арк. 26]. Невелику кількість цього продукту, попередньо сформувавши з нього сфероїдну грудку, зазвичай залишали на дні пікної діжі до наступного випіку: *«Ото заквасять тіста, а вже як хліб от печемо, пошкрабав діжку, такий вузлик останеться того тіста. Згорнув його на купку, а потом взяти його: водою рошинив, розвів – і воно вкисає, і сходить. Не було понятія дріжджів»* (Суйми Здолб.) [4, арк. 27]. Щоб «рощина» не зацвітала та не пересихала при зберіганні зверху її присипали сіллю або борошном: *«Такий вузлик останеться того тіста. Згорнув його на купку, згорну, трошки присолив, щоб не засихав»* (Суйми Здолб.) [4, арк. 27]; *«У діжці вибірали тісто, а тоді ножом обшкрабували кругом, і при бокові клали (мукою засипали, щоб воно не цвіло)»* (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 72]. Зауважимо, що аналогічно чинили як в сусідніх із Здолбунівським Гощанському та Острозькому районах [8,

с. 778], так і у Південно-Західній (Горохівський р-н Волинської обл.) [7, с. 90] та Центральній (Шумський р-н Тернопільської обл.) частинах історико-етнографічної Волині та на території так званої Галицької Волині (Бродівському р-ні Львівської обл.): *«Ми не мали дріжджів, колись, після війни. То завжди так-о: хліб спекла, а діжку вишкрабала і так-о таку грудочку тіста там на дні зіставляла. Маю хліб печи за тиждень, чи за два – те тісто взяла, забрала. І взяла в мищину, і теплої води: воно розійшлось. І тудя влила, і воно так рухалось з того тіста. Ніхто не знав дріжджів»* (Збруї Брод. Львів.) [6, арк. 49].

Подекуди на Здолбунівщині в останній третині ХХ – на поч. ХХІ ст. ті з господинь, що дотримувались традиційної бездріжджевої рецептури випікання хліба, зберігали «рощину» в холодильнику: *«Рощину ту (як рошинений хліб у діжці) беру його в торбинку, ложу в холодильник»* (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 40]. Такі інновації, очевидно, пов'язані з тим, що, починаючи з ост. третини ХХ ст., спостерігається поступове скорочення масштабів хлібопечення в сільських родин. Це, в свою чергу, проявлялось у тому, що хліб пекли рідше: один раз на півтора-два тижні. «Рощина» такий відносно тривалий період часу не могла зберігатись за температури, близької до кімнатної, тому, за наявності пристрою, її поміщували у холодильник.

Процес заквашування залишками попереднього замісу, як самопідтримуваний, не міг існувати нескінченно: у «рощині», яка, незважаючи на запобіжні заходи, все ж могла пересохнути чи зацвісти, зменшувалась кількість дріжджових грибів. Іноді зацвітала вся пікна діжа – тоді її мили, що теж, в свою чергу, призводило до руйнування мікрофлори цього бондарного виробу і, як наслідок, до зниження швидкості та якості вкисання тіста.

Населення Здолбунівщини в описаних випадках застосовувало два підходи: 1) додавали при розчинюванні хліба невелику кількість фабричних пекарських дріжджів (*«Рощиняли*

на тісті. Як у кого не було тіста (засохло, чи шо), то мона давати дріжджі» (Півче Здолб.) [4, арк. 3]; 2) додавали речовини, які покращували бродіння. Найчастіше – кисломолочні продукти (кисле молоко, сироватку), рідше – оцет: «Без дрозджей, то треба кісле молоко давати, то він лучч сходить, і вкусніший» (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 72]; «Оцет лютъ, шоб хутчіше вкисало. А житнє [тісто] до молока – оно не. Сироватка – да. Сироватку мона, бо сироватка всеїдно має трошки кислотъ» (Мости Здолб.) [4, арк. 109]. Некисле кип'ячене молоко додавали до пшеничних борошняних виробів (очевидно, для покращення смакових властивостей): «А як паску [розчиняли] – то молоком» (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 40], «А вже пірожки там, калачі, то з білої муки. Таке пекли, молочком роциняли» (Півче Здолб.) [4, арк. 136].

Також зауважимо, що на Здолбунівщині нами не зафіксовано використання відвару хмелю, як засобу для покращення ферментації тіста. Однак, зазначимо, що хмільну воду, як своєрідний заміник дріжджів був досить широко розповсюджений як у інших районах Північної Волині (Острозький, Гощанський р-ни Рівн. обл.) [8, с. 778], так і у Південно-Західній (Горхівський р-н Волинської обл.) та Центральній (Шумський р-н Тернопільської обл.) [7, с. 91] її районах, а також і на Галицькій Волині, що, правда, значно рідше (Бордуляки Бродівського р-ну Львів. обл.) [6, арк. 20]. Своєрідним поясненням відмови використання хмелю, як своєрідного каталізатора процесу ферментації тіста господарями Здолбунівщини, може слугувати повідомлення інформаторів із сусіднього Острозького району. За твердженням тамтешніх респондентів, відвар хмелю погіршував смакові якості хліба: «Хміль не давали до хліба, бо гіркий буде» (Бухарів Острог Рівн.) [8, с. 778].

Необхідно також зауважити, що у старшого покоління (70–85 років) опитаних на Здолбунівщині респондентів сформоване однозначно негативне ставлення до використання у хлібопеченні фабричних дріжджів та хліба, спеченого із їх застосуванням (у порівнянні із тим печивом, яке випікали на «рощині»): «У печі спечу на череневі – то їсиш і хочеться! А це скороспелка (покупний дріжджовий хліб – А.З.) – хіба то хліб оцього!? От дочка зара тоже тою скороспелкою: от сходить, і вмить замісила, вже пече. Він кришиться, він не має вкусу» (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 40]; «То зара без дрозджей не спечуть хліба. Ці молоді не мають поняття, бо

то треба дроздзи. А колись дрозджей не було» (Мости Здолб.) [4, арк. 106].

Як правило, тісто на Здолбунівщині вчиняли увечері – протягом ночі воно бродило: без використання фабричних дріжджів процес ферментації був досить тривалим (не менше 6 годин); застосування дріжджів скорочувало час вкисання тіста в кілька разів.

Розчиняли тісто наступним прийомом: за-кваску («рощину») у пікній діжі розтирали із водою, поступово досипаючи від 1/3 до 1/2 всього виділеного на хліб борошна – розмішували до отримання однорідної маси. Суміш доводили до консистенції середньогустої сметани: «Те тісто, вже як то хліб пекти, розводиться у водиці (така літня), і засипаєм муку: роцинили так на-рідко. Не зовсім так, знаєте, на воду, але, таке... густоти сметани» (Півче Здолб.) [4, арк. 2]; «Ця розчина грає вночі – набирає кислоту. Вона робиться рідша. То її не мона рідко роциняти. Ну, така роциняти, шоб мона ложкою повертати так свободно. Таку як з-під сепаратора сметана, така буде рощина» (Мости Здолб.) [4, арк. 97].

Однією із найважливіших умов вдалого розчинення тіста було використання води певної температури – трохи вищої за кімнатну («лі-теплої», «літньої»): «Тепла вода має бути, шоб воно [тісто] грало» (Мости Здолб.) [4, арк. 97]. Особливо остерігалися застосовувати при вчиненні хліба гарячу воду: коли холодна вода, температура якої була значно нижче кімнатної, просто подовжувала (щоправда, іноді й суттєво) період ферментації («Холодною [водою] можна й тоже [розчиняти], але то вже довше вона пока висходить» (Мости Здолб.) [4, арк. 109], то гаряча «запарювала» розчин. Хліб із «запареного» тіста не вдавався. Респонденти стверджують, якщо вчинити тісто гарячою водою, то розчина «зразу запариться і зробиться глинява – і не буде, хліб не получится» (Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 41].

Іноді, особливо взимку, для пришвидшення процесу бродіння, перед вчиненням тіста піді-грівали не лише воду, а й борошно: «Насієш ноч-ви муки і поставиш на печі скраю чи на припічку, шоб вона прогрівалася, шоб була тепленька – то скоро [тісто] зійде» (Суйми Здолб.) [4, арк. 28].

Акт розчинення тіста, як такий, що розпо-чинав увесь процес випікання хліба, набирив у народній свідомості особливої ваги. Це було пов'язано з тим, що, за загальнослов'янськими уявленнями, будь-які негаразди при першій дії певного процесу (наприклад, перший удар со-кирою під час зведення житла, тощо) поширюва-лись на увесь процес загалом. Тому господарі на

Здолбунівщині під час вчинення тіста вдавались до певних дій, покликаних забезпечити вдале здійснення цього етапу.

Зауважимо однак, що на Здолбунівщині нами не виявлено вербальних формул (молитов, примовлянь) при вчиненні тіста таких, як, наприклад, зафіксував у 30-х роках XX ст. на Північно-Східній Волині (Пд-Зх. частина Житомирської обл.) В. Кравченко:

«Боже, поможи,
Іспір покажи,
Хто перш почав,
Щоб у мене позичав» [9, с. 266].

У районі наших досліджень збереглися лише акціональні форми магічного впливу на процес вчинення хліба. Так, тісто у діжі під час розчинення (або одразу після) хрестили рукою: *«То як тре розчиняти, то перехрестили. Три рази»*(Нова Мощаниця) [4, арк. 75]. Зауважимо, що аналогічно вчиняли по всій території історико-етнографічної Волині: *«Як замісили і як розчинили – перехрестили»*(Кутрів Горох. Волин.) [3, арк. 187]; *«Хто роциняв, хто місив, то перехристи тісто, і сам перехристит до ікон: «Господи, допоможи». То то ж все хрестом ограждалось»*(Обич Шумськ. Терн.) [1, арк. 26], – так само, як і за її межами, на Бойківщині, наприклад: *«То хліб ся роцинит: так, так, так ся кладе – хрест. Бо то по-Божому, так по-стародавньому. Як вже газдиня роциняла хліб (отак перехрестила, і отак, і отак), хрест поставила, і роцинила хліб»*(Нижнє Висоцьке Турк. Львів.) [2, арк. 64], *«Коли причиняли, причину розмішували, потім муком присипували і так: «Господи-Боже, благолови!», – мати хрестик робили обов'язково»*(Латірка Воловець. Закарпат.) [5, арк. 37]. Іноді господині у Здолбунівському районі видавлювали ребром долоні хрест на борошні, яке насипали у діжку для розчинення: *«Хрестили і муку. От муку сиплеш, то тре хрестика зробити на муці, як сиплеш в діжку»*(Нова Мощаниця Здолб.) [4, арк. 42]. Зазначимо, що аналогічно чинили на Полтавщині [11, с. 190] (Середнє Подніпров'я), Бойківщині [5, арк. 53], а також і в Західній Європі [11, с. 190]. А на вже згаданих Бойківщині після розчинення тіста на нього клали навхрест дів освячені вербові гілочки: *«Коли причиняли тісто, то клали так шутьку свячену зверху. Як полотенцем прикрили, зверху клали шутьку свячену: так хрестили»*(Біла Совиця Воловець. Закарпат.) [5, арк. 18].

Очевидно, що вказані дії виконувались із апотропеїстичних міркувань: хрест (хрещення тіста, борошна, використання освячених предметів), на думку селян Здолбунівщини, захищав «рощину» від дії демонічних сил, поганого ока (вроків) тощо. Зважаючи на широку географію поширення звичаю застосування символіки хреста під час розчинення тіста, а також на відносну гомогенність локальних форм побутування даної дії, можна припустити, що дані звичаї сформовані після появи християнства на українських землях та замінили собою більш строкаті слов'янські дохристиянські уявлення (очевидно, теж апотропеїстичного змісту).

У сільських господарствах Здолбунівщини, як і на переважній більшості території Волині [8, с. 92], для розчинення хліба користувались спеціальною веслоподібною ложкою – «кописткою». Її використовували виключно для операцій з тістом: *«копистка така була. Кописткою роциняли. І вона вже там була собі. Гарно її взяла, мукою витерти»*(Мости Здолб.) [4, арк. 97], *«Такая називалась «копистка». Ну, вона така тут вузенька, а тута ширша: така, як лопатка йде»*(Мости Здолб.) [4, арк. 108].

У своїх загальних рисах народні традиції, пов'язані із вчиненням тіста, у населення Здолбунівщини відповідали своїм аналогам як з інших районів історико-етнографічної Волині, так і теренів України.

Локальною особливістю вказаного етапу хлібопечення селян району на початку-в середині XX ст. була відмова від використання дріжджів промислового виробництва та неприйняття печива, виготовленого з їх допомогою. Цікавою особливістю технологічних особливостей вчинення тіста на Здолбунівщині є те, що в цій частині Волині не фіксується використання відвару хмелю, як домашнього замінильника дріжджів, незважаючи на значні насадження хмелю, з одного боку, та значне поширення такої практики в сусідніх волинських районах.

Народні технологічні прийоми вчинення тіста на теренах Здолбунівщини мають в своїй основі глибокий емпіричний досвід хлібопекарської діяльності місцевих господарств.

Ритуалізовані обрядодії, що супроводжували процес заквашування тіста, були покликані забезпечити магічний захист процесу ферментації від можливого негативного впливу різного демонічних сил.

Джерела та література:

1. Архів Інституту народознавства НАН України (Далі: Архів ІН НАН України).– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 683: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 2–5 червня 2010 р. у Шумському р-ні Тернопільської обл.– 133 арк.
2. Архів ІН НАН України.– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 684: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 27–29 червня 2010 р. у Турківському р-ні Львівської обл.– 73 арк.
3. Архів ІН НАН України.– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 685: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7–19 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл.– 336 арк.
4. Архів ІН НАН України.– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 686: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 27–29 серпня 2010 р. у Здолбунівському р-ні Рівненської обл.– 137 арк.
5. Архів ІН НАН України.– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 687: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 22–25 червня 2011 р. у Воловецькому р-ні Закарпатської обл.– 70 арк.
6. Архів ІН НАН України.– Ф. 1, оп. 2, од. зб. 688: Польові етнографічні матеріали до теми «Хліб в традиційній культурі українців» зафіксовані Зюбровським Андрієм Вікторовичем 7–13 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському р-нах Львівської обл.– 150 арк.
7. Зюбровський А. Народні традиції вчинення та замішування тіста для повсякденного хлібопечення українців Південно-Західного історико-етнографічного регіону в кін. XIX поч. XXI ст.: особливості технології та обрядово-звичаєвого супроводу / А. Зюбровський // Сб. науч. трудов SWorld.– Вып. 2. Том 34: История.– Одесса: КУ-ПРИЕНКО, 2013.– ЦИТ: 213–846.– С. 89–103.
8. Зюбровський А. Традиційна основа випікання хліба на Рівненщині (за матеріалами польових досліджень Гощанського та Острозького районів Рівненської обл. у липні 2009 р.) / Андрій Зюбровський // Народознавчі Зошити – Львів, 2010.– № 5–6.– С. 776–783.
9. Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь) / Василь Кравченко // Древляни. Зб. статей і матеріалів з історії і культури Поліського краю.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996.– Вип. 1.– С. 257–278.
10. Макаруч С. А. Історико-етнографічні райони України: навч. посібн. / С. А. Макаруч.– Львів: ЛНУ, 2012.– 352 с.; іл.
11. Милорадович В. П. Життя-бытє лубенского крестьянина / В. П. Милорадович // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим. та біогр. Нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк; Вст. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. І. Гордієнка.– К.: Либідь, 1991.– С. 170–341.

Тетяна Каук

РОЛЬ І ВПЛИВ МУЗЕЮ НА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

Музей сьогодні – це історично сформований інститут, побудований на принципі діалогу розділених у часі і просторі культур. Культурна сфера сучасного музею, як зазначають вчені Є. Мастениця, М. Нагорський, Л. Шляхтіна – це живий, насичений високою силою інформаційної і емоційної взаємодії простір. Транслюючи накопичений людством духовний досвід, музей визнає право кожної епохи на особисте бачення світу, діалог із сучасною культурою, виступає засобом адаптації

людини в культурній сфері як місця духовного збагачення, що стимулює моральний і естетичний розвиток особистості [3, 3].

Музеї – своєрідні центри духовної і естетичної культури, покликані передавати досвід, накопичений людством, новим поколінням. Вони відіграють неабияку роль у естетичному вихованні підрастаючого покоління. Процес естетичного виховання повинен починатися уже з раннього віку.

Музей здатний збагатити внутрішній світ дитини, а музейна педагогіка сприяє цьому, враховуючи особливості дитячого віку. Знайомство дітей з музейною педагогікою повинно починатися з дошкільного віку. Не випадково естетичне виховання розглядається, як розвиток здатності розуміти, сприймати, відчувати прекрасне в навколишньому світі. Діти отримують перші відомості про різні явища природи, вибирають повагу до свого міста, до Батьківщини, дізнаються багато нового і цікавого про їхнє минуле та сьогодення.

Тому у сферу діяльності музейної експозиції ми залучаємо всі вікові групи дітей, починаючи від дошкільного віку та учнів початкової ланки. Бо саме в цей період формується музейна культура людини, відбувається її естетичне виховання. А це – цілеспрямований процес, мета, завдання, зміст, засоби і методи якого визначаються, плануються та творчо реалізуються спеціально підготовленими педагогами (екскурсоводами) відповідно до завдань суспільства щодо формування підростаючого покоління.

Змістом естетичного виховання є виховання естетичного сприйняття, естетичного ставлення, естетичного почуття, естетичного судження, естетичного ідеалу, естетичного смаку, естетичної діяльності.

Засоби естетичного виховання – це твори мистецтва, художня література, фольклор, природа, краса оточуючого світу та побуту, участь людини в різних видах діяльності.

Естетичне виховання слід розглядати у двох аспектах: у широкому розумінні – як здатність людини оцінювати предмети музейного значення, які не знаходяться в музеї, що сприймаються як пам'ятки культури, та у вузькому значенні – як рівень підготовленості до сприйняття музейної інформації. Це дає можливість виховувати у дитині ціннісне відношення до дійсності, пробуджує інтерес до музею, і, таким чином, формує поняття «образ музею» [2, 48].

На нашу думку, це повинна бути діяльність порівняльного, моделюючого характеру. Важливу увагу потрібно також приділити опису об'єкту, адже це один із найважливіших прийомів при роботі з дітьми молодшого віку. Необхідно вчити їх бачити предмет, його зовнішній вигляд, зміст, історичний контекст. Не можна забувати і про логічний зв'язок, необхідно підводити дітей до думки про те, чому і для чого саме цей предмет потрапив у залу музею, вибраний для експозиції [1, 8].

Щоб зрозуміти музейний предмет, дитині дошкільного чи молодшого шкільного віку мало послухати цікаву розповідь екскурсовода про нього, недостатньо подивитися і торкнутися руками. Музейний предмет як матеріальний носій культури певної історичної епохи повинен бути «розкритий» дитиною в цій якості. Дитина повинна розкрити його для себе, здійснивши по відношенню до предмету певну адекватну йому діяльність.

Ця особливість дитячого сприйняття музейної експозиції відмічена досвідченими екскурсоводами. Зрозуміла їх цікавість до методів імітаційних, ігрових.

Використання імітаційних прийомів активізує сприйняття дітей і створює емоційно-позитивний настрій по відношенню до нових знань. Ці прийоми формують образи історичних явлень – передумов історичної свідомості.

Гра – особливий метод стимулювання активності дітей. Вона вимагає певних педагогічних зусиль, педагогічної майстерності. Психологічна сутність гри полягає в тому, що хоча ситуація, яку програє дитина, надумана, проте відчуття, що хвилюють її, реальні. Тому, включаючи в сюжет гри певні ролі, екскурсовод може викликати певні позитивні відчуття у дітей – учасників гри [2, 45].

При підготовці заняття для дітей молодшого віку потрібно виділити три етапи: визначити ціль, вибрати матеріал, оцінити результат.

Працюючи з дітьми, дуже важливо врахувати особливості конкретного віку. Однак поки що досвід спілкування більшості музейних працівників з такою аудиторією незначний. Із-за цього інколи виникають проблеми з визначенням змісту екскурсії для дітей, кількості і типу експонатів, з вибором форми і методів проведення занять. Екскурсоводи, що працюють з такими дитячими групами відмічають, що традиційні екскурсії, в яких поєднується розповідь з показом музейних експонатів у вітрині, неефективні, не зацікавлюють дітей: вони швидко втомлюються, розсіюється їх увага, вони мало запам'ятовують. Набагато краще для них екскурсія сприймається у вигляді гри чи окремих її елементів. Бо ж гра допомагає відчувати минуле, стати учасником історичних подій, привчає думати, робити висновки, відчувати красу і справжність музейного предмету (рис.1).

Програма естетичного виховання молоді в нашому музеї складається з декількох етапів, першим з яких є робота з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку.

Рис.1. Театрально-ігрова екскурсія
«Пригоди на воді та під водою».

Рис. 2. Театрально-ігрова екскурсія «Запорізькі
козаки – наша слава навіки».

Як же проводиться вона на практиці?

При розробці екскурсії для дітей дошкільного віку ми враховуємо їх головні психологічні особливості – підвищену емоційність, рухливість, нетривку увагу і в у відповідності до цього вибираємо тему, форму і методи проведення екскурсії. Як виявилось, щоб повністю реалізувати можливості емоційного сприйняття дітьми довколишнього світу, недостатньо тільки методично вірного показу музейних експонатів і емоційної розповіді про них. Необхідно включити дитину в найбільш звичну для неї діяльність. Таким видом діяльності, звичайно, є гра. Для дошкільнят це може бути гра-казка, гра-подорож, гра-вистава (рис.2).

Гра – первинна форма пізнання дитиною світу. До всіх завдань екскурсовода в процесі гри діти підходять серйозно. Він запрошує їх до роздуму: «Як тепер бути?», «Як би ви самі вчинили?». І таке включення робить гру могутнім емоційним засобом впливу на дитину.

На цій основі ми створили програму для найменших відвідувачів: «Любій малечі про музейні речі», а для дітей молодшого шкільного віку – «Твій друг – музей» [5, 183].

Особливе місце в системі естетичного виховання в цих програмах займає українське народознавство, яке дозволяє знайомити школярів з духовним надбанням нашого народу: піснею, казкою, образотворчим мистецтвом, фольклором, виробами народних умільців, обрядами, звичаями. На екскурсії «Українська минувшина» діти отримують знання про свій народ, його історію, побут, звичаї та обряди, матеріальну та духовну культуру, а також про особливості

народних ремесел і промислів (гончарство, ковальство, бондарство, ткацтво, вишивка тощо).

Після підбору тематичного матеріалу ми почали шукати нетрадиційні методи показу і розповіді з метою активізації дітей на протязі екскурсії. Наприклад, змінили методи показу музейних предметів – переходу від одного до іншого експонату. Один предмет діти шукають за його описом, другий – з'являється за допомогою чарівної палички, знайти наступний допоможе загадка, вірші (рис. 3).

Застосовуючи різні методи показу і розповіді, ми переслідуюмо ціль не просто навчити дитину бачити красу довколишнього світу, природи, а й дбайливо, бережно відноситися до кожної живої істоти, ми намагаємося пробудити в дітях прагнення активно творити добро.

Розповідь в дитячій екскурсії повинна бути образною, емоційною. Найкраще розбити її на невеличкі фрагменти, пов'язані з показом. Засвоєння дітьми матеріалу буде значно легшим, якщо розповідь перетвориться в яскраву картинку з життя в минулому, показ цього життя (екскурсія «Здрастуй, музей!»). При цьому розповідь має бути підпорядкована показу.

При проведенні занять з наймолодшими відвідувачами важливо широко використовувати такі форми спілкування як розповіді-бесіди, питання-відповіді [1, 5]. Діти разом роздумують біля побаченого, намагаються зрозуміти і визначити, що перед ними, разом шукають правильне вирішення. Малюкам подобається проявляти знання, кмітливість, винахідливість. Навіть найбільш сором'язливі в ході такої бесіди підключаються до неї. Атмосфера бесіди – це запрошення до співчуття, діти вчаться мірку-

Рис. 3. Театрально-ігрова екскурсія
«Про що розповіло гусяче перо».

Рис. 4. Вихованці дитячого садка № 31 у музеї.

вати, дивуватися знайомому, бачити зв'язок між окремими явищами і предметами. Тут ми не просто викладаємо факти, не просто називаємо чи перераховуємо їх, ми запрошуємо екскурсантів робити це разом з нами. Бесіда особливо важлива в екскурсіях з дітьми.

Як же заставити екскурсанта роздумувати, переживати, а не тільки накопичувати в пам'яті окремі факти історії?

Перше, що повинен пам'ятати екскурсовод, що діти, як і дорослі, екскурсійну мову сприймають повільніше, ніж звичайну. Тим більше, що на екскурсії людина бачить конкретний музейний предмет вперше і повинна роздивитися його, обдумати почуту інформацію. Тому мова на екскурсії повинна бути спокійною, із паузами для осмислення, але від цього не менш емоційною і не менше збагаченою інтонацією.

Також слід пам'ятати, що ефективність запам'ятовування залежить від співвідношення матеріалу нового і вже відомого (це приблизно має складати 20% і 80%). Відоме потрібно діставати з глибин пам'яті, інколи дуже давньої, нове повинно бути подане просто і чітко сформульоване. Можна попередити, що зараз прозвучить дещо невідоме: «Давайте запам'ятаємо..., Хочу особливо відмітити..., І ось найголовніше...».

Метод питань – відповідей в екскурсіях для школярів зараз застосовують все частіше. Питання не просто активізують пам'ять і загальні знання дітей, а підводять їх до потрібної думки, висновку, рішення [1, 6].

При розробці головних етапів таких нетрадиційних екскурсій ми надаємо великого значення закріпленню отриманих знань. Це може бути і традиційний спосіб – питання-відповідь,

відгадування загадок і т.п. А ось в екскурсії для дошкільнят і школярів 1-х класів «Лісова Фея» ми знайшли досить цікавий метод закріплення знань – лялькова вистава, в якій за сценарієм, спеціально розробленим працівниками нашого відділу, йде безпосередня розмова екскурсантів з ляльковою жабкою, лисичкою, їжачком і т.п. В такому своєрідному діалозі йде уточнення, закріплення дитиною своїх знань.

Музейна екскурсійна робота з дітьми вирішує такі основні завдання:

- Розширює уявлення про зміст музейної культури
- Розвиває початкові навички сприйняття музейної мови
- Створює умови для творчого спілкування та співпраці

На такі нетрадиційні екскурсії ми часто запрошуємо студентів педагогічних вузів – майбутніх вихователів дитячих садків, вчителів початкових класів. Адже під час таких екскурсій у них формуються практичні навички творчої нетрадиційної роботи з дошкільнятами та учнями молодшого віку.

Ні один період життя людини не викликає стільки питань, суперечок, здогадок, як дитинство. В цьому є глибокий зміст: бо ж від того як в країні вирішуються проблеми виховання дітей, залежить її доля. Лише суспільство, що готує собі духовно і фізично здорову зміну, є дійсно гуманним і мудрим [4, 63].

В історії педагогіки накопичений значний досвід з проблеми естетичного виховання. Це питання займає важливе місце і у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, який широко розробляв конкретні питання естетичного

виховання підростаючого покоління. Найважливішим завданням естетичного виховання він вважав навчити дитину бачити красу оточуючого світу, красу людських стосунків, духовне багатство, доброту, щирість і на цій основі стверджувати прекрасне в самому собі. Саме естетичне виховання, на думку педагога, має різнобічні зв'язки з усіма сферами духовного життя особистості та колективу.

Отже, естетичне виховання – це цілеспрямований процес, мета, завдання, зміст, засоби і методи якого визначаються, плануються та творчо реалізуються науковцями музею для

здійснення навчально-виховної діяльності відповідно до завдань суспільства щодо формування свідомості підростаючого покоління.

Процес естетичного розвитку є складним, поступовим, він вимагає систематичного, тривалого впливу на особистість дитини. В умовах систематичної роботи і методично правильної організації педагогічного процесу навчання музейному сприйняттю починають з раннього віку. При цьому неоціненно велика роль музею, його величезні можливості для прилучення дітей до світу музейних цінностей (рис. 4).

Джерела та література:

1. Ванслова Е. Г. Музейный всеобуч: научно-практические рекомендации. Сб. науч. трудов НИИ культуры. – М., 1989. – С.164.
2. Коваль М. Ю. Дети в музее: размышление психолога // Музееведение. Воспитание подрастающего поколения в музее: теория, методика, практика. Сб. науч. трудов НИИ культуры. – М., 1989. – С.43–52.
3. Нагорский Н. В. Музейная педагогика и музейно-педагогическое пространство. // Педагогика. – 2005. – N 5. – С. 3–12.
4. Рашитова Р. С. Детский музей (к истории вопроса) // Музееведение. Воспитание подрастающего поколения в музее: теория, методика, практика. Сб. науч. трудов НИИ культуры. – М., 1989. – С.63–76.
5. Юрчук О. П. Комплексна програма «Музей і діти: шляхи розробки і реалізації» // Наукові записки РОКМ. – Вип.3 – (Матеріали наукової конференції 24–25 листопада 2005р.). – Рівне: Волинські обереги, 2005. – С.183–185.

Андрій Климчук

НОВІ ДАНІ ПРО МІКРОТОПОНІМИ РІВНОГО

В останнє десятиліття в українському краєзнавстві з'явилася низка публікацій з історії міст, переважно Західної України. Передовсім можна виділити фундаментальні багатотомні «Енциклопедію Львова» та «Історія Львова». В Івано-Франківську започатковано серію «Мое місто», в рамках якої видано як нові, оригінальні дослідження, так і переклади польськокомовних праць попередників. Досить цікаві довідники про вулиці міст Львова, Житомира та Луцька. На жаль, попри те, що існує декілька праць з історії Рівного, мусимо визнати, що докладної і вичерпної праці з історії Рівного нема. Також нема того довідника, в котрім були б описані усі вулиці міста та подано історію як існуючих, так і вже неіснуючих будівель міста. Попри те, що багато джерел загинули в бурхливі роки ХХ ст., все ж є дослідникам з чим працювати. Величезний інформаційний пласт становлять документи

Рівненського магістрату, повітового староства, прокуратури та суди. Тут є дані про вулиці міста, креслення будівель, багато з яких не дійшли до нашого часу, інші ж – нереалізовані проекти рівненських архітекторів. В цих же документах надibuємо матеріали і про мікротопоніми Рівного.

Назви різних діляниць Рівного і вулиць міста майже ніхто ніколи не досліджував. З важливих праць тут можна виділити розділ в праці О. Прищепи [5, 20–25] та нещодавню публікацію Тетяни Себти [8].

Насамперед про діляниці Рівного. Пізніша вулиця Червона (Берко Йоселевича), а теперішня Кубанська з неіснуючими наразі, прилеглими до неї, вулицями називалася юридикою Заров'є. Словники дають таке визначення юридики – частина території міста, що належала магнату або шляхтичу чи церковній адміністрації, не підпорядковувалася міській владі та не виконувала

Рис. 1. Середринковий квартал Рівного.

на користь міста ніяких повинностей. Юридика Заров'є було приписано до Рівненського костелу.

Район за залізничним вокзалом називався Сухарівкою, оскільки тут були військові заводи з виготовлення сухарів. В 20–30-х роках тут була своя нумерація будинків, хоча Сухарівка входила до складу міста [3, 8].

Дільниця позаду Кавказу і до Млинівського шосе (тепер вул. Млинівська) носила назву Пекарівщина. В 1925 р. її було включено в межі міста [6, 567–568].

В 20–30-х роках забудовувалася дільниця по Луцькому шосе. Найчастіше в документах цього періоду ця територія фігурує як передмістя Цегельня, за назвою від цегельних заводів, що розміщувалися тут. Поряд із Цегельнею вживається назви Рудня або Рудне.

«Серцем» будь-якого міста в давнину була площа Ринок із ратушею. Рівненський ринок і ратуша були колись дерев'яними і згоріли під час однієї з пожеж в місті. Ринковий квартал Рівного був у квадраті, обмеженому теперішніми вулицями Базарною – Пересопницькою – Гетьмана Полуботка – Соборною (рис. 1). Тут ще в довоєнний час існувала площа Старий Ринок, що раніше називалася Брамою. Старий Ринок

був точно паралельним вулиці Понятовського. Поміж Старим Ринком і вул. 3-го Мая була ще одна площа – Гандльова. Очевидно, саме про неї є згадка в документах, коли мова заходить про «площу за Брамою, так званий Клин» [7]. Коли дивитися на мапу ця площа насправду звужується в напрямку колишньої вулиці Кляшторної і має вигляд клина.

В районі початку вулиці Понятовського (тепер – Пересопницька) був невеличкий провулок Ковальова. Своєї нумерації він не мав, а служив лише проїздом до садів сусідів Ковальова, від прізвища якого цей провулок і отримав свою назву [2].

Названа ще за часів Російської імперії В'язичною (сучасна О. Пушкіна) була перейменована 23 листопада 1923 р. на вул. Гуго Коллонтая. Таку назву вулиця мала недовго. Пізніше вона носила ім'я Мар'яна Дубецького, а назву Гуго Коллонтая отримала одна з нових вулиць на Грабнику.

В 1926 р. згадується провулок Грибовий. Янкель Вайнштейн проживав по вул. 3-го Травня, 128 (стара нумерація), а в провулку Грибовому продавав газовані напої [6, 508]. Допоки невідомо, де саме був цей провулок. Подальші пошуки можливо це дадуть можливість з'ясувати.

Цікава ситуація з назвами мала місце в цьому таки 1926 р. 10-го липня на засіданні Магістрату було прийнято назвати три нові вулиці в кінці Пілсудського: Вербова, Млинарська і Монопольна [6, 522]. Дві останні вкоренилися і лишилися на довгий час в ужитку. Млинарська під такою ж назвою існує до цих пір. Вулиця Вербова, можливо, пізніше називалася Любомирського, а тепер Лермонтова.

Тоді ж з вулиці Тихої запроєктовану вулицю називають Мильною [6, 522]. Та вже зовсім недовзі, 30-го липня вул. Мильна отримала назву Козина [6, 508–509]. Далі 16 листопада чергове перейменування торкається цієї таки Козиною, коли її називають Фабричною [6, 769]. З Тихої вбік відходила лише одна вулиця – Журав'я, що пізніше називалася Матросова. Ця вулиця перестала існувати в останні роки із знесенням останнього будинку, хоча проїзд цей є й досі. Напевно, що мова йшла саме про цю вулицю.

З вул. 3-го Травня до Понятовського, між будинками Тарло (120) і Фіялкових (122) вів вузький проїзд. Хоча окремої нумерації в ньому будинки не мали, але він 10-го липня все ж отримав назву – Проїзд [6, 522].

Тоді ж були названі дві вулиці, що виходили із Шкільної – Столярська і Зелена [6, 522]. Допоки невідомо, які вони пізніше носили назви.

Також невідомою залишається пізніша назва вулиці Слизька, що відходила з вул. Берко Йоселевича. Єдина вказівка на місце її знаходження примітка: «де були міські туалети» [6, 522].

Від вул. Зв'язкової (тепер В. Шекспіра) зазначена вул. Каретна, як така, що проходила біля будинку № 17 [6, 522]. Тепер на цьому місці ніякої вулиці нема. 30-го липня ця вулиця отримала назву Залізна [6, 507–508].

Поблизу тодішньої вулиці Шпитальної (тепер Дворецька) одну з вулиць називають

Євангелістична. 20-го липня її перейменували на Нову. Ймовірна вулиця пізніше називалася Реформацькою, а тепер Запорізька. Ще одна вулиця біля Шпитальної отримала назву Торова.

Вулиця Манежна між Підгірною і Легіонів 30 липня була перейменована в Перескок [6, 522]. Перескоком називалася одна з вулиць між Любомирського і Орліч-Дрешера.

Напевно, 10 липня була спроба Перескок перейменувати в Сліпу, а вулицю Залізну в Повозову [6, 522]. Однак такі змінені назви вулиці не отримали на завше. Пізніше, ймовірно, повернулися до попередніх назв цих вулиць.

Район міст між теперішнім центральним міським ринком і вул. Мазепи в 20–30-х роках був густо забудованою міською дільницею. Тут існувала вулиця Переца, від цієї вулиці майже не лишилося і сліду, окрім будинку, що має адресу Василя Суразького, 89 або Сагайдачного, 1. Сучасна вулиця Василя Суразького носила назву Розбита [1]. Не можемо поки що сказати, коли вона мала таку назву. Найпевніше, що під час німецької окупації, або ж у перші роки радянської влади. Також не можемо однозначно сказати, що вулиця мала погану проїжджу частину, тому й отримала назву Розбита. Вулиця Переца складалася з кількох частин-провулків, тому була мовби розбита на окремі частини.

В 30-х роках Рівне інтенсивно забудовувалося у різних напрямках. Десять вже на 1935 сформувалася та існувала вулиця сучасна Променева в районі нового римо-католицького цвинтаря по вул. Віспіянського (тепер – Дубенській). Ця вулиця на польській мапі 1939 р. підписана як Здунська, але вона також носила назву в 1935 р. П'ястовська [4, 33]. На цій же дільниці існує теперішня вулиця Харківська. На мапі Рівного 1939 р. вона зазначена як Теслярська, а до того називалася Медовою [4, 47].

Джерела та література:

1. Дело на домостроение по ул. Обводной № 5 // Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 31, оп. 1, спр. 890.– 90 арк.
2. Дело на домостроение по ул. Понятовского № 10 // ДАРО, ф. 31, оп. 1, спр. 472.– 10 арк.
3. Наблюдательное дело за деятельностью спортивного клуба «Горынь» в Ровно // ДАРО, ф. 30, оп. 20, спр. 141.– 27 арк.
4. Наблюдательное дело союза работников строительной, деревообрабатывающей и керамической промышленности в Ровно // ДАРО, ф. 30, оп. 20, спр. 77.– 61 арк.
5. Прищепа Олена. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – 224 с.
6. Протоколы заседаний магистрата на 1925 г. // ДАРО, ф. 31, оп. 1, спр. 283.– 803 арк.
7. Протоколы заседания строительно-технической комиссии и заявления жителей г. Ровно о выдаче разрешений на постройку домов (с приложением проектов) // ДАРО, ф. 31, оп. 1, спр. 742.– 59 арк.
8. Себта Тетяна. Топонімія Києва і Рівного у 1941–1944 рр.: тенденції і характер перейменування // Пам'ятки України. – 2013. – № 4 (187). – С. 38–51.

Лариса Коломієць

ЗАЛА ПОДІЙ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1941-1945 РР. МУЗЕЮ ІСТОРІЇ МІСТА БЕРДИЧЕВА

В експозиції музейної кімнати розміщено документи, фотографії військових – учасників визволення міста, особисті речі ветеранів війни, нагороди та відзнаки, зброя часів війни.

Перший стенд присвячений подіям 1941 р. Тут експонується платівка із записом виступу Наркому іноземних справ В. М. Молотова про початок Великої Вітчизняної війни. На сторінках книги І. Х. Баграмяна «Так починалась війна» розповідається про подвиг танкістів у липні 1941 р., які намагались зупинити ворога під Бердичевом.

Високу бойову майстерність і відвагу продемонстрували воїни мотострілецького батальйону звідного загону 8-ї танкової дивізії 4-го механізованого корпусу. Вони дізнались, що в окупованому Бердичеві залишилось 70 вагонів з боєприпасами. Знищити їх наказали батальйону майора А. І. Копитіна. Він розділив підрозділ на дві частини: першій наказав відбивати ворожі атаки, а другій – замінювати вагони і підірвати їх. Коли фашистські автоматники прорвались до станції, прогрімилі страшні вибухи. Батальйон повернувся до своїх, привівши з собою близько двох рот із іншої дивізії, яка потрапила в оточення.

Екіпаж танка (ст. лейтенант А. Є. Кожем'ячко), опинившись в оточенні з підбитою машиною, дві доби вів бій і ремонтував ходову частину броньованої машини. Бійці знищили 8 танків. Потім пробились через ворожий заслін і, захопивши ворожий танк, повернулись до частини [1, 55].

З першого ж дня окупації, з 7 липня 1945 р., німецька влада для залякування населення вивішувала оголошення про розстріли непокірних городян. Час окупації для жителів міста був важким випробуванням. В книзі С. Єлисаветського «Бердичівська трагедія», яка експонується на стенді, йдеться про долю єврейського населення в роки окупації. З 62 тис. населення міста – 30 тис. були євреями. В експозиції – одяг з нашитою шестикутною зіркою Давида. Так окупанти позначили євреїв. В районі «яток» в серпні 1945 р. було влаштовано гетто [3]. В місті є кілька місць масових розстрілів євреїв. На території фортеці поховано 960 чоловік. Це військовополонені і мирні жителі. 5 вересня 1941 р. біля с.Хажин розстріляли 10656 євреїв.

15–16 вересня 1941 р. на бувшому аеродромі за містом розстріляли 18640 мирних жителів [4, 38]. За роки окупації все єврейське населення було знищене. Окупацію пережили 10–15 осіб. Серед них Льова Мільмейстер, Хаїм Ройтман, брати Вульф і Міхель Пекеліси. 23-є бердичівлян визнані праведниками народів світу. Вони одержали посвідчення від Інституту героїв опору і жертв Голокосту [5, 156].

11,5 тис. жителів м. Бердичева було вивезено на каторжні роботи до Німеччини [6, 154].

Кривава окупаційна політика загарбників штовхала на боротьбу з ними мирних жителів, які створювали підпільні групи. Така група була створена і в Бердичеві колишнім керівником військової підготовки машинобудівного технікуму А. Р. Яворським. До неї ввійшли колишні учні маштехнікуму. На стенді експонуються фото членів підпільної комсомольської організації. Першими кроками підпільників було друкування і розповсюдження листівок. Взимку 1941–1942 рр. підпільники заморозили на залізничній станції котли паровозів, на кілька днів зупинили рух на залізниці. В місті почались масові арешти. А. Р. Яворський змушений був переїхати в Славуту. 3 січня 1942 р. керівниками групи стають В. Ю. Завадський і І. А. Левитський. 25–27 грудня 1942 р. всі члени підпільної організації були заарештовані, а 23 січня 1943 р. після катувань були розстріляні на території тюрми, їх тіла були скинуті в криницю. Крім того, у місті діяли окремі групи патріотів. На залізничній станції діяла група під керівництвом Донченко О. І. [7, 99]. На кладовищі (вул. Пушкіна, 105) поховані 12 членів комсомольської підпільної антифашистської організації. В 1970 р. на могилі було встановлено пам'ятник із чорного граніту з меморіальним написом (фото експонується).

Через Житомирську область проходили рейдами з'єднання партизан С. А. Ковпака, О. Ф. Федорова, О. М. Сабурова, І. І. Наумова, А. М. Грабчака, І. І. Шитова, В. А. Андрєєва, Я. І. Мельника. Житомирським підпільним обкомом партії було сформовано партизанське з'єднання, яке очолив С. Ф. Маликов. В ході бойових дій знищено біля 18 тис. солдат і офіцерів противника, пущено під укіс 389 ешелонів, знищено 53 танки, 786 автомашин.

Серед експонатів музею – фотографії, документи учасників партизанського руху А. І. Мачинського, О. М. Мачинської, П. Д. Зуєва, О. О. Сінкевича. Портативні патефони, ключ морзе, акордеон, радіо створюють атмосферу військового часу.

Наступні два стенди присвячені визволенню міста від німецько-фашистських загарбників. На карті – схема бойових дій І Українського фронту, Житомирсько-Бердичівська наступальна операція (24.12.1943 р. – 15.01.1944 р.). На фото – командний склад частин, які визволяли Бердичів. В експозиції розміщена газета «Знамя Родины» за січень 1944 р. В ній публікується наказ за підписом Сталіна про присвоєння звання «бердичівських» частинам, які визволяли місто. В експозиції знаходиться книга начальника політвідділу 117-ї ордена Б. Хмельницького Бердичівської стрілецької дивізії В. В. Кабанова, речі часів війни – радіотелефон, планшетка, два телефонні апарати.

В наказі Верховного Головнокомандуючого 117-та Гвардійська стрілецька дивізія відзначається як одна з перших, яка звільняла наше місто. Командиром 117-ї Гвардійської стрілецької дивізії був Т. І. Волкович (його військова форма експонується). На стенді фото В. В. Кабанова, бувшого начальника політвідділу, який розповідає про бойовий шлях 117-ї Гвардійської стрілецької дивізії в своїй книзі «117-я Гвардейская». Тут же експонується фото командного складу 117-ї Гвардійської стрілецької дивізії та 389-ї стрілецької дивізії (командир – Герой Радянського Союзу Л. Л. Колобов).

На стенді розміщена схема бойового шляху 44-ї Гвардійської танкової бригади, яку очолював генерал армії Й. І. Гусаковський.

Ось як розпочинались бої за Бердичів. Головні наші сили наступали з заходу та південного заходу. 44-а Гвардійська танкова бригада, обійшовши Бердичів, підходила до нього з півночі. Удар планувалось нанести з трьох сторін одночасно. Але на окраїнах міста наші війська були зупинені потужним організованим вогнем противника.

Бої за Бердичів були важкими. В новорічну ніч 1 січня 1944 р. три танки розвідвзводу під командуванням лейтенанта Георгія Петровського підійшли до міста на чолі танкової бригади. Перед Г. Петровським поставили завдання – підготувати наступальну операцію.

Німецькі частини відступали в межі міста, обминаючи мінні поля і протитанкові рови. Цим скористались танкісти взводу розвідки лейтенанта Г. Петровського, батальйону майора П. Орехова, батальйону капітана О. Карабано-

ва. 22 танки, 156 автоматників прорвалися в заводський район Бердичева, розвернулись в бойовий порядок, зайняли кругову оборону. Противник негайно контратакував. Потужними силами танків при підтримці артилерії фашисти закрили прохід, який утворився на північ від Бердичева в результаті прориву двох наших батальйонів. Вони виявилися відрізнаними від інших сил бригади.

Ворог зупинив наступ 44-ї танкової бригади підполковника Й. І. Гусаковського, а слідом за нею головні сили 11-го Гвардійського танкового корпусу.

Танкісти двох батальйонів і розвідвзводу Г. Петровського вели 5 днів і ночей нерівний бій. В важких умовах батальйонам майора П. Орехова, капітана О. Карабанова і розвідвзводу Г. Петровського прийшлося самостійно відбивати контратаки ворога в заводському районі Бердичева. Комбат О. Карабанов був важко поранений, загальне керівництво взяв на себе майор П. Орехов. Батальйон комбата Ф. Борідька намагався пробитися до оточених в Бердичеві, але поніс важкі втрати.

Тільки 3 січня 1944 р. в Бердичів вступили війська 117-ої Гвардійської стрілецької дивізії полковника Т. І. Волковича. Вночі на 4 січня військам К. М. Леселідзе разом з танкістами П. С. Рибалка вдалось прорвати лінію оборони гітлерівців і вийти на берег ріки Гнилоп'ять. Вдень 4 січня передові частини форсували річку [2, 56].

В бій вступила 261-а дивізія генерал-майора П. В. Тертишного, з південного заходу ударили 183-я і 305-а дивізії полковників О. М. Василевського і Л. В. Васильєва. В складних погодних умовах наступ підтримувала з повітря 227-а штурмова авіаційна дивізія полковника А. О. Ложечнікова.

305-а стрілецька дивізія 38-ї армії була направлена на допомогу 18-й армії. Дивізія наступала разом з головними силами 44-ї Гвардійської танкової бригади. Вони надали велику допомогу військам К. М. Леселідзе в наступу на вулицях Бердичева.

В ніч на 5 січня війська 18-ої і 38-ї армій, завершивши оточення Бердичева, нанесли потужні удари по ворогу. Успіху атакуючих дивізій сприяли бойові дії 44-ї Гвардійської танкової бригади. Всю ніч в місті йшли жорстокі бої [2, 57].

Остаточно місто було звільнено 5 січня 1944 р. За героїзм, проявлений в боях за звільнення міста, звання Героя Радянського Союзу удостоєні командир батальйону 44-ї Гвардійської танкової бригади майор Орехов Петро Іва-

нович і лейтенант Петровський Георгій Семенович. Вони, а також капітан О. О. Карабанов, майор Ф. І. Борідько і багато інших офіцерів бригади стали кавалерами ордена Бойового Червоного Прапора Монгольської Народної Республіки. Під час звільнення міста танк майора П. Орехова мав іменний напис «От Совета Министров МНР», танк Г. Петровського – «Монгольський чекист».

Після війни лейтенант Г. Петровський продовжив службу у Збройних силах СРСР. Закінчив Академію бронетанкових і механізованих військ, а потім Академію Генштабу ВС СРСР імені К. С. Ворошилова (документи експонуються). Займав командні посади в Групі радянських військ в Монголії. У відставці мав звання генерал-лейтенанта. Майор П. Орехов в березні 1944 р. був важко поранений та мобілізований із армії.

Історії військових частин, які дислокувались в Бердичеві, присвячені стенди: «Кінна дивізія ім. Г. Котовського» та «І-й танковий корпус

Війська Польського». В експозиції представлені документи, фото, нагороди, особисті речі воїнів.

В наступному стенді експонуються особисті речі ветеранів війни, які проживали в Бердичеві після війни: військова форма (плаття) медсестри Л. М. Коханської та артилериста майора у відставці В. І. Удовидченка. На фото – зустріч через 30 років. Молодший лейтенант медичної служби М. М. Гультова зустрілась із своїм командиром капітаном І. К. Стрельцовим, якого в дні війни врятувала від смерті. Тут же представлені фото жителів міста, які визволяли Бердичів і жили в ньому та учасників параду Перемоги на Красній площі в Москві 24 червня 1945 р.

Експозицію музейної кімнати доповнюють бюсти Героїв Радянського Союзу В. Е. Ривжа та В. І. Аліна роботи скульптора П. Криворучького. Також експонуються німецькі речі часів війни та речі радянських воїнів.

Джерела та література:

1. Бедь М. М., Скавронський П. С. Оборона бердичівщини в 1941 р. // Бердичів древній і вічно молодий. Матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. (8–11 червня 2005 р.). – Житомир: Вид. М. Косенко, 2005. – С. 54–56.
2. Бедь М. М., Скавронський П. С. Вісімнадцята армія в боях за Бердичів // Бердичів древній і вічно молодий. Матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. (8–11 червня 2005 р.). – Житомир: Вид. М. Косенко, 2005. – С. 56–57.
3. Єлисаветський С. Я. Бердичівська трагедія (Документальное повествование) – К.: УкрНИИНТИ, 1991. – 112 с.
4. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько-фашистськими загарбниками. 1941–1944 рр. Зб. документів. – Житомир: «Радянська Житомирщина», 1948. – 220 с.
5. Мельничук А. Л. Григорцевич О. В. Бердичівляни – праведники народів світу // Бердичівська земля в контексті історії України. Наук. зб. «Велика Волинь». Т. 19. – Житомир: МАК. 1999. – С. 155–156.
6. Поліщук С. Бердичів у роки Великої Вітчизняної війни // Бердичівська земля в контексті історії України. Наук. зб. «Велика Волинь». Т. 19. – Житомир: МАК, 1999. – С. 154–155.
7. Родічева О. В. Бердичівське підпілля в роки Великої Вітчизняної війни // Бердичівська земля в контексті історії України. Наук. зб. «Велика Волинь». Т. 19. – Житомир: МАК, 1999. – С. 98–99.

Андрій Корчак

П'ЯТНАДЦЯТЬ МАЦЕВ ЮДЕЙСЬКОГО ЦВИНТАРЯ У КЛЕВАНІ

У давньому волинському містечку Клевани мені вдалось побувати вже чотири рази. Мої відвідини кожного разу мали туристичний характер. Традиційно це був огляд знаменитих клеванських пам'яток: руїни замку Чарторийських, величний міст-віадук, що провадить до цієї твердині, старовинна дерев'яна церква Різ-

ва Христового, костюл Благовіщення, а також руїни синагоги.

Однак нещодавно мені пощастило довідатись про ще одну цікаву пам'ятку Клевани – юдейський цвинтар, який знаходиться одразу за містечком, метрів 100 зліва від дороги до сусіднього села Сморгів. У жовтні 2013 р. до мене звернувся

житель Клевані Анатолій Антонович Крутій (1960 р.н.), який цікавиться минулим свого краю. Пан Анатолій попросив перекласти тексти окремо вибраних ним мацев, фотографії яких він зробив ще зимою 2011–2012 рр., що й було зроблено.

Отож у даній статті до уваги читачів представлені короткі скульптурні характеристики та переклади текстів п'ятнадцятих мацев, а також окремі зауваження, які стосуються цілого юдейського цвинтаря у Клевані.

Мацева 1. (рис. 1). Це подвійний надгробний пам'ятник, виконаний з пісковика. Його зображення та тексти випуклі. У верхній частині мацеви зображена оздоблена декоративним рослинним орнаментом корона, яку з двох боків підтримують леви. Тексти значно пошкоджені і їх можна прочитати лише безпосередньо на місці. Внизу напису з лівого боку чітко видно 5564 р. юдейського літочислення, що відповідає християнським 1803 або 1804 рокам.

Мацева 2. (рис. 2). Пам'ятник виконаний з пісковика і має заглиблені зображення та текст. У верхній частині мацеви графічно зображене, оточене з двох боків колонами, дерево. Переклад тексту:

тут (графічне зображення дерева з двома колонами з боків) **покоїться**
жінка скромна марат (арамейською – пані)

Мальха (Цариця) (**הכלל**) **покійна донька рева**
(на івриті – пан)
Мордехая (**יכדרה**) **померла 6 дня**
місяця менахема ава (середа, 18 липня)
року [5] 626 (1866 р.) **нехай буде душа її зав'язана**
у в'язці життя.

Мацева 3. (рис. 3). Пам'ятник виконаний з пісковика і має випуклі зображення та текст. У верхній частині та з боків мацеви зображений рослинний орнамент, який з двох сторін підтримують леви.

Переклад тексту:
(в рослинному орнаменті) **тут покоїться**

[померла у] **вечір святого Шабату** (вечір п'ятниці)
в новому місяці адарі другому (вечір, п'ятниця 8 березня)

жінка скромна

марат Хая Байля (יֵיחַ אֱלִיבַי)

донька рева Баруха (Благословенного) (רֵבָה)

Гунфіля (Гунпеля – інший варіант) (לִיפְנוֹג)

року [5] 627 (1867 р.)

нехай буде душа її зав'язана у в'язці життя.

Мацеви 4–5. (рис. 4). Мацевазліва. Пам'ятник виконаний з пісковика і має випукле зображення та заглиблений текст. У верхній частині та з боків мацеви зображений рослинний орнамент.

Переклад тексту:

(в рослинному орнаменті) **тут покоїться чоловік**

непорочний та прямий вчитель наш рева Нахум (בֹּחֵן) **син вчителя нашого Іцхака** (קִּחְצִי)

Іесена? (יֵסֵנָה) **помер 11 іяра** (вівторок, 24 квітня)

[5] 637 (1877 р.) **нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя**

з Клевани.

Мацева справа. Пам'ятник виконаний з пісковика і має випуклі зображення та текст. У верхній частині та з боків мацеви зображений рослинний орнамент, який з двох сторін підтримують леви.

(в рослинному орнаменті) **тут покоїться чоловік**

непорочний та прямий старець

вчитель наш рева Мордехай (מֹרְדֵכַּי) **син вчителя нашого рева**

Еківи (עִקְוִי) **нехай буде пам'ять його благословенна помер**

16-го дня місяця

нісана року [5] 639 (середа, 9 квітня 1879 р.)

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.

Мацева 6. (рис. 5). Подвійний надгробний пам'ятник, мурований з цегли та обштукатурений. Тексти та зображення заглиблені.

Переклад тексту зверху:

старець і внук його

Переклад тексту зліва:

чоловік

старець і пристарілий

повернувся (відійшов?) **слабким мар** (арамейською – пан)

батько Езра Зелін (אֶזְרָא זֵלִין)

син рева Аврагама Ави (אֲבִי אֲבָרָהָם)

помер 17 тішрея [5] 655 (середа, 17 жовтня 1894 р.)

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.

Переклад тексту справа:

мужчина великий

добросердечний дрібною художобою наповнений поріг його?

займався милістю повсякденно

вчитель рева Аврагам Шум (Часник) (שׁוּם אֲבִרָהָם)

син рева Шморі? Шміріля (שְׁמֹרִי שְׁמִירִיָּלָה)

помер 7 швата [5] 698 (неділя, 9 січня 1938 р.)

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.

Мацева 7. (рис. 6). Пам'ятник виконаний з пісковика і має випуклі зображення та текст. У верхній частині має зображення Маген Давида (Зірки Давида). Переклад тексту: **тут** (зображення Маген Давида) **покоїться**

**чоловік непорочний
та прямий вчитель наш рев та наставник
рев Цві (Олень) (יבצ) син рева
Баруха (Благословенного) (רורב) помер 27
елюля [5] 658 (середа, 14 вересня 1898 р.)
нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя**

Мацеви 8–9. (рис. 7). Мацева зліва. Пам'ятник мурований з цегли та обштукатурений. Зображення та тексти заглиблені. У верхній частині наявне зображення дзбанка – символу левитів.

Переклад тексту:

**тут (зображення дзбанка) покоїться
чоловік
поважний та шанований вчитель наш рев
Барух (Благословенний) (רורב)
син рева Шльоми Га-Леви (המלש יולה)
Гельпенбейна (הייבנעפלעג)
помер 17 тевета [5] 666 [року] (неділя, 14 січ-
ня 1906 р.)**

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя

Мацева справа. Пам'ятник виконаний з піс-
ковику і має випуклі зображення та випуклий
і заглиблений текст. У його верхній частині зо-
бражена корона, яку підтримують лапами два
леви. Переклад тексту:

(між передніми лапами левів) **тут покоїться
(під дугою) чоловік**

шанований в іменах та милий

у людей ходив дорогою

**праведності вчитель наш рев ребе (настав-
ник) Нахум (נוחמ)**

**син рева Яаакова Давіда (בקעי דוד) помер
у новий місяць шват [5] 666 в малому рахунку
(субота, 27 січня 1906 р.)**

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.

Мацева 10. (рис. 8). Пам'ятник мурований
з цегли та обштукатурений. Зображення та

тексти заглиблені. У верхній частині має зображення Маген Давида.

Переклад тексту:

тут (зображення Маген Давида) **покоїться чоловік поважний і шанований мар Шльома (המלש) син рева Нафталі Герца Грінберга (ילתפנ גרעבנירג)** **помер 28 адара [5] 680** (четвер, 18 березня 1920 р.) **нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.**

Мацева 11. (рис 9). Пам'ятник мурований з цегли та обштукатурений. Зображення та тексти заглиблені. У верхній частині має зображення дзбанка.

Переклад тексту:

тут (зображення дзбанка) **покоїться чоловік поважний та славний і ... працював над законом його (бога) закон його (бога) промовляв вдень та вночі мар Хаїм Шмуель (בייח לאומש) Авідор (רדיבא) син рева Шімеона Га-Леві (יולה רועמש) Гольдмана (ראמדלאג)**

помер 2 (або **20**) **хешвана [5] 680** (неділя, 26 жовтня або четвер, 13 листопада 1919 р.) **нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.**

Мацева 12. (рис. 10). Пам'ятник мурований з цегли та обштукатурений. Зображення та тексти заглиблені. У верхній частині має зображення Маген Давида.

Переклад тексту:

тут (зображення Маген Давида) **покоїться поважний та славний мар Цві (יבצ) син рева Елі Фельдмана (אליא ראמדלעפ)** **помер 26 тевета [5] 683** (неділя, 14 січня 1923 р.) **нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.**

Мацева 13. (рис. 11). Пам'ятник мурований з цегли та обштукатурений. Зображення та тексти заглиблені. У верхній частині має зображення свічника – символу жінки.

Переклад тексту:

тут (зображення свічника) **покоїться жінка поважна та шанована мара Вітейліва? (אבילעיטיוו)** **донька рева Шуаля (Лиса) Козака (לאוש קואק)** **померла в день нового року? [5] 697 (1 тішрея?) (17 вересня? 1936 р.)** **нехай буде душа її зав'язана у в'язці життя.**

Мацева 14. (рис. 12). Пам'ятник мурований з цегли та обштукатурений. Зображення та тексти заглиблені. У верхній частині має зображення Маген Давида.

Переклад тексту:

тут (зображення Маген Давида) **покоїться**
старець і той хто наситився днями
вчитель

рев Ісер (ר'ס"א) син рева

Йосефа Йоштейна (ר'ס"י ייטש"א)

помер 9 іяра [5] 698 (вівторок, 10 травня 1938 р.)

нехай буде душа його зав'язана у в'язці життя.

Мацева 15. (рис. 13). Пам'ятник виконаний з пісковика і має випуклі зображення та випуклий і заглиблений текст. У його верхній частині зображений свічник. Переклад тексту:

тут (зображення свічника) **покоїться**

жінка поважна та славна

молода гілка від стовбура дерева була могутня?

марат Рейзель (ר'זייר) донька

рева Ізраеля Лернера (ר'ארשי ר'נרעל) нехай буде

пам'ять його благословенна

жінка рева Агарона Когени (ר'רהא אנהא)

зібрались ми [щоб] з ними двома [у] домі
молитви

пролити сльози [усією] Клеванню (переклад довільний)

померла 10 дня у місяці тамуз (субота, 9 липня)

року 5698 (1938 р.) нехай буде душа її зав'язана у в'язці життя.

Звичайно, що після дослідження лише п'ятнадцяти мацев, неможливо дати загальну характеристику юдейського цвинтаря (за словами пана Анатолія Крутія загальна кількість пам'ятників сягає близько сотні), однак, все-таки, деякі думки можна спробувати висловити.

Прочитані дати зображених на фотографіях мацев походять лише з XIX та першої половини XX ст. і можуть свідчити про те, що решта надгробків даного цвинтаря теж можуть мати відносно недавнє походження.

Зображення та тексти досліджуваних мацев є типовими та скромними за своїм характером і говорять про неможливість та малу роль у єврейському світі Східної Європи єврейської громади Клевані.

Починаючи з початку XX ст., спостерігається масове мурування пам'ятників з цегли, які потім штукатурили. Це вказує на те, що камінь, який привозили в Клевань з сусідніх горбогірних районів, був там досить дорогий. Відповідно, напрошується висновок, що до початку застосування вищевказаного, відносно дешевого, способу виготовлення мацев неможливі єврейські родини, яких, очевидно, в містечку було більшість, замовляли надгробні пам'ятники з дерева. Виходячи з цього можна припустити, що кількість мацев XIX чи, можливо, XVIII ст. при загальному дослідженні даного цвинтаря може виявитися дуже незначною.

Незважаючи на відносно недавнє походження мацев у Клевані, потрібно терміново провести загальну фотофіксацію усіх юдейських надгробних пам'ятників, оскільки на досліджуваних фотографіях чітко простежується регулярне обсіпання штукатурки з текстами епітафій, що є непоправною втратою для баз даних єврейської генеалогічної науки.

Анастасія Кривенко

РУСАЛКА ЯК КАЛЕНДАРНИЙ ОБРАЗ ВОЛИНСЬКОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ (На основі польових матеріалів з південних районів Рівненщини)

Русалка – один із найяскравіших та найкоритніших персонажів української демонології, уявлення про яких мають маністичну основу і пов'язані із пошануванням померлих «без пори» людей [7, с. 381; 10, с. 78; 13; 14, с. 72]. Водночас, характерною рисою, котра вирізняє цей персонаж серед інших, є календарна сезонність його перебування у земному світі, яке припадає на Зелені свята. Світоглядна семантика цього свята як «перехідного» періоду народного календаря, коли відбувається посилене втручання потойбічних сил у земну сферу, вплинула на формування образу русалки. Однак, цей аспект, порівняно з питанням генези цього персонажа, потребує більш детального вивчення в українській етнології. Окрім того, зважаючи на поступову втрату в народній пам'яті вірувань про русалок, важливим для реконструкції давніх світоглядних уявлень та їх збереження, є накопичення та публікація нових польових етнографічних матеріалів. Багатою інформативністю вирізняються дані, зафіксовані у 2009 р. в рамках студентської етнографічної експедиції в селах Гощанського та Острозького районів Рівненської області*. Ця територія репрезентує частину своєрідного, проте досі малодослідженого у сфері духовної культури, історико-етнографічного району – Волині. Традиційні демонологічні уявлення населення південної Рівненщини про русалок на тлі загальноволинського контексту вирізняються регіональною специфікою та фактологічною наповненістю, що підсилює доцільність пропонованої розвідки.

Метою роботи є етнографічна характеристика календарного образу русалки в уявленнях волинян Гощанського та Острозького районів Рівненської області, досягнення якої вимагає з'ясування темпоральних властивостей та функцій цього демонологічного персонажа, аналіз троїцьких апотропейних засобів проти їхнього шкідливого впливу.

Час появи та активізації русалок, у народній уяві, чітко приурочений до Зелених свят. У лексиконі жителів Гощанщини та Острозького району

побуває спеціальний хрононім на позначення періоду присутності русалок серед живих людей – «Русальний» (сс. Колесники, Іллін, Бугрин, Новоставці, Угольці, Завизів, Ясне, Башино-Посягва) [1, арк. 4, 9, 16, 23, 31, 38, 44, 50, 57; 4, арк. 34, 70, 91] або «Русалчин» (с. Бухарів, с. Сергіївка) [4, арк. 43, 97] тиждень. Розпочинається він після свята Трійці та триває до Петрівчаного посту: «Русальний тиждень послі Трійці той тиждень. То русалки тоді виходять. Цілий тиждень до самої неділі», «Послі Трійці цілий тиждень щитається Русальним тижнем» (с. Колесники) [1, арк. 4, 9], «Цілий тиждень до Петрівки так і зветься «Русальний»» (с. Іллін) [1, арк. 16], «Після Трійці цей тиждень [русальний]» (с. Новоставці) [1, арк. 44, 45]. Цей термін є часто вживаним жителями західної частини Волині (Горохівщини) [2, арк. 2]. Натомість в окремих районах східної її частини (села Черняхівського, Червоноармійського, Володар-Волинського районів Житомирської області) переважає повір'я, що русалки з'являються серед ночі, що передуює святу Трійці [3, арк. 6, 23] або ж дню Івана Купала [3, арк. 68]. Згідно з розслідами Володимира Галайчука, приуроченість появи цих істот до свята Купала характерна для уявлень волинян Кременеччини [8, с. 208]. На Подільсько-Волинському пограниччі час з'яви русалок припадав на «суху середу» (день Переполовлення) [9, с. 113]. До слова, згідно із деякими свідченнями, русалками могли стати дівчата, померлі чи народженні впродовж Русального тижня [1, арк. 4; 14, с. 70]. Беззаперечним є зв'язок русалок із «безпірними» покійниками, поминання яких волиняни здійснювали у Зелену суботу напередодні Трійці [4, арк. 5, 21, 29, 52, 79].

Простір, в межах якого русалки виявляють свою присутність, в уявленнях волинян Гощанщини, в основному обмежується житніми або пшеничними полями (сс. Колесники, Іллін, Бугрин, Новоставці, Угольці, Башино, Посягва) [1, арк. 4, 9, 24, 32, 38, 45, 57, 61; 4, арк. 65, 70, 73, 93]: «як ми колись були дівчатами, то боялися йти в той тиждень коло жита і коло пшениці, бо русалки покажуться», «Так колись казали, що по житах ходили [русалки]» (с. Колесники) [1, арк. 4, 9], «Кажуть, що найбільше, де пшениця, в

* Висловлюємо щиру подяку аспірантці кафедри етнології ЛНУ ім. Івана Франка Марії Баглай за можливість використання зібраних нею польових матеріалів у пропонованій розвідці.

полі. Вони (русалки – К. А.) все так між зерновими ціми» (с. Новоставці) [1, арк. 38]. Перебування русалок в полі пов'язане з цвітінням жита, на що вказує свідчення респондента з села Башина: «Ну вони після Зелених свят уже [приходять] ... Казали: «Як спіють жита, то тоді русалки в житах» [4, арк. 73]. Жителі Острозького району наголошували, що русалок можна побачити виключно у житніх полях [1, арк. 50]. Подекуди існувало переконання, що русалки сприяють урожаю зернових [4, арк. 38]. Поряд із локалізацією русалок в полі зрідка трапляються також свідчення про перебування їх у водоймах (сс. Вільгір, Башино, Бугрин, Зарічне) [4, арк. 17, 65, 73, 75, 86]. На інших волинських територіях, зокрема на Кременеччині, образ русалки в народній уяві тісно поєднаний з водною стихією. Русалки нібито живуть в озерах, хоча можуть виходити й на сушу [8, с. 208].

Більш пізніми за походженням, вочевидь, є уявлення про локалізацію русалки в городі: «Колись так дітей лякали. Казали: «Там русалка сидить у городі. Не мона туди йти!». Діти ходять на город та рвуть, то матері їх лякали» (с. Іллін) [1, арк. 17], «Лякали малих нас. Як підемо в город, то кажуть: «Йдіть, йдіть там русалка вас забере»» (с. Ясне) [4, арк. 34]. Вірогідно, такі уявлення є результатом нівеляції первісних вірувань в русалок і зведення їх до т. зв. образу-постраху, який виконував функцію відлякування та віднадження дітей від небажаних дій. Акцент на зазначеній функції в уявленнях про русалок об'єднує їх з подібними персонажами-«ляканками» (бабою Ягою, залізною бабою, солом'яним дідом та іншими) і зводить їх в один семантичний ряд.

Як стверджують етнофори, функції русалок здебільшого не були зловорожими: «Зла вони (русалки – К. А.) не робили», «Ничого не бачили, щоб зло робили [русалки]» (с. Колесники) [1, арк. 4, 9]. Згідно з традиційними уявленнями населення Гошанщини та Острожчини, часто русалки виявляли свою присутність, обмежуючись візуальним контактом з людьми: «Вони показувалися і нікого не зачіпали, нічого» (с. Колесники) [1, арк. 4], «Мені Галя розказувала: «Я йду, а кругом такий луг, долина і квітки, каже такі квітки, і дівчина (русалка – К. А.) ходє і рве ці квітки. Я стояла, і вона рве ці квіточки, і я пройшла мимо і покинула цю дівчину» (с. Башино) [4, арк. 66], «Ходить і колосочки тако щупає, русалка, в віночку, лентях і біле плаття. Ходить і недалеко дороги і ми так пройшли, а вона так подивилась, постояла, ми минули і вона знов так колосочки» (с. Бухарів) [4, арк. 38].

Присутність цих персонажів, окрім вербального, мала часто ще й акустичний прояв: «Тоді балакали старі люди, то казали, що ці, що аборті роблять. То казали, що ці діти, казали: «Ти думала, мати, що насуже не буде. А ми стоїмо перед Богом так, як усі люди». Шо вони співали. За меї пам'яті такого вже не було, це тільки казанне» (с. Іллін) [1, арк. 15], «Один чоловік конем об'їжджав поля і каже: «Я бачу, що якісь танцюють дівчатка в колі, співають пісню [...] «Не три ніжку об ніжку, не сій муки на діжку, бо то гріх, бо то гріх»» (с. Бугрин) [1, арк. 32], «Казали, що колись давно бачили, да й тако одне другому передається «Данину – данину, Данину – данину»» (с. Новоставці) [1, арк. 44], «Як ідуть, то русалки в житі співають» (с. Вільгір) [4, арк. 21], «Русалки – це якщо молоді дівчата тонуть, тоді на Зелене свято їхні душі виходять і вони збираються всі там на бережку і там об'їдаються, танцюють, співають» (с. Зарічне) [4, арк. 87]. Наприкінці XIX століття подібні уявлення, згідно з якими русалки найчастіше танцюють по житах і буйних травах, співаючи пісень, були зафіксовані дослідницею-аматоркою Софією Рокоссовською ус. Юрковщизні Новоград-Волинського повіту, що знаходилося неподалік від Рівненщини [15, с. 176].

Шкідливі функції русалок, в уявленнях волинян Гошанщини та Острожчини, представлені у розповідях старожилів про залоскочування людей до смерті: «Їх не мона чіпати, бо як зачепиш, то залоскочуть» (сс. Іллін, Бугрин, Новоставці, Башино) [1, арк. 16, 24, 38, 39; 4, арк. 70], «Казали, чи правда, чи ні, що колись хтось там полов пшеницю. Русалка вийшла, да й загнала будяка в ногу. Попросила шпильки, вийняти [будяка]. Да й не було в теї жінки шпильки, да й залоскотала ту жінку» (с. Новоставці) [1, арк. 45], «То лякали колись доньку: «Там русалка, як вискочить з жита, то вона залоскоче, і можеш вмерти»» (с. Завизів) [1, арк. 50]. Ця функція русалок була поширеною в уявленнях волинян Житомирщини на початку XX століття, про що свідчать записи відомого народознавця Василя Кравченка [11, с. 71]. Сучасні польові матеріали, натомість, засвідчують домінування уявлень про можливість утоплення людей русалками [3, арк. 23].

Населення Гошанщини для унеможливлення та захисту від шкоди русалок практикувало ряд оберегових засобів. Превентивними методами є побутуючі заборони на виконання певних видів господарських робіт упродовж Русально-го тижня. Зокрема, не рекомендувалося в цей час працювати на городі чи в полі, прати одяг, оскільки посаджена городина нібито не виросте,

а одяг порветься (сс. Колесники, Бугрин, Ясне, Угольці, Посягва, Сергіївка) [1, арк. 4, 9, 23, 38; 4, арк. 33, 52, 91, 97]. Особливо не рекомендували садити цього тижня капусту: *«Колись мати моя так вчила, що капусту треба посадить перед Трійцею, а вже після Трійці Русальний тиждень. То ти вже не маєш права садити капусту»* (с. Колесники) [1, арк. 9], *«Після Трійці цей тиждень. Кажуть, що не мона капусту зачіпати, бо посічуть, одержі не мона прать, бо також посічуть»* (с. Новоставці) [1, арк. 44].

Дівчатам заборонялося купатися, бо русалки можуть втопити, а також – виходити в поле, бо русалки можуть залоскотати [12, с. 13]. З метою уникнення зустрічі з русалками у с. Колесниках не рекомендували дівчатам будь-куди виходити ввечері: *«Люди колишні казали, щоб дівчата ввечері не ходили, бо побачать русалок. Так розказувала мати: «Після Трійці цілий тиждень щитається Русальним тижнем. Ти не маєш права вже нигде ввечері ходити»»* (с. Колесники) [1, арк. 9]. Сучасна дослідниця Тетяна Агапкина вбачає в суворому дотриманні наведених заборон один із видів поминання померлих «без пори» людей [5, с. 149].

З русалками тісно пов'язаний звичай клечання, адже, згідно з уявленнями українців, в ньому перебувають душі померлих. Про це, зокрема, свідчать такі елементи, як шанобливе ставлення до зелені, що проявилось у звичаї волинян носити її на могили, а також у способах її утилізації по завершенні свят шляхом спалення чи кидання у водойми [6, с. 613]. Основним засобом-апотропеєм, яким користувалися для захисту від русалок, була металева шпилька: *«Я знаю, кажуть, треба шпильку носить коло себе.*

Але то колись було» (с. Новоставці) [1, арк. 45]. Зауважимо, що метал був одним із основних засобів захисту від мерців, що опосередковано вказує на походження русалок від «нечистих» покійників.

Як свідчать старожили, земне перебування русалок завершувалося у понеділок, яким розпочиналася Петрівка. Звичай проводів русалок, який здійснюють цього дня жителі Полісся [13, с. 122–139], не зберігся в обрядовій практиці волинян.

Отже, у структурі троїцької обрядовості волинян південної Рівненщини вагоме місце займають вірування в русалок. Маючи загальноукраїнську основу, вони вирізняються локальною специфікою, що проявляється у часопросторових уявленнях про появу русалок, їхні властивості та функції. Зокрема, хрононім «Русальний» тиждень, що триває від свята Трійці до Петрівки; перевага житніх полів в уявленнях про локалізацію русалок; опікунські функції цих персонажів стосовно росту посівів і, відповідно, урожаю; вчинення зловорожих дій, як правило, внаслідок невиконання татуйованих заборон. Такі вірування мають безпосередній зв'язок із періодом цвітіння зернових культур, що вказує на початок кульмінації вегетаційного року в часі Зелених свят. Окрім того, троїцькі звичаї, пов'язані із поминанням «безпірних» покійників у Зелену суботу, клечання та способи його утилізації, використання металу як засобу-апотропею підтверджують зв'язок образу русалок з «нечистими» покійниками та їх пошануванням. Загалом, поряд із поступовим забуттям елементів традиційної духовної культури, в уявленнях жителів Гошанщини та Острозьчини про русалок відчутна більша збереженість реліктів давніх вірувань порівняно з іншими теренами історико-етнографічної Волині.

Джерела та література:

1. Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка (Далі – Архів ЛНУ ім. Івана Франка). – Ф. 119, оп. 17, спр. 288-Е, 63 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані студенткою другого курсу Кривенко Анастасією Олександрівною 3–17 липня 2011 р. у Гошанському та Острозькому р-нах Рівненської обл.).
2. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 337-Е, 53 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані у Горохівському р-ні Волинської обл. Кривенко Анастасією Олександрівною 5–20 липня 2010 р.).
3. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. – Ф. 119-Р, оп. 17, спр. 496-Е, 122 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Календарний пласт волинської демонології», зафіксовані аспіранткою Інституту народознавства НАН України Кривенко Анастасією Олександрівною 3–15 липня 2013 р. у Черняхівському, Червоноармійському, Володар-Волинському районах Житомирської області).
4. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 281-Е, 99 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість волинян», зафіксовані у Гошанському та Острозькому р-нах Рівненської обл. Баглай Марією Василівною 4–14 липня 2009 р.).
5. Агапкина Т. А. О тодорцах, русалках и прочих навях (мертвецы-демоны и «нечисте» покойники в весеннем календаре славянских народов) / Татьяна Агапкина // *Studia mythologica Slavica.* – Ljubljana, 1999. – № 2. – С 145–160.

6. Баглай М. Обрядові функції троїцької рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедицій 2009–2010 рр.) / Марія Баглай // Народознавчі зошити. – Львів, 2013. – № 4 (112). – С. 608–615.
7. Галайчук В. Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 43. – С. 320–381. – (Серія історична).
8. Галайчук В. Демонологія Кременеччини / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2012. – Вип. 47. – С. 193–235.
9. Іваннікова Л. В. Вірування в русалок і мавок на подільсько-волинському пограниччі / Л. В. Іваннікова // Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Антонінський край у просторі і часі», 11–14 червня, 2008 р. – Житомир: В. Котвицький, 2008. – Т. 2. – С. 106–115.
10. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Д. Климець. – К.: Наук. думка, 1990. – 144 с.
11. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали / Василь Кравченко. – Житомир: Робітник, 1920. – 160 с.
12. Криловець Н. Безодня. Бувальщини й легенди / Наталя Криловець. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 124 с.
13. Кутельмах К. Русалки в повір'ях поліщуків / Корнелій Кутельмах // Записки НТШ: праці секції етнографії і фольклористики. – Т. ССXLII. – Львів 2001. – С. 87–153.
14. Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень / Тетяна Пархоменко. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – 200 с.
15. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / I. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. – Krakow, 1887. – Т. XI. – Dział III. – S. 130–228.

Віктор ЛУЦ

ХУДОЖНЯ КОЛЕКЦІЯ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Історія становлення художньої збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею залишається малодослідженою. Справжню колекцію, і тим більше музей, створити за короткий час не можливо. Для цього потрібні не кабінетні дослідження, а роки копіткої праці, збиральницької роботи і ґрунтовних фахових знань, які можна накопичити лише за роки наполегливої праці, поєднуючи теоретичні знання з практичним досвідом, здобутим в експедиціях і мандрівках.

Сьогодні, у вік бурхливого розвитку інформаційних технологій, важко уявити яких зусиль потрібно було докласти, щоб описати експонат, визначити назву ікони чи скульптури. Але всі негаразди долалися бажанням нових відкриттів і знахідок.

Перед Другою світовою війною і в часи німецької окупації в краєзнавчому музеї Рівного зберігалися високомистецькі речі з колишніх панських маєтків Волині.¹

З відступом німців з Рівного у 1944 р. зникли найцінніші мистецькі експонати. А ті що залишились втратили документи з історії їх походження. Музей фактично доводилося створювати заново. Повоєнні роки не сприяли ні дослідницькій, ні науковій роботі. Відчувався і брак фахівців музейної справи.

Занепад музейної галузі в Радянській Україні, особливо краєзнавчих музеїв, було зумовлено багатьма причинами. Зокрема, на музеї радянська влада дивилась як на ідеологічну установу, покликану займатись вихованням населення у дусі марксистсько-ленінського світогляду і радянського патріотизму. Тому не дивно, що тут часто працювали люди без фахової освіти, але віддані «справі комунізму», що не могло не позначитись на формуванні колекцій музею та їх збереженості. Фондову збірку починають інтенсивно поповнювати низькопробні твори, що прославляли переваги Радянської влади. Рівненський краєзнавчий

Рис. 1. Ю. М. Кжеш. Битва під Оршею. 1884 р.

музей 1940-х – початку 1960-х рр. не відчутний в культурному житті міста.

Надходження цінних мистецьких творів до музею в цей час скоріше випадковість, ніж цілеспрямована збиральницька робота. Так в музей потрапили такі твори мистецтва як картина Юзефа Меціни Кжеша «Битва під Оршею» 1884 р. (рис.1), мармурові скульптури другої половини XIX ст. Томаша Оскара Сосновського, портрети з родинного маєтку Дуніних- Карвіцьких у Мізочі (рис.5), графіка Герніха Пеєра і Наполеона Орди з краєвидами палацово-паркових ансамблів Волині, тощо.

При поповненні музейної колекції допомога надходила від багатьох музеїв України. Зокрема, Львівський історичний музей передав цінні стародруки, у тому числі й «Острозьку Біблію» 1581 р., зразки корецької порцеляни, живописні картини українських і польських художників, старовинну зброю тощо. Але все ці твори тривалий час не отримували належної оцінки і припадали пилом у фондосховищі (рис. 2-3).

Більшість цінних мистецьких творів, що надійшли в цей час отримали тавро «зі старих фондів». Ніхто не робив спроби дізнатись історію їх походження. Більшість з них до початку 1990-х рр. залишались у запасниках музею, інколи з незалежних від музейних працівників причин. Типову музейну ситуацію того часу описав в свої спогадах Гурій Бухало: «... приступати до побудови експозиції можна було лише після письмового дозволу так званого «облліту», а фактично жорсткої радянської цензури. А для цього слід було представити цій організації схематичний план майбутньої виставки чи

Рис. 2. М. Грузік. Припять. XIX ст.
Передано з Львівського історичного музею

Рис. 3. Корецька порцеляна.
Передано з Львівського історичного музею

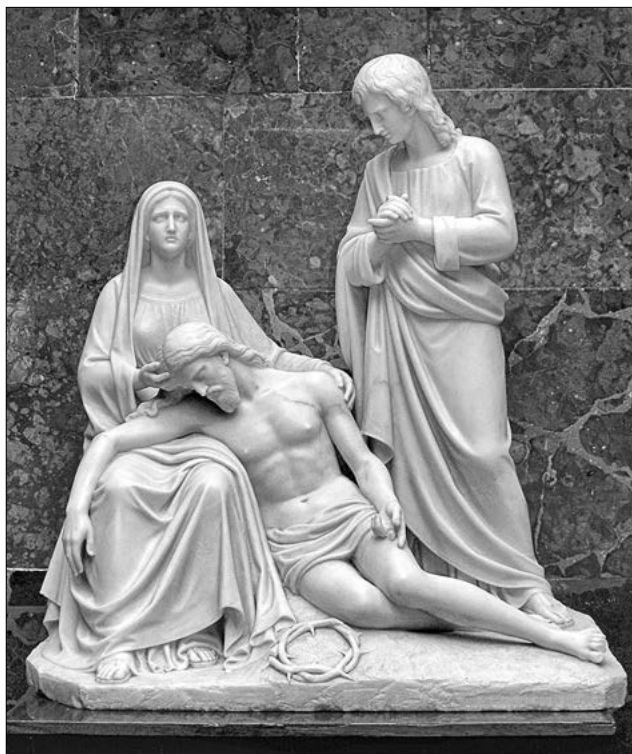

Рис. 4. Т.О. Сосновський.
Оплакування Христа. Друга половина XIX ст.

Рис. 5. Портрет Казимира Дуніна-Карвицького.
Середина XIX ст.

експозиції з фотографіями, які передбачалося експонувати, а також тексти, як ведучі, так і підтекстовки до кожної фотографії.

І доходило до парадоксів. Пригадую ось такий епізод: запланували ми виставити в експозицію вазу – прекрасний виріб Корецької фарфорової фабрики XVIII століття. Але цензор не дозволив цього зробити: на вазі було зображено вила-трійчатка, що нагадували тризуб – «бандерівський символ».² Наслідки цієї діяльності даються взнаки і сьогодні.

Не менш фантастичними сьогодні виглядає і вартісна оцінка мистецьких творів. Так мармурову скульптуру європейського рівня Т.О. Сосновського оцінили лише в 20 крб. (!!!) (в цінах 1976 р.).

Причини такого невігластва треба шукати в політичній системі для якої важливішими були не фахова підготовка працівника, а відданість Радянській владі. Тому культурні цінності, що не вписувались в рамки системи або були не зрозумілі могли безжалісно знищити. Ці явища вандалізму не оминув в раніше згаданих спогадах Гурій Бухало: «... я заглянув у напівпідвал, де біля грубки сидів завгосп музею Іван Сайко, перед яким лежали скинуті на велику купу книги. Одну за одною він вкидав їх у палаючу грубку. Беру великого формату книгу на польській мові.

Як зараз пам'ятаю – це був дев'ятий том капітального Географічного словника Польського королівства».³

Ситуація потроху почала змінюватись лише наприкінці 1960-х років, коли на роботу до музею почали приймати працівників з фаховою освітою. Почалось планомірне проведення археологічних розкопок в Дорогобужі, Торговиці, Млинові, на місці Берестецької битви 1651 р. в с. Плєшева. Це дало змогу збагатити музей цінними мистецькими експонатами доби Київської Русі і пізнього середньовіччя, які сьогодні є візитівкою музею. На той час музей позиціонував себе як суто краєзнавчий, без мистецького відділу.

У 1980–1990-х роках в музей почали надходити твори живопису і графіки рівненських художників. Ці митці, оселилися в Рівному в повоєнний час і стали свідками його бурхливого розвитку. Тому не дивно, що Рівне другої половини XX століття найшло своє яскраве відображення в їхній творчості. Свіжий погляд дозволив безпомилково обирати найбільш актуальні теми і сюжети. Перед усім це характеризує мистецтво І. Кузнецова, В. Ємільянова, В. Колосова, О. Романченка, І. Чичеланова.

Період інтенсивної розбудови Рівного в першу чергу пов'язаний з реконструкцією центру міста та будівництвом театру, найкраще втілено

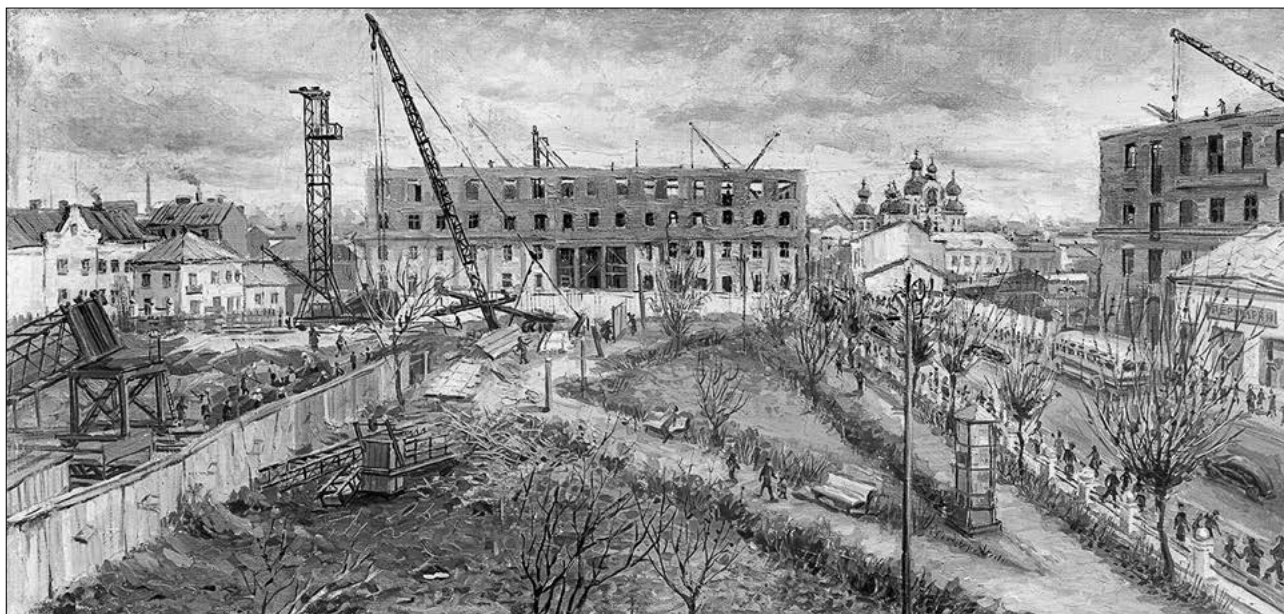

Рис. 6. І. Кузнецов. Рівне будується. 1955 р.

в живописних творах І. Кузнецова – талановитого живописця і музиканта. Його картини передають особливу атмосферу міста, щедро напоєного сонячним світлом і сповненого вологого теплого повітря. В них незмінно багато неба з характерними для нього ефектами. Достатньо поглянути на його картини «Рівне будується» (1955 р.) (рис. 6) та «Вулиця Ленінська» (1958 р.) (рис. 7).

Велика кількість портретів та пейзажів з музейної колекції належить Валентину Колосову. Його живописні твори цікаво розглядати, вони подобалися сучасникам, а сьогодні мають не тільки мистецьку, але й пізнавальну цінність. В портретах Колосов вміє точно передати характер людини. В архітектурному пейзажі оцінити принаду окремої будівлі, його цікавлять архітектурні ансамблі, виробничі об'єкти оправлені в пишну оздобу неповторної природи.

Особливий архітектурний образ Рівного постає в картинах В. Ємельянова створених у період 1960–1970 рр. В них не має нарочитого пафосу. Розглядаючи твори митця присвячені

Рівному, можна констатувати, що автор привніс в них риси яскравого емоційного забарвлення, проникливого ліризму.

В 1997 р. музею була передана колекція живописних робіт Г. П. Косміаді, який вписав яскраву сторінку в мистецьке життя Рівного міжвоєнної доби 1921–1939 рр. Йому належить велика кількість малюнків, ескізів, переважно декоративного характеру.

В останні роки музей продовжує поповнювати свою мистецьку колекцію творами сучасних рівненських митців. Це і твори В. В. Гвоздинського, А. І. Мартиненка, М. П. Годуна та багатьох інших.

У 1972 р. з владних кабінетів надійшло розпорядження про обстеження культових установ Рівненської області на рахунок виявлення в них пам'яток історії та культури і взяття їх на державний облік – це стало початком формування однієї з найкращих в Україні колекцій волинського іконопису.

У зв'язку з відсутністю в музеї художнього відділу та мистецтвознавців, всю організаційну роботу з проведення експедицій була покладено на відділ історії релігії та атеїзму. З самого початку неоціненна допомога музею була надана відомим дослідником давнього українського мистецтва Павлом Миколайовичем Жолтовським, який особисто брав активну участь в експедиціях, і разом з музейними працівниками обстежив усі куточки Рівненської області.

Вже перші результати експедицій перевершили всі сподівання. В музей були привезені ікони XV–XVI ст. На той час вважалося, що біль-

Рис. 7. І. Кузнецов. Вулиця Ленінська. 1958 р.

шість з них не збереглися до нашого часу, адже багато мистецьких пам'яток Волині загинуло під час Першої і Другої світових воєн, антирелігійних кампаній 1960–1980 рр., коли закривали та нищили православні храми.

З 5 по 26 червня 1972 р. під керівництвом Павла Жолтовського було обстежено 52 церкви в п'яти районах Рівненської області. Після експедиції до музею надійшли перші ікони. Серед них – роботи народних майстрів XVII ст. з с. Острівці, зокрема ікона «Старозавітна Трійця» 1694 р. Семена «маляра Степанського» (рис. 8) та величний образ «Христа Вседержителя» 1592 р. із с. Великі Цепцевичі. Згодом ці пам'ятки стали орієнтиром при датуванні і атрибуції низки ікон з Північної Волині.

У перші роки формування колекції відбувалося за несприятливих умов. У музеї не було мистецтвознавців та реставраторів, а без їхньої допомоги музейні працівники були неспроможні кваліфіковано зробити опис та атрибуцію мистецьких творів. Лише з часом з допомогою Павла Жолтовського та набуттям досвіду, становище поліпшилося. Коли до музею привозили старовинні пам'ятки сакрального мистецтва, ще не знали чи вдасться їх зберегти, адже брали лише те, що не використовувалося в церкві. Як правило, це були напівзнищені ікони з втратами живопису та левкасу, з трухлявою дошкою, ікони, що відслужили свій вік і не мали «благолепія» з точки зору церковної громади. Зробити фахове зміцнення фарбового шару та левкасу не було кому. Незадовільним було збереження ікон у музейному фондосховищі, зовсім непридатного для музейних речей. Ситуація змінилася лише у 1980-х рр., коли музею під фондосховище передали приміщення колишнього партархіву, що знаходилось поряд з музеєм та почали подавати допомогу реставратори зі Львівського філіалу державних науково-дослідних реставраційних майстерень.

Багатою на знахідки була експедиція проведена в липні 1973 р. в Зарічненському та Рокитнівському районах області завідувачем відділу історії релігії та атеїзму Володимиром Мушировським. Під час обстеження церкви в с. Річиця Зарічненського району було знайдено 5 давніх ікон. Серед них «Христос Пантократор» кінця XV–початку XVI ст. та «Покрова Богородиці» XV ст., які сьогодні є окрасою музейної збірки. «Христос Пантократор», написаний на золотому тлі під впливом пізньовізантійського мистецтва, на сьогодні – найранніший з відомих в Україні творів такої іконографії. В центрі

ікони – струнка постать Христа з розміщеними на полях з обох боків напівфігурами дванадцяти апостолів та обабіч голови фігури Марії і Іоанна Предтечі. Філігранна довершеність малюнка кожної фігури чи деталі свідчать не тільки про високу професійну майстерність автора, а й вказують на існування великого художнього центру на Волині з усталеними художніми традиціями. Певне, що такі твори могли бути виконані лише на замовлення князівської верхівки, таких магнатів, як Острозькі, Ольшанські чи Заславські. Яким чином ці ікони опинилися у глухих куточках Рівненського Полісся, поки що залишається загадкою.

У травні 1976 р., під час експедиції в Сарненський район за участю Павла Жолтовського, в церкві с. Любиковичі було виявлено ікону «Богородиці з пророками»⁴, намальовану, як видно з напису, 1595 р. на замовлення «дубровицької княгині Ганни Юріївни Гольшанської». Тоді ж у с. Клесові були знайдені царські врата та надвратна ікона з «Євхаристією та Спасом Нерукотворним» кінця XVI ст.

Справжнє значення цих знахідок зрозуміли лише після завершення реставраційних робіт

Рис. 8. Семен, маляр Степанський.
Старозавітна Трійця. 1694 р.

Рис. 9. Волинські ікони: «Богородиця з пророками» 1595 р., царські врата, «Христос Вседержитель» 1592 р.

на початку XXI ст. Стало очевидним, що «Богородиця з пророками» 1595 р., царські врата з надвратною іконою з Клесова та раніше знайдений «Христос Вседержитель» 1592 р. з с. Великі Цепцевичі намальовані одним малярем, який працював на півночі Рівненщини у володіннях князів Гольшанських-Дубровицьких в околицях Дубровиці (рис.9).

Походження і час створення ікон дає цікавий матеріал для подальшої атрибуції ікон та реконструкції іконостасу на Волині наприкінці XVI ст. Останні знахідки, що підтвердили висновки атрибуції, були зроблені випадково після 2000 р. коли в роботі відомого дослідника Волині Олександра Цинкаловського «Стара Волинь і Волинське Полісся» натрапили на згадку, що в с. Великі Цепцевичі «... дерев'яна церква з XVIII ст., де заховалися ікони з XVI і XVII ст., стародруки й остатки колись великого архіву. З документів видно, що деякі ікони походять з церкви в селі Стрільськ і були до неї даровані князями Дубровицькими»⁵.

На жаль, встановити хто був автором вище згаданої групи ікон не вдається. Слід лише додати, що у своєму заповіті дубровицька княгиня Марія Юріївна Курбська з Гольшанських згадує маляра Стася, якому вона розпорядилася видати

бочку меду з маєтку Осьмиговичі (Ковельський район, Волинська обл.) для погашення боргу.⁶

У 1977 р. обстеження храмів проводилось майже в усіх районах області. Проте поповнення музейної колекції було скромним, і на увагу заслуговують лише дві «Старозавітні Трійці». Перша з с. Шубкова Рівненського району (кінець XVI – початку XVII ст.), в якій виразно відчувається вплив мистецтва Ренесансу, а друга – з с. Смородськ Дубровицького району (XVII ст.).

З 1982 по 1991 роки експедиції проводилися щорічно. За цей період музей поповнив свою колекцію малярськими творами XVII та XVIII ст. з південних районів Рівненщини.

Найвдалішим для музею був 1984 р., коли з с. Дорогобуж автором статті з допомогою працівників музею Богдана Прищепи і Володимира Кузьменка була привезена ікона «Богородиця-Одигітрія» XIII ст. одна з найдавніших ікон в Україні (рис. 10).

Після завершення реставрації на початку 1990-х років ікона «Богородиці Одигітрії» стала об'єктом численних публікацій та досліджень мистецтвознавців. На жаль, ікона дійшла до наших днів у дуже пошкодженому стані.

У першій половині XX ст. ікону «поліпшили» на догоду церковній громаді. Безжалісно була

обрізана паволока по контуру фігур Богородиці й Христа і перенесене на нову дерев'яну основу⁹. Незважаючи на втрати фарбового шару, за допомогою ультрафіолетового освітлення вдалося виявити залишки орнаменталізації на мафорії Богородиці. Ще одна цікава деталь: на початку XX ст. дослідником волинської старовини О. Фотинським був виявлений на дорогобузькій іконі польськомовний напис: «...577 MCA IVNI... DNIA /N/A TEN CZAS ODNOWIONY»⁷. Вказану в написі дату дослідник Волині Орест Фотинський вважав роком поновлення живопису ікони або перебудови храму. Вказівку на існування напису із зазначенням дати зустрічаємо ще в одному виданні, але вже без наведеного вище тексту. Чому на іконі була вказана дата «1577», можна зрозуміти з вивчення історичних джерел того часу, зокрема свідчень Острозького літописця про напад татар на володіння князя Острозького в 1577 р. та землетрус – рідкісне для теренів Волині природне явище. Напевне, саме ці події стали поштовхом до перебудови Успенського храму Дорогобузького монастиря і поновлення давньої ікони Богородиці.

З часом напис на іконі, який свідчив про її поновлення знищили. Замість зрізаного тла на дошку набили голубу матерію. А на довершення все, що лишилось, перемалювали, бо старий живопис вражав своєю незвичністю. Після такого «піклування» ікона ледве жевріла. Таке ставлення до давнього живопису стає зрозумілим з записок священника Рафальського, який відвідав Дорогобуж всередині 60-х років XIX ст.: «Иконостас, очевидно, древний и состоит из наместных икон Спасителя и Богоматери, царских резных врат и иконы Св. Троицы, помещенной над царскими вратами, никаких других икон и изображений, за исключением разве малого размера, в иконостасе нет, что конечно, для глаза, привыкшего видеть благолепие новейших православных церквей, как-то кажется странным и неприятным»⁸.

Тяжке випробування випало на долю ікони в 1960-ті роки після примусового закриття храму, який поступово перетворювався на руїну. Вітер, волога, різкі перепади температур – все це випало на долю ікони. Пам'ятка була на межі цілковитого знищення. І якби не вчасне втручання музейних працівників та довголітня праця реставраторів, що рятували ікону, сьогодні ми не мали б однієї з найдавніших пам'яток українського малярства.

З 1980-х рр. здійснювати експедиції ставало все тяжче. З 1984 р. музей не забезпечував експе-

Рис. 10 Богородиця Одиґірія з Дорогобужа. Остання третина XIII ст.

диції транспортом. Це стало приватною ініціативою. За допомогою доводилось звертатись до окремих організацій, підприємства і приватних осіб.

Експедиція 1985 р. в Сарненський та Рокитнівський райони була останньою, в якій брав участь Павло Жолтовський (рис 11). Надалі доводилось розраховувати на власні сили та досвід.

За майже 30 років експедиційної діяльності працівниками музею було зібрано понад 160 ікон, сотні стародруків, чудові зразки дерев'яної різьби та скульптури.

Здавалось, твори давнього мистецтва Волині, знайдені в експедиціях, повинні були стати окрасою музейної експозиції. Проте в застійні часи в обласному музеї не було місця для давнього українського живопису. Іконам була відведена незavidна роль вкриватися пилом у запасниках без права показу в експозиції. Зате газетним вирізкам та брошурам з інформацією про конференції, з'їзди, досягнення народного господарства були надані найкращі зали музею. В путівнику по Рівненському краєзнавчому музею, надрукованому у 1978 р., не знайдете й слова про ікони з музейної збірки.⁹

Рис. 11. Під час експедиції до Сарненського району. 1985 р.

Зліва на право: працівник РКМ В. Луц, П.Жолтовський, працівник Сарненського музею В.Кузьменко.

Сакральне мистецтво, навіть шедеври сприймалися як атрибут релігії, якому немає місця в стінах музею поряд з експонатами, що демонстрували досягнення радянського суспільства. Багато наукових працівників не розуміли, якими скарбами володіє музей. Всілякі спроби створити в музеї художній відділ разом з виставкою ікон не знаходили підтримки, бо, мовляв, у музеї з творів мистецтва зберігається лише декілька картин та скульптур, а це недостатньо для художнього відділу. Ікон до уваги не брали.

В 1988 р. в зв'язку з ювілеєм 1000-ліття хрещення Русі розгорнувся процес повернення культових споруд церковним громадам та відкриття закритих владою храмів. Так, у 1989 р. музей релігії та атеїзму (який знаходився у колишньому Воскресенському соборі) був розформований, а будівлю собору повернули релігійній громаді.

Завдяки популістським діям влади, під загрозою існування опинилася і колекція творів сакрального мистецтва Рівненського обласного краєзнавчого музею. Виконуючи Указ Президента України «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» від

4 березня 1992 р. № 125 та Накази Рівненського обласного управління культури, частина зібраних в експедиціях науковими працівниками пам'яток сакрального мистецтва була передана церковним громадам. Повернення відбувалось без належного юридичного оформлення і відповідальності з боку церковних громад і деякі повернуті речі замість храму опинились в антикварних магазинах.

Прикладом брутального поводження з пам'ятками може слугувати історія з дзвоном 1566 р. переданим з Рівненського музею Зимненському монастирю, старовинна патина якого не сподобалась новим господарям і була знищена кислотою. Це призвело до руйнації і спотворення зовнішнього вигляду пам'ятки.

Десятиліття незалежності України стало важким випробуванням для існування музейної колекції ікон. Це був і час втрат і початку реставрації іконописної збірки.

У 1985 р. краєзнавчий музей розпочав плідну співпрацю з Львівським філіалом державних науково-дослідних реставраційних майстерень Міністерства культури України (ДНДРМ). Вперше з'явилися надії на виставку волинських ікон.

Рис. 12 Зал волинського іконопису РОКМ. 2014 р.

Транспортувати мистецькі творів на реставрацію музей не мав ні коштів, ні транспорту. Щоб прискорити перевезення ікон на реставрацію до Львова чи Києва доводилось кооперуватись з іншими музеями, зокрема Острозьким історико-культурним заповідником та найчастіше користуватись залізницею, як самим мобільним і найдешевшим видом перевезень.

Супровід і охорону забезпечували, як правило, два працівники музею. Це було досить небезпечно, особливо, якщо згадати зухвалі пограбування в ті роки львівських музеїв з людськими жертвами не розкритих і до сьогоднішнього дня.

1989 р. вперше в експозиції дорадянського періоду показали для відвідувачів сім ікон з музейної колекції. Через рік понад двадцять ікон були виставлені в окремому залі краєзнавчого музею. Велике значення для популяризації та введення в науковий обіг ікон зі збірки Рівненського музею мали виставки «Реставрація музейних колекцій» у 1989 р. та виставка одного шедевр «Богородиця Одигітрія» з Дорогобужа у 1990 р., організованими у Львові Львівським філіалом ДНДРМ.

У 1991 р. в Рівненському краєзнавчому музеї відкрилася експозиція «Духовна спадщина», де були представлені кращі зразки волинського малярства XV–XVII ст. з колекції музею (рис. 12). Її своєрідним продовженням стало відкриття в грудні 1993 р. виставки «Народна ікона Волині XVII–XVIII ст.». Майже всі ікони репрезентовані на ній були також відреставровані у Львівському

філіалі ДНДРМ (тепер Львівський філіал Українського науково-дослідного реставраційного центру). Інтерес до волинського іконопису посилювався після виходу у 1994 р. № 8 часопису «Родовід» майже повністю присвяченого ново-відкритим пам'яткам волинського іконопису.

Того ж року Волинським краєзнавчим музеєм та музеєм Волинської ікони були започатковані щорічні наукові конференції, а також публікація наукових збірників «Волинська ікона: дослідження та реставрація».

В 1996 р. вдалось підготувати каталог «Ікони Волині XIII–XVIII століть в збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею», що став підсумком багаторічної роботи з дослідження волинської ікони.

Невдовзі в Рівненському музеї для широкого загалу були представлені мармурові скульптури Томаша Оскара Сосновського та відреставровані твори станкового живопису XVII–XIX ст. (рис. 13).

Шлях становлення мистецтвознавчих досліджень в музеї був непростим. Доводилось досить довго переконувати і відстоювати право на існування художнього відділу. 1990 р. при відділі історії дорадянського періоду було створено художній сектор. Вже через два роки його реорганізували у художньо-етнографічний відділ. Жевріла надія, що буде створено повноцінний художньо-етнографічний музей. На жаль, цього не сталося. З 1996 р. знову відбулися зміни і було створено художній відділ. З незрозумілих причин у 1998 р. художній відділ було понижено до рангу сектора. Постійні

Рис. 13. Зал скульптури Т.О. Сосновського РОКМ. 2014 р.

реорганізації не сприяли повноцінній роботі та мистецтвознавчим дослідженням. Лише у 2006 р. художній відділ знову було відновлено. За цей час працівники відділу приймали участь у багатьох мистецтвознавчих студіях, проектах та виставках. Про активну роботу відділу свідчать численні мистецтвознавчі публікації і альбоми останніх років. Це, зокрема, участь в проектах «Культурна

спадщина Рівненського краю» (2010 р.), «150 святинь Великої Волині» (2011 р.).

Зараз зусилля працівників відділу спрямовані не стільки на пошуки нових експонатів, як на проведення повної комп'ютерної каталогізації і фотофіксації мистецьких пам'яток з колекцій Рівненського обласного краєзнавчого музею та їх популяризацію.

Джерела та література:

1. Про цей період діяльності музею див.: Данильчук Г. Рівненський музей у роки німецької окупації 1941–1944 рр. // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. 4. – Рівне, 2006. – С. 24–29. Її ж.: Музей в роки воєнного лихоліття // Рівне у долях його мешканців. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – С.170–175.
2. Бухало Г. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 1963–2006. Спогади // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Вип. 4. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С.16–23.
3. Там само. – С.16.
4. Ікона «Богородиця з пророками» раніше належала Покровській церкві с. Стрільськ, після її закриття була передана до Троїцької церкви в Любиковичах.
5. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 р.). Т. 2. – Торонто: Тов-во «Волинь», 1986. – С. 509.
6. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – Т. 1. – К., 1849. – С. 78.
7. Фотинский О. А. Дорогобуж Волынский // Труды общества исследователей Волыни. – Т. 1. – Житомир, 1902. – С. 85.
8. Рафальский Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864–1865 году. – Біла Церква, Видавець Олександр Пшонківський, 2012. – С. 68
9. Ровенський краєзнавчий музей: Путівник / Упоряд. Ю.М.Нікольченко і М.Г.Медяник. – Львів: Каменяр, 1978. – 95с.

Іванна Люта

БАБА-ПОВИТУХА У РОДИЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ ВОЛИНЯН (за матеріалами з Гощанського р-ну Рівненської обл.)

Родильна обрядовість є одним із найважливіших та найбільш таємничих комплексів сімейної обрядовості, оскільки пов'язана з появою на світ нової людини. Дотримання цілого комплексу повір'їв мало на меті забезпечити успішність народження немовляти.

У родопомічних обрядах особливе місце займала баба-повитуха, яка приймала пологи, проводила «очищення» породіллі, брала участь у хрещенні дитини, відігравала важливу роль під час хрестин. Саме від її знань і вмінь часто залежали успішні роди, життя та здоров'я матері й немовлятка.

Баба-повитуха, як одна з ключових постатей родильної обрядовості, вже була об'єктом дослідження українських дослідників. Особливої уваги у цьому плані заслуговують монографія та ряд статей О. Боряк [3–7], у яких йдеться про основні аспекти діяльності повитух на території України. На постать повитухи звернув увагу І. Гілевич [10], проаналізувавши на основі архівних матеріалів її роль у селянському житті галицької частини Волині. На основі методу картографування зробила аналіз родильної обрядовості українців Н. Гаврилюк [8].

Жінку, яка була легітимною помічницею під час пологів, на досліджуваній території називали «бабою-бранкою» [2, арк. 60], або ж просто, «бабою» [2, арк. 82], чи «бранкою» [3, арк. 34, 72], що було притаманно для населення значної території на захід від Дніпра, крім Полісся, західної частини історико-етнографічної Волині та півдня України [8, с. 68]. Тут переважувала така назва, як «повитуха» чи «баба-повитуха» [1, арк. 14, 25, 39; 9, с. 165; 12, с. 238; 20, с. 303] Водночас на території західної частини Волині (Гощанський район рівненської області) побутував і такий термін, як «хресна баба» [2, арк. 54, 68]. Однак, цей термін пов'язаний не з родопомічними функціями баби, а з присутністю її на хрестинах.

Бранками ставали старі жінки, які вже не могли народжувати, мали внуків та певний досвід у таких справах: *«Ну, вона, тую вже кликали старенька, [...], то вже дуже старенька, ни таку вже молоду брали, шо вже зара якісь такі молоді йдуть, а вже вона, тая вже така стара, вже вона*

свого часу не має, їй вже мона йти. Отакіх брали старих людей» [2, арк. 34] (с. Іллін). Як і українці загалом, волиняни остерігалися кликати жінку, яка жила з чоловіком без церковного шлюбу, або ту, що зраджувала чоловікові [4, с. 129]. Хр. Ящуржинський у свій час зауважив, що у повитухи могли йти жінки віком під 50 років, взявши попередньо благословення у священника. Іноді перед бабуванням жінки постили, ходили по монастирях, вчилися шептати та збирали трави. Крім досвідченості, значну увагу звертали також на чесність та багатство повитухи, переносючи ці риси на дитину [21, с. 76]. Волиняни-інформатори наголошували і на тому, що повитухою не могла бути жінка, яка обмивала покійника, адже прийняті нею діти помиратимуть [17; 13, с. 293].

Як і на більшості території України, у ролі повитухи могла виступати власна матір породіллі чи свекруха [11, с. 164]. Не була винятком у цьому контексті й історико-етнографічна Волинь [10, с. 258; 14, с. 84], зокрема її східна частина: *«На печі [народжувала. – І. Л.], а моя мати пупа зав'язала, да й все»* [2, арк. 22] (с. Колесники).

Доцільно відзначити, що на території Волині існували застереження при допомозі під час пологів невістці, пов'язуючи це з тим, що вони часто сваряться, а це – гріх [15, с. 263]. Однак подібну інформацію на території західної частини Волині нам не вдалося виявити. Не прийнято було кликати бабувати жінку, яка живе «на віру», або не має дітей, оскільки вона сама не знала болю [15, с. 264]. Подібні вірування відзначила в інших регіонах України О. Боряк [4, с. 131].

Дізнавшись, що на неї чекають, баба відразу поспішала до породіллі, навіть якщо виконувала вдома якусь роботу [2, арк. 38–39]. Щоправда, в українців доволі поширеним був звичай спершу («для годиться») відмовитися від прохання, щоб пологи були легкими [4, с. 132]. Однак нам не вдалося виявити інформацію про це на території Гощанського району. Поширення відповідного звичаю, як справедливо вказав про це Мр. Грушевський, могло залежати від вдачі баби [11, с. 32].

Свідчень про те, чи зважала бранка на свою чистоту, немає, як і про те, чи брала вона щось із собою, йдучи до породіллі. Стосовно останнього,

то інформаторка з с. Новоставці зауважила, що баба завжди приходила з ключами в кишені: *«А ця баба, що ходить, що прийшла, що бабувала в мене, яка там. Бо тоді теї не було, а не чужа баба – сусіда, то вона приходить з ключами. Ключі в неї є в кишені. [...] Прийшла з ключами, так як би з Богом, виходить, як купала, поклала ключі під ночви (ночви були дерев'яненські такі, ще вони до сіх пор в мене є), і знов, як викупала те дитячко, то вона ті ключі кладе під головою, де породілля лежить»* [2, арк. 66]. Окрім того, О. Боряк зазначила, що на теренах Полісся (Житомирська і Волинська обл.) баба-бранка несла щось їстівне – млинці, вареники, компот, пшоняну кашу, а також оберемок зілля [5, с. 444]. За словами А. Малінки (Середнє Подніпров'я), повитуха, йдучи до роділлі, брала з собою вуглину, декілька зерен льону і житніх ріжків, тобто все необхідне на випадок важких пологів [16, с. 259].

Прийшовши до породіллі, баба приступала до безпосереднього виконання своїх обов'язків, до яких належали: родопомічна діяльність, маніпуляції з пуповиною, дії навколо новонародженого та породіллі, а також передбачення долі дитини.

Відомо, що жінка народить у будь-якому випадку, незалежно від присутності помічниці. Однак, під час пологів роль повитухи зростала і, на відміну від початкового етапу безпосередньої підготовки, коли вона виконувала низку поширених на всій території України магічних дій (розплітала коси, виймала шпильки) [1, арк. 51; 2, арк. 60; 5, с. 447], її дії набували більшої ваги. У випадку важких пологів, як зазначали інформатори, бранка могла придушувати живіт [2, арк. 60], або ж *«почепить до балька папругу яку, чи шо, і тягнись, ... тягни до себе, щоб воно виходило. Зопре мене такого на віщо спиною, і ворушить мене»* [2, арк. 82] (с. Бугрин); *«Беруть із жита, а хоч би навіть і мені, висипали жито на підлогу, розстелили радно, і там такі рожки ростуть, да й щоб вже ті рожки з'їсти, та й буде на рвоту брать, щоб рвота була, і вже трохи потуги. Більше нічого не давали»* [2, арк. 51] (с. Зарічне). О. Боряк зауважує, що для посилення потуг також могли обкладати торбинками з гарячим грисом нижню частину живота; викликали блювоту, всовуючи в рота породіллі її коси; при корчах розтирали ноги горілкою; заставляли активно рухатися [5, с. 449]. Якщо роди були тяжкі, то баба помагає вийти дитині і тягне сама руками [2, арк. 72; 11, с. 37].

Особливої ваги набувала присутність бранки на етапі відрізання й обробки пуповини, адже

необхідно було правильно розрахувати відстань на якій робили відріз, що було неможливо зробити породіллі самостійно. Зокрема, вказувалося, що треба відступити на два пальці від животика: *«Вона мірає оце од живота на два пальці, о, і там зав'язує його крепко ниткою, і кінчик цей одрізує, кидає»* [2, арк. 34] (с. Іллін). За звичаєм, пупок зав'язувала баба конопляною ниткою [2, арк. 21, 70, 90], хоча іноді інформатори згадували про використання бинту [2, арк. 72] чи шовкової нитки [2, арк. 76].

Відразу після народження бранка купала дитину, додаючи у воду різні лікарські рослини, іноді вона приходила купати ще протягом тижня. Після обмивання дитини баба її «правила». Особливо важливим цей захід був у тому випадку, якщо немовля народжувалось з вадами. Інформаторка з с. Новоставці Гощанського району Рівненської області згадувала: *«Був один випадок, що народилося в жінки дитя, і була ножка завернута тако вперед... Вона (баба. – І. Л.) взяла, вже ту дитину покупали, і баба розпарила, взяла в кп'яток, так розпарила лляного рушника, і силою, ну так, як могла, то дитя, ... і вона цю ножку взяла і обернула так, як повинно бути. Обернула її, і тим рушником, таким розпареним, змотала»* [2, арк. 59].

В дещо інакшому вигляді ця дія була зафіксована Мр. Грушевським на території Середнього Подніпров'я. Дослідник зауважив, що відразу після народження немовляти, його голова виходить трохи видовжена. Баба-пупорізка одразу ж *«пригорщами трохи присадить, подавить руками і обкружить голівку, а інколи й тім'ячко загартовує, порохнею посипле і животика виправить. Потім вже м'яким хлібом втирає спину. Вушка позакладає за подушечку, щоб не було клаповухе»* [11, с. 45]. Очевидно, що таку процедуру виконували не лише у випадку певних вад у дитини, більше того, як доцільно зауважила О. Боряк, звичай «виправляти» тіло новонародженого пов'язаний радше з бажанням доробити його, надати певних рис [4, с. 152]. Подібний звичай існував у росіян, які вірили, що, оскільки голівка дитини протягом певного часу є м'якою, як віск, то від повитухи залежало, якою буде дитина – круглоголовою, довголицьою чи виродком [18, с. 11].

Закінчивши купати і «правити» дитину, баба сповивала її в пелюшки зі старого полотна або стару сорочку і тісно обмотувала крайкою. Зауважимо, що нині функцію першої купелі виконує мати або свекруха породіллі: *«Є в хаті хтось старший, якась свекруха, то купала»* (с. Іллін) [2, арк. 26]; *«Баби купали, зара, то вже ніхто*

тої баби не жде, сами купают таминька. Ну вже своя мати то помагає. Раньше, якщо баба хресна не скупає, то такого не було, щоб ця баба купала» (с. Колесники) [2, арк. 6].

Баба-бранка також визначала долю новонародженого немовляти за певними ознаками, які проявляються під час або після пологів. Так, на території Гощанського району Рівненської області люди вірили, що дізнатись долю новонародженого можна, увійшовши до хати під час пологів. Зокрема, жителі с. Колесники згадували: «Вона була беременна і вже родить, і тута цей хазяїн виходить – іде такий старий дідок, він каже, що, – «Зайдіть до нас». – А він каже – «Чого?» «Ну зайдіть». І він, як він заходить, чує, що жінка там кричить, родить. Як вона вже родила, а він десь там збоку був, він ж не бачив, але чує (таке було, ну, що, тоді показується якщо дитина родиться, от, наприклад, показується, чи вона тим буде, чи таким буде, чи буде жити, чи не буде жити). Йому показалося (цему діду) що буде йому двадцять років, і він втопитьсья (цей хлопець)» [2, арк. 9].

Деякий інший звичай віщувати долю дитини зафіксував Р. Сілецький на території Середнього Полісся. На цій території баба-повитуха могла дізнатись долю дитини, заглянувши у протипічне вікно хати породіллі, коли приходила надавати допомогу. Люди вірили, що, глянувши у вікно, баба могла побачити як дитина показується, зростає і як закінчить свій вік [19, с. 169–170].

Ще однією функцією баби, яка сприяла утвердженню та поширенню на теренах Гощанського району Рівненської області поняття «хресна баба», була її участь у хрещенні (вона, як і куми, тримала дитину, а батюшка читав над нею молитви: «Іде баба, бо ж так само, молиться, батюшка заставляє на коліна ставать, кума й

кум. Подержить баба, тоді кумі дають, а после куму» [2, арк. 77]) та хрестинах. За свідченнями респондентів, раніше на хрещення запрошували бранку [2, арк. 34], однак згодом, коли її допомога під час пологів стала неактуальною, завдяки народженню у лікарнях, виконувати функції хресної баби стали запрошувати інших жінок, ставлячи до них ті ж вимоги, що раніше існували до бранок [2, арк. 43]. Після хрещення дитини її батьки робили частування, на яке баба готувала, а якщо була старенькою, то допомагала готувати різноманітні страви [2, арк. 48, 92]. Ще одним обов'язком баби на хрестинах був продаж «квіток», підготовлених із барвінку та інших живих квітів заздалегідь. Зібравши гроші за «квітки», баба віддавала їх породіллі для дитини, або залишала собі і ставила на них могорич [2, арк. 7, 48, 54].

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що баба-бранка мала статус родопомічниці, основними функціями якої були: допомога породіллі під час пологів, відрізання й обробка пуповини, купання і сповивання немовляти, віщування долі новонародженого, а також хрещення та участь у хрестинах. Водночас уже з другої половини ХХ ст. більшість функцій баби втрачають актуальність. Це було пов'язано з поширенням медичних закладів, працівники яких поступово стали основними легітимними помічниками під час пологів. З нівелюванням родопомічних функцій також втрачається прогностична функція. Однак і досі на території Гощанського району Рівненської області, коли професія родопомічниці відійшла у минуле, прийнято запрошувати бабу на хрещення та хрестини, тобто залишаються її функції хресної баби.

Джерела та література:

1. Архів Львівського НУ ім. Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 340-Е, 122 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Родильна обрядовість» зібрані Лютою Іванною Остапівною у Горохівському р-ні Волинської обл.).
2. Архів Львівського НУ ім. Івана Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 292-Е, 97 арк. (Польові етнографічні матеріали до теми «Родильна обрядовість» зібрані Лютою Іванною Остапівною у Гощанському та Острозькому р-нах Рівненської обл.).
3. Боряк О. Родинна обрядовість поліщуків (за матеріалами експедиційного дослідження) / Олена Боряк // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 5. – С. 59–64.
4. Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профаним і сакральним / О. О. Боряк. – К.: Ін-тут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2009. – 400 с.
5. Боряк О. Сільська баба-повитуха в статусі родопомічниці (Нові матеріали з історії народного акушерства в Україні) / Олена Боряк // Вісник Львівського ун-ту: Серія історична. – Львів, 2000 – Вип. 35–36. – С. 441–455.
6. Боряк О. Стан народного акушерства в ХІХ ст. / Олена Боряк // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 49–61.
7. Боряк О. Трансформаційні зміни у функціях баби-повитухи як ключового персонажа родильної об-

- рядовості [Електронний ресурс] / Боряк О. О. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_30/Gileya30/I19_doc.pdf
8. Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. К. Гаврилюк. – К., 1981.
9. Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків / Стефанія Гвоздевич // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів: ІН НАН України, 1997. – Вип. 1: Київське Полісся. 1994. – С. 164–171.
10. Гілевич І. Баба-повитуха у селянському житті галицької Волині у XIX – першій половині XX ст. (За матеріалами зі с. Синькова та присілка Діброви Радеківського району) / Ігор Гілевич // Етнічна культура українців. – Львів: ЛНУ, 2006. – С. 247–265.
11. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / Марко Грушевський. – К.: Либідь, 2006. – 256 с.: іл.
12. Здоровега Н. І. Народні звичаї та обряди / Н. І. Здоровега // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 232–248.
13. Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Русского Географического общества / Д. К. Зеленин. – Петроград, 1914. – Вип. 1. – 483 с.
14. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших не далеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. Етнографічні матеріали зібрані Кравченком Васильом / В. Кравченко. – Житомир: Робітник, 1920. – 160 с.
15. Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / Василь Кравченко: [упоряд. О. Рубан]. – Т. 2. – К.: ІМФЕ, 2009. – 640 с.
16. Малинка А. Родины и хрестины (м. Мринь Нежынского уезда) // Киевская старина. – 1898. – Т. LXI. – Кн. 5 (май). – Отд. I. – С. 254–286.
17. Несен І. Родини та хрестини на півдні Волині // Українська родина: Родинний і громадський побут; упорядник Л. Орел. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – С. 88–92.
18. Обычаи и обряды русского народа. От крестин до поминок / сост. И. А. Панкеев. – Москва: Олимп: Астрель: АСТ, 2008. – 539 с.
19. Сілецький Р. Опалювальні пристрої народного житла Середнього Полісся / Роман Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – Вип. 43. – С. 134–183.
20. Сявавко Є. І. Сімейна обрядовість / Є. І. Сявавко // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 302–319.
21. Ящуржинский Хр. Поверья и обрядности родин и крестин / Хр. Ящуржинский // Киевская старина. – 1893. – Т. XLII. – Кн. 1 (Іюль). – Отд. I. – С. 74–83.

Юрій Мазурчук

ПРЕПОДОБНИЙ АМФІЛОХІЙ ПОЧАЇВСЬКИЙ У СПОГАДАХ МОГО ДІДУСЯ О. ІОАНА МАЗУРЧУКА

Преподобний Амфілохій Почаївський народився 10 грудня 1894 р. в с. Мала Іловиця, Шумського району Тернопільській області у багатодітній селянській сім'ї Варнави Головатюка; при хрещенні був названий Яковом на честь мученика Якова Персянина. Хлопчиком Яків допомагав батькові доглядати хворих, вчився лікарський справі. Мати Ганна була богобоязливою жінкою.

1912 р. змужнілого юнака призвали до царської армії: служив у Луцьку, пізніше разом із полком був направлений в Томськ. Яків брав участь у боях, був фельдшером. Після поранення потрапив у полон до австрійців, три роки працював у фермера в альпійському місті Трієст.

Старанно виконуючи роботу, Яків заслужив довіру свого хазяїна; тужачи за рідним краєм, 1919 р. здійснив втечу, повернувся в рідне село.

Дотримуючись стародавніх звичаїв, Яків (мав приємну зовнішність, гарний голос) став подумувати про одруження; бесіда з настоятелем парафіяльного храму направила життєвий шлях вдумливого хлопця в інше русло.

1925 р. Яків Головатюк, обравши тісний шлях спасіння в чернецтві, прийшов у Почаївську Лавру. У працьовитості, смиренності виконував покладений на нього послух, майстрував сани, колеса, співав на кліросі.

Пройшовши чернечий іспит, 8 липня 1932 р. благословенням митрополита Варшавського

і всієї Польщі, блаженнішого Діонісія був пострижений у монахи з ім'ям Йосип. Виконуючи різні роботи, послуху в Лаврі, отець Йосип лікував хворих, особливо прославився як костоправ.

Через невпинний потік відвідувачів настоятель сказав о. Йосипу: «Добрий ти монах, але через тебе ні вдень, ні вночі спокою братія не має. Перебирайся на цвинтар і там живи і лікуй». Отець Йосип разом із ієромонахом Іринархом оселився у невеликому будинку на монастирському кладовищі, де прожив більше 20 років.

В часи Польського панування лікування в польських лікарів коштувало дуже дорого, тому простий народ із хворими та скаліченими поспішав до о. Йосипа, він всіх зцілював, не беручи плати. Як подяку йому іноді залишали продукти, що у важкі роки рятували лаврську братію від голодної смерті. Лікарі відзначали дивовижну здатність монаха точно вказувати місця переломів без допомоги рентген знімків. Ця ознака засвідчувала про наявність у отця Йосифа дару прозорливості. Отець Йосип згадував, як на початку другої світової війни він, відпочиваючи, лежав на косовиці в пообідню пору і ясно почув німецьку мову, тупіт ніг і брязкіт зброї, коли навколо нікого не було. Ввечері того дня німці вступили в Почаїв. Так вперше Господь відкрив йому майбутнє як теперішнє, і з того часу о. Йосип знав: «Хто до мене ще чи йде, що в нього болить і скільки йому жити».

Згідно зі спогадами учасників національно-визвольних змагань, о. Йосип неодноразово, таємно, допомагав пораненим воякам УПА (переодягався в мирський одяг, тому зцілені не знали, хто саме їм допоміг). Як стверджують колишні підпільники, о. Йосип в політику не вникав, проте говорив: «Є нація українська, і повинна бути держава українська. Але ми безсилі, ми не маємо зброї». Також багато з українських в'язнів сталінських концтаборів, вважають Св. Амфілохія своїм заступником. Тим, кому з учасників українського-національного підпілля о. Йосип довіряв, він казав: «Я весь час молюся. І моя молитва сильна. Скільки я буду жити, стільки буду молитися за тих наших дітей, що полягли, і котрі вціліли, і за тих, які страждають на заслання. Я за всіх них молюся». Тому Святий Амфілохій вважається одним із православних душпастирів УПА.

По закінченні війни до о. Йосипа на цвинтар стали навідуватися співробітники НКВД, вояки УПА. У лісах з'явилося багато банд, злочинних груп. Одного разу за годину до півночі 14 озброєних чоловіків увірвалися в убоге житло

о. Йосипа, зажадали вечерю – о. Йосипу ледве вдалось уникнути розстрілу.

Після цього його перевели в Лавру; потік хворих не зменшувався, проти нього виступили лікарі, вимагаючи від намісника Лаври заборонити практикувати недипломованому лікарю. Попри це, отець і далі продовжував допомагати людям, ввозили біснுவатих до нього з усього Радянського Союзу.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. відбулися нові гоніння на церку. Влада не раз погрожувала монахам, обіцяючи втопити у святому колодязі, на що о. Йосип спокійно відповів: «А ми цього і бажаємо!» – тобто прийняти мученицьку смерть.

1962 р. влада хотіла відібрати Троїцький собор. До о. Йосипа прибіг послушник, поспіхом розповів, що собор відбирають, міліція забрала ключі від намісника. Біля дверей собору стояли близько десятка міліціонерів зі своїм начальником. Отець підійшов до нього, несподівано вивірвав з рук в'язку ключів; віддаючи їх молодому наміснику Варфоломію, звернувся до присутніх тут місцевих жителів, які, натхненні закликом, кинулись на міліціонерів, змусили їх відступити. Отець Йосип знав, на що йшов, очікував жорстокої відплати.

Через тиждень міліція запровадила отця Йосипа в Буданівську психлікарню (більше як сто кілометрів від Почаєва), постригли його, забрали хрест, одяг. В палаті було сорок хворих, повністю роздягнених. Йому вводили ліки, від яких усе тіло розпухло. Численні листи людей, клопотання дочки Сталіна Світлани Алілуєвої (раніше зцілив від душевної хвороби) дозволили отцю Йосипу покинути стіни лікарні. Почав жити у свого небожа (племінника) в рідній Іловиці. Дізнавшись, де знаходиться старець, до нього продовжували приїжджати хворі.

У отця Йосипа було дев'ятнадцять племінників, племінниць. Місцева влада підмовила одного з них, тракториста; вивіз отця за село на болото, вкинув у воду. Його знайшли майже мертвим, відвезли в Лавру, вночі постригли в схиму з ім'ям Амфілохій, на честь святителя Іконійського, пам'ять якого відзначалася Церквою в цей день. Ніхто не думав, що старець доживе до ранку – сила Божя поставила отця на ноги.

Залишатись у Лаврі було небезпечно, тому рідні забрали отця в Іловицю. Під осінь 1965 р. він оселився в племінниці Ганни – дочки покійного брата Пантелеймона, яка жила в селі в новому невеликому будинку. В дворі Ганни отець Йосип влаштував високий голуб'ятник, під ним – маленьку каплицю, перед якою служив

молебні, освячував воду. За каплицею поставили довгий обідній стіл для прочан, побудували молитовню. З північної сторони двору побудували довгий корпус, влаштували трапезну, кухню, приймальню для хворих, спальню для послушниць, домашню церкву – довга зала із двома бічними кімнатами: в одній зберігалися церковні одежі, в іншій – отець Йосип молився, відпочивав. У церкві було багато цінних ікон, різних речей, які залишали люди. З боку саду до церкви була прибудована закрита альтанка-веранда. Для обслуговування людей, виконання робіт по господарству в отця Йосипа жили послушниці. Вони читали в молитовні ранішні та вечірні молитви, по ночах Псалтир, вдень акафісти, готували обіди, працювали в саду. Старшою була Ганна Львівська, на кухні трудилася монахиня Манефа.

У себе на подвір'ї отець щодня служив водосвятні молебні, зцілював людей (ночами щільно завішував вікна чорними фіранками: вночі в повній схемі, із запаленим ладаном у руках, ходив по своїй довгій келії перед іконами, творив молитву, котру відчували, не терпіли біси в сплячих у молитовні біснуватих людях). Хрест і Євангелія були засобами лікування хворих для о. Амфілохія.

Серед потоку хворих до о. Йосипа, приїхав молодий чоловік Іван, який привіз з собою страницю Марію, яка зламала руку. Про о. Йосипа він чув ще із Лаври як про хорошого костоправа. Незабаром він знов поїхав до преподобного з проблемами із кишечником, також із ним поїхали його знайомі, які теж страдали на різні хвороби. Іван став постійним гостем в с. Мала Іловиця і неодноразово бачив на свої очі зцілення хворих, вигнання бісів, і інші чудеса. Наступні зустрічі з о. Йосипом стали натхненням для духовного життя молодого Івана, він почав брати активну участь у богослужіннях, а саме у водосвятних молебнях. Преподобний почав давати читати акафісти Івану, хотя той не вмів добре читати слов'янською, і заперечив що він не священослужитель, а о. Йосип відповів і ти будеш хорошим священослужителем. Від того часу о. Іван став духовним чадом преподобного.

Одно разу після ранкової служби старець підійшов до о. Івана і сказав: сідай в свій мото-

цикл і поїхали. Смирений послушник не зацікавився куди і чого? Відїхавши пару кілометрів за сільське поселення вони зупинилися біля лісу де о. Йосип почав розкривати о. Івану все його життя, всі хвороби і смутки і відкрив йому рік його смерті. А саме головним що сказав преподобний старець це те: «Ти будеш хорошим священослужителем і будеш молитися до останніх днів свого життя». Благословив о. Івана і промовив: «Я зціляю і ти будеш зціляти». В ту мить о. Іван отримав духовну силу від свого духовного наставника.

Настав 1970 рік. Наближалось свято Різдва Христового. Відчувши, що це останнє Різдво в його житті, він влаштував велике торжество для всіх рідних, близьких, односельчан.

За літо 1970 року, як згадує Марія-пастушка, з батюшкою траплялися дивні приступи. Пізніше стало відомо, що отцю Йосипу в черговий раз дана була отрута. Не стало отця Амфілохія 1 січня 1971 року.

Отець Іван свій послух продовжив у Лаврі прийняв сан священослужителя і в кожних своїх молитвах просив допомоги в о. Амфілохія. Його віра не давала ніколи йому упасти він і до сьогодні відчуває молитовну силу від свого духовного наставника і молитва не перестає лунає з його уст. Отець Іван розказував мені про його чуда, як він через звичайну молитву виліковував людей. А підтвердженням його духовної і водночас молитовної сили є такий випадок, коли до о. Івана звернувся чоловік з проханням помолитися над його жінкою, яка була при смерті, а про нього взнав через тих людей які часто приїжджали за духовною настановою до священослужителя. о. Іван випросив у Амфілохія змилювання над тею жінкою, а саме декілька разів послужив водосвятний молебен і очистив приміщення, що практикував преподобний Амфілохій.

Про це взе я взнав від свого дідуся о. Івана під час поїздки в с. Мала Іловиця на богослужіння в честь 10-річчя прославлення преподобного Амфілохія. Я мав можливість побути і на тому місці де жив, молився, зціляв преподобний і також на тому місці, де він відкрив фрагменти свого життя моему дідусю отцю Івану Мазурчуку

Преподобний отче наш Амфілохію, моли Бога за нас!

Олена Мартинова, Неля Трусик

РОЛЬ СОЮЗУ РУСЬКОГО НАРОДУ В УСКЛАДНЕННІ РОСІЙСЬКО-ЄВРЕЙСЬКИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Початок ХХ ст. у Російській імперії знаменувався визначальними подіями: світовою економічною кризою, поразкою у російсько-японській війні, російською буржуазною та соціалістичною революціями, Першою світовою війною. У той період спостерігалось ускладнення міжнаціональних відносин у різних регіонах держави. Великою мірою це було зумовлено діяльністю монархічних політичних структур, що принесло нові випробування суспільству.

Досліджуючи суспільно-політичний розвиток Волині на початку ХХ ст. необхідно відзначити, що важливу роль у цьому відігравала поліетнічна структура населення регіону. Згідно даних першого російського перепису населення 1897 р. у губернії основну етнічну групу населення складали українці, на другому місці були євреї, третю становили поляки, далі німецькі колоністи, й лише після них – росіяни. На початку ХХ ст. у краї ситуація не змінилася. Станом на 1912 р. у Волинській губернії проживало 3 815 тис. осіб у тому числі українців 2 658 тис., євреїв 548 тис. поляків 343 тис., німців 195 тис., росіян 38 тис., й понад 30 тис. чехів. Представники інших етнічних груп, становили незначну кількість населення краю [1, 71].

Така ситуація пояснюється тим, що згідно «Положення про євреїв» було зафіксовано межі «смуги осілості» євреїв й узаконило обмеження щодо них [2, 24–25], а територія Волині саме входила до цієї «смуги осілості».

На початку ХХ ст. на території Волині, євреї становили другу за чисельністю етнічну групу населення. Вони проживали у всіх повітах губернії. Враховуючи урядові обмеження щодо заняття сільським господарством та правом землеволодіння вони здебільшого селилися у містах та містечках. У повітових містах тогочасної Волині євреї становили більшість населення. Наприклад, у Новограді-Волинському станом на 1912 р. проживало 20,8 тис. осіб, з яких євреїв було 10,8 тис. осіб, у Староконстантинові з 20 тис. – 11,8 були євреї [2, 68–71].

Щодо роду занять представників цієї етнічної групи то у промисловості в «смугі осілості» було зайнято близько третини єврейського населення,

10% – робітники, до 20% кустарі-ремісники, до 5% власники дрібних підприємств, торгівлею займалося понад 40%, на державній службі та займалися «вільними професіями» (лікарі, юристи, літератори тощо) – 5% і наймити, службовці приватних компаній, поденники – близько 5% решта – служителі культу, військовослужбовці та особи «без певних занять, лави яких часто поповнювалися за рахунок торговців, посередників, орендарів, що збанкрутували» [3, 27].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у губерніях, в яких знаходилася «смуга осілості» євреїв почали зростати тенденції до посилення антиєврейських настроїв, які вдало підігрівалися офіційною пропагандою. Одним із чинників, який використовувався у цій сфері владою був рід занять євреїв. Тому офіційна влада намагалася створити образ єврея-лихваря чи торговця, який живе коштом українських селян чи російських робітників і винен у всіх їхніх економічних негараздах. Така позиція мала чітко окреслену мету: перекласти вину, особливо у «смугі осілості» на євреїв за низький рівень життя селян і робітників.

Після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. на території Російської імперії розпочали свою діяльність ряд політичних партій і громадських організацій, які мали можливість діяти легально. Як одна з форм активної протидії розповсюдженню революційних рухів активізували свою діяльність чорносотенні монархічні організації. Восени 1905 р. було утворено Союз руського народу (СРН) [4, 102]. Незабаром після свого утворення ця політична структура зайняла лідируючі позиції у чорносотенному монархічному русі. у документі під назвою «Російському народу», який був прийнятий І Всеросійським з'їздом уповноважених відділів партії 2 вересня 1906 р. У програмі окремо наголошувалося, що однією з цілей діяльності СРН є виселення євреїв за межі Росії, у зв'язку з чим до уряду висувалася вимога обмежити їхні громадянські права, позбавити можливості займати посади в органах влади, займатися торгівлею та підприємництвом [5, 92].

Отже, перебуваючи на позиції захисту інтересів самодержавства та обґрунтовуючи концепцію пріоритету єдиної й неподільної Росії вони намагалися дискредитувати в очах широких верств населення «інродців». Особливо войовничо ця чорносотенна організація була налаштована проти євреїв пропагуючи ідеологію відвертого антисемітизму. Щодо відділів СРН, які функціонували на території Волині то крім антисемітської пропаганди вони проводили антипольську та антинімецьку діяльність.

Варто відмітити, що у Волинській губернії у сфері міжнаціональних відносин ситуація була складною. Офіційна влада як уже зазначалося вище намагалася звинуватити євреїв-лихварів і корчмарів у всіх економічних негараздах українських селян чи робітників.

Почаївська Лавра у той час стала центром чорносотенного руху на Волині, а її архімандрит Віталій (Максименко) був лідером місцевих чорносотенців [6, 340]. Саме у друкарні Почаївської Лаври видавалася велика кількість видань, на сторінках яких не лише пропагувалася ідеологія СРН, а багато публікацій мали відверто антисемітський характер, одночасно були спрямовані й проти німецьких колоністів-протестантів та поляків-католиків.

Одним із таких видань був «Почаївський листок». На його сторінках відверто пропагувалися ідеї СРН, доводилося до відома читачів про «успіхи» цієї організації у розбудові своєї мережі. Значна частина статей опублікованих у ньому носила відвертий юдофобський характер.

В одній із них під назвою «Що гірше – жид чи німець?» автор акцентував увагу на тому, що тогочасна Європа не приймала ніяких заходів проти зростання могутності Кайзерівської Німеччини та посилення позицій євреїв в еко-

номічній та політичній сферах. Автор обґрунтовував свою позицію, яка співпадала з доктриною СРН, що зростання економічної сили єврейських промисловців та їх політичних впливів загрожує Європі великими негараздами насамперед у політичній площині [7, 6].

В іншій публікації було піднято питання про доцільність примусового виселення євреїв, яких багато проживало на залізничній станції Маневичі Луцького повіту, а згідно тогочасного законодавства вони не мали права там селитися. Автор статті член СРН зосереджував увагу на тому що «ці євреї як звичайно приносять велику шкоду місцевому селянському населенню, бо євреї на обманувши не може жити». І далі зазначалося, що окремих євреїв, які проживали у цьому населеному пункті поліція примусово виселила, однак вони «через три дні після виселення знову повернулися у свої старі квартири». Окрема увага акцентувалася й на тій обставині, що поліція здебільшого виселяла тих євреїв, які були незаможними, а заможних як правило не зачіпала, зокрема, І. Перельмутер, котра володіла торгівельним закладом [8, 23].

Таким чином, на сторінках цього видання, проводилася відверта антисемітська пропаганда. Автори антиєврейських публікацій намагалися переконати читачів, що саме євреї несуть загрозу не лише Росії, а й Європі. Одночасно з цим у дусі ідеології СРН неодноразово лунав заклик про доцільність примусового виселення цієї етнічної групи за межі Російської імперії. Така діяльність цього чорносотенного політичного угруповання сприяла ускладненню міжнаціональних та міжконфесійних взаємовідносин у краї, що негативно відображалось на суспільно-політичному житті регіону.

Джерела та література:

1. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Волын. губ. типография, 1913. – 549 с.
2. Щербак Н. О. Особливості національної політики Російського уряду на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст.: автореф... дис... доктора іст. наук / Надія Олександрівна Щербак. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – 38 с.
3. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок XX ст. / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 19–29.
4. Кожинов В. «Черносотенцы» и Революция (загадочные страницы истории) / Вадим Кожинов. – Изд. 2-ое доп.е. – Москва, 1998. – 231 с.
5. Самарцев І. Г. Чорносотенці на Україні (1905–1917 рр.) / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 90–98.
6. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті України наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2011. – 472 с.
7. Де-Витте Е. Что хуже – жид или немец? / Елисавета де-Витте // Почаевский листок. – 1912. – 25 февраля. – № 15. – С. 6.
8. Горбик И. Сильно присосались, никак не оторвёшь / И. Горбик // Почаевский листок. – 1911. – 4 июня. – № 19. – С. 23–24.

Володимир Марчук

НАСЕЛЕННЯ МІСТА РІВНЕ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

В сучасній історичній науці все більшої актуальності набувають дослідження історичного минулого різних регіонів нашої держави, а також тих етносів, які здавна населяли ці землі та впливали на їх економічний та культурний розвиток. Досить актуальним у наш час є вивчення етнічної історії Волині. Незважаючи на велику кількість публікацій з даної тематики, проте окремі проблеми ще не знайшли достатнього відображення на сторінках як вітчизняної, так і зарубіжної історіографії.

Помітний внесок у вивчення етнічної та територіальної структури населення міжвоєнної Волині здійснили С. Кічий, В. Колесник, В. Кубійович, М. Кучерепа, В. Литвинюк, С. Марчук, А. Свинчук, В. Менджрецький та інші автори. Проте національний склад м. Рівне у 1921–1939 рр., ще не був предметом спеціального вивчення у історичній науці.

Метою цієї публікації є проведення комплексного аналізу національного складу м. Рівне у міжвоєнне двадцятиліття.

Після завершення радянсько-польської війни 1920 р., під час якої на початку серпня Червона армія дійшла до східних воріт Варшави, але вже за два тижні поляки перейшли в контрнаступ. Політична доля західноукраїнських земель стала визначатися не лише не на користь української державності, але і не на користь Української СРР.

За результатами переговорів між Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською СРР з одного боку, і Польщею, з іншого, 12 жовтня 1920 р. у Ризі було підписано радянсько-польське перемир'я, а 18 березня 1921 р. – Ризький мирний договір. Новий польсько-український кордон мав пройти по лінії р. Свічі в тому місці, де ріка перетинає межу колишніх Мінської і Волинської губерній, по кордону цих губерній до межі Рівненського і Овруцького повітів, далі тим же кордоном до перетину залізниці на захід від станції Охотниково та міста Рокитне; потім на південь гирла Лева і звідси до впадання р. Корич у р. Случ, далі по р. Корчик, залишаючи м. Корець на боці Польщі, далі минаючи Кілікієв на боці України, до Миятина, що залишався на боці Польщі, потім на південь, перетинаючи залізницю Рів-

не-Шепетівка та р. Горинь до р. Вілія, звідти в напрямку на південь, перетинаючи р. Горинь біля Ланівців, залишаючи їх на боці Польщі, і відтак по р. Збруч до р. Дністер [1, 619–621]. Цей проект польської сторони радянська делегація прийняла без будь-яких зауважень.

З 17 січня 1920 р. територія Рівненського повіту опинилася під Цивільним управлінням земель Волинських і фронту Подільського [2]. 1 червня 1920 р. відповідно до умов Варшавського договору до Польщі відійшло 5 повітів колишньої Волинської губернії, в тому числі і Рівненський [3]. Законом від 19 лютого 1921 р. Рівненський повіт було включено до новоутвореного Волинського воєводства [4]. Незмінною столицею Рівненського повіту протягом усього міжвоєнного періоду було місто Рівне.

В період існування Другої Речі Посполитої було проведено два переписи населення – в 1921 та 1931 роках. Час проведення першого перепису був не надто зручним, оскільки кордони держави ще не були до кінця визначені, при цьому саме в цей період відбувалися масові повоєнні міграції населення головним чином з території Росії. На вибір часу проведення перепису вплинули, перш за все, потреби новоствореної держави. Крім того постановою Сейму від 13 травня 1921 р. також визначала термін проведення наступного перепису, який мав відбутися 30 грудня 1930 р., а далі кожних 10 років [5]. При прийнятті даного рішення було враховано побажання Міжнародного Статистичного конгресу, що відбувся у Брюсселі в 1853 р., який рекомендував проводити переписи з інтервалом 10 років.

Тематично питання анкети перепису були доволі широкими і відображали демографічну специфіку держави, яка приступила до інтеграції суспільства в державу без даних про населення і його специфіку. Питання анкети, окрім обов'язкових демографічних (стать, дата народження, цивільний стан), містила також пункти про місце народження, етнічні риси (віровизнання, громадянство, рідна мова, національність), вміння читати і рівень освіти, сирітство дітей до 16 років та фізичні вади (глухота, німота, сліпота, брак кінцівок). Частина питань стосувалась засобів існування та матеріальному стану опитуваних (наявність в господарстві худоби, площа

Таблиця 1.

Національний склад міст з чисельністю понад 20 000 жителів за переписом 1921 р.

	Назва населеного пункту	К-сть будинків	К-сть жителів	В тому числі чоловіків	В тому числі жінок	З них			
						Поляки /римо-католики	Українці / правосл. / греко-кат.	Євреї / іудеї	Інші н-сті
Ковельський повіт Волинського воєводства									
1.	Ковель	2129	20 818	10 078	10 740	4640/4000	2901/3957/-	12504/12758	773
Луцький повіт Волинського воєводства									
2.	Луцьк	1752	21 157	10 045	11 112	4613/3331	1378/2692/12	13990/14860	1176
Рівненський повіт Волинського воєводства									
3.	Рівне	2386	30 482	14 202	16 280	3948/3408	3308/5130/29	21 254/21 702	1972

Джерело: складено на основі *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1923. – T. IX. – 84 s.*

господарства і структура землекористування). Окремий формуляр анкети був присвячений житловим приміщенням [6].

Результати перепису були опубліковані в серії Статистика Польщі в 29 томах, з яких останній том побачив світ у 1932 р. крім того результати цього перепису лягли в основу іншого видання «Покажчика місцевостей Речі Посполитої» («Skorowidza miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej») в 15 томах, які побачили світ в період з 1923 по 1926 рр. Покажчик включає інформацію про усі без винятку населені пункти та їх характер, кількість житлових і нежитлових приміщень поселення, кількість жителів відповідно до статі, віровизнання і національності [7].

Другий перепис був проведений в грудні 1931 р. У порівнянні з тематикою попереднього перепису було упущено питання про національність, крім того пункт, який стосувався рівня освіти був доповнений питанням про уміння читати і писати [8].

Результати перепису були опубліковані в серії Статистика Польщі в 39 томах в період 1936–1939 рр. Подібно як і при попередньому переписі планувалося опублікувати «Покажчик місцевостей», проте світ побачив лише том присвячений Віленському воєводству. Публікацію інших завадив вибух Другої світової війни, який перешкодив і проведенню наступного перепису, який мав відбутися в 1941 р.

У польській та українській історіографії використовуються два підходи до аналізу етнічного складу населення. Перший підхід за основну ознаку етнічної приналежності бере мову, він поширений у польській історіографії. Другий підхід основною ознакою етнічної при-

належності запроваджує віросповідання. Він переважає в українській історіографії. Враховуючи це, пропонуємо для встановлення національної структури населення м. Рівне використовувати комбінацію даних за віросповіданням та мовою.

Згідно перепису 1921 р., м. Рівне було одним з трьох міст Волинського воєводства, чисельність якого перевищувала 20 тис. мешканців.

Воєводський центр значно поступався повітовому Рівному, як за національним складом, так і за кількістю будинків у місті.

За національним складом усі 3 міста були подібними. Частка євреїв у Луцьку та Рівному перевищувала 70% і становила 70,2% та 71,1% відповідно. У Ковелі частка євреїв була дещо меншою і становила 61,2% (див. табл. 1.).

На другому місці у національній структурі цих міст перебували поляки. У Ковелі їх частка досягала майже 20% і становила 19,2%. Значно нижчою була частка поляків у Луцьку та Рівному – 15,7% та 11,1% відповідно (див. табл. 1.).

Досить низькою була чисельність українців у містах двадцяти тисячниках. Найменшою була частка українців у Луцьку (6,5%). Трохи вищою у Рівному (10,8%) та Ковелі (13,9%) (див. табл. 1.).

Незважаючи на солідний розрив у чисельності населення у Луцьку та Рівному, саме перше місто стає столицею воєводства. Напевне, показник чисельності жителів тут не відіграв вирішальну роль. Основним критерієм на нашу думку стало географічне розташування м. Луцьк, який розташовувався в центральній частині Волинського воєводства.

Перепис зафіксував у Рівному і значну кількість представників інших національностей – 1 972 ос. (6,4%). Абсолютну більшість з них

Таблиця 2.

Склад національних меншин м. Рівне за переписом 1921 р.

Загальна кількість представників національних меншин / %	З них							Невідомо
	Росіяни / %	Чехи / %	Німці / %	Білор. / %	Литовці / %	Татари / %	Інші / %	
1 972 / 100%	1 505 / 76,3%	263 / 13,3%	97 / 4,9%	36 / 1,8%	23 / 1,1%	14 / 0,7%	28 (румуни – 6; словаки – 6; латиші – 4; естонці – 2; американці – 2; грузини – 2; вірмени – 2 французи -1; грек – 1; кореець – 1; молдаванин - 1) / 1,4%	6 / 0,3%

Джерело: складено на основі *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1923. – T. IX. – S. 35.*

Таблиця 3.

Національний склад м. Рівне згідно перепису 1931 р.

Загальна к-сть жителів	В тому числі чоловіків	В тому числі жінок	З них рідною мовою вважали			
			Польську / римо-католики	українську / правосл. / греко-кат.	Іврит / ідиш / іудаїзм	Німецьку / лютерани
40 612	19 226	21 386	11 173 / 10 418	3 187 / 6 733 / 126	1 922 / 20 635 / 22 737	327 / 348

Джерело: складено на основі *Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – T. 70. – S.27, 29.*

Таблиця 4.

Склад національних меншин м. Рівне за переписом 1931 р.

Загальна кількість представників національних меншин / %	З них						
	Росіяни / %	Чехи / %	Німці / %	Литовці / %	Білоруси / %	Інші / %	Неподали
3 695 / 100 %	2 799 / 75,8%	440 / 11,9%	327 / 8,9%	4 / 0,1	58 / 1,5%	62 / 1,6%	5 / 0,1%

Джерело: складено на основі *Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – T. 70. – S.27, 29.*

становили росіяни, яких у Рівному нараховувалося 1 505 (76,3%). Крім того, у місті проживали німці, чехи та білоруси, татари, литовці та ін. (див. табл. 2.).

Вже через 10 років у 1931 р. відбувся наступний перепис, який зафіксував значне зростання чисельності населення Волинського воєводства, а також і м. Рівне.

Згідно результатів перепису у м. Рівне проживало 40 612 ос., в тому числі 19 226 чоловіків та 21 386 жінок (див. табл. 3).

Відповідно до результатів перепису 1931 р. трохи більше половини жителів міста складали євреї, а це 22 737 ос. (55,98%). Другою за чисельністю національною групою були поляки, частка яких в місті становила 25,65%. Незначною

залишалася в місті частка українців – 3 187 ос. (7,8%) (див. табл. 3). Крім того, в Рівному і далі залишалася значною частка представників інших національностей.

Серед представників національних меншин і далі спостерігалася досить висока частка росіян (75,8%), чехів (11,9%) та німців (8,9%) (див. табл. 4).

Таким чином, перепис 1931 р. зафіксував зростання кількості жителів у місті трохи більше як у півтора рази. При цьому скоротилася частка євреїв у місті з 71,1% у 1921 р. до 55,98% у 1931 р. Разом з тим, у місті подвоїлася частка поляків з 11,1% у 1921 р. до 25,65% у 1931 р. Частка україн-

ців серед жителів міст і надалі залишалася доволі низькою, і у порівнянні з результатами перепису 1921 р. знизилася з 10,8% до 7,8%.

Наступний перепис мав відбутися у 1941 р., але у зв'язку з початком Другої світової війни він не був проведений. «Щорічник політичний та господарчий» за 1939 р. зафіксував у найбільшому місті Волинського воєводства кількість мешканців на позначці 46 680 ос. [9, 391] Проте ця цифра відображає лише чисельність, натомість національний склад жителів Рівного напередодні Другої світової війни все ще потребує спеціального дослідження.

Джерела та література:

1. Документы внешней политики СССР. – М., 1959. – Т.3: 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. – 723 с.
2. Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. – Warszawa, 1920. – № 6. – poz. 79
3. Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. – Warszawa, 1920. – № 42. – poz. 1058
4. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 16. – poz. 93.
5. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1921. – № 43. – poz. 262.
6. Pierwszy powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 30 września 1921 r. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1926. – Т. XXIII. – 230 s.
7. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1923. – Т. IX. – 84 s.
8. Drugi powszechny spis ludności Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 9.XII. 1931 r. Mieszkania i gospodarstwo domowe. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Wołyńskie. – Warszawa, 1938. – Т. 70. – 330 s.
9. Rocznik Polityczny i Gospodarczy. R.8. – Warszawa: PAT, 1939. – 1240 s.

Руслан Міненко

СЕЛО БОЧАНИЦЯ ГОЩАНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

Село Бочаниця один із населених пунктів Рівненської області Гощанського району. Розташоване воно за 8 кілометрів від районного центру. За даними 2001 р. кількість населення складала 1133 чоловіки.

Перша писемна згадка датується 1562 роком. Пов'язана вона з дарчим актом землянки Ганни Добринської, уродженої Джусянки, своєму чоловікові Андрію Добринському із правом на пожиттєве володіння. Ще село згадується у списку дворян, які 16 червня 1569 р. підтвердили своєю згодою приєднання Волинської землі до польської корони присягою, згідно універсалу виданого королем Сигизмундом Августом, в якому він під загрозою конфіскації маєтків

наказав дворянам погодитись на з'єднання та підтвердити свою згоду присягою. Серед тих, хто склав присягу записаний Андрій Добринський з Бочаниці [2, 7]. Наступна згадка датується 1579 роком в заповіті князя Богуша Федоровича Корецького, воєводи землі Волинської, старости Луцького, Брацлавського і Вінницького своєму братаничу і слuzі Семену Хребтовичу Богуринському – писарю гродському Луцькому. Князь Богуш Федорович Корецький отримав Бочаницю у власність на купчих правах від пані Настасії Богданівни Джусянки Іванової Гораїнової Тесівської [1, 110–113]. В другій половині XIX ст. село належало графу Адаму Чесновському [5, 703].

Рис. 1. Церква Святого Іллі с. Бочаниця
(фото Р. Міненка).

Рис. 2. Напис на хресті могили священика
Левицького І. (фото Р. Міненка).

До нашого часу в Бочаниці зберігся дерев'яний православний храм (рис. 1). Його було побудовано у 1759 р. на кошти прихожан та освячено в ім'я святого пророка Іллі. Увесь час свого існування він залишався діючим. Із документальних джерел кінця XIX століття відомо, що в Свято-Іллінському храмі зберігались копії метричних книг із 1764 р. та сповідні відомості з 1806 р. На жаль, до наших днів ці документи не збереглися. Зі слів священика о. Андрія (Джуса) всі документи, що знаходились у церкві, згоріли під час Другої Світової війни. Звісно, деякі документи, розпорошені по інших церквах, вціліли. Сьогодні вони зберігаються в архівах України та за її межами.

В ході дослідження, вдалося натрапити на документи Бочаницької церкви, які були виявлені в церкві Іоана Богослова села Синів, де служив у XIX ст. благочинний ієрей округу. Інформація, знайдена в цих документах, раніше не публікувалася. Після опрацювання, їх було здано до фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.

На основі цих документів встановлено, що у 1798 р. приходським священиком в селі Бочаниця був Матфій Бешуревич. Із 17 листопада 1805 р. – Георгій Васильович Хойнацький, рукоположений до Бочаницького приходу преосвященним Варлаамом єпископом Волинським та Житомирським. Хойнацький прослужив до 1825 р., та, згідно резолюції від 23 вересня, передав приход своєму зятєві Харитону Яковичу Татаржинському, а самого Хойнацького було залишено заштатним священиком. Харитон Татаржинський був рукоположений 14 листопада преосвященним Стефаном, єпископом Волинським та Житомирським.

Згідно відомостей про церковну землю та церковні угіддя за 1815 р., церкві належало: «Земли усадебной с огородом на два дни оранья.

Пашенной земли: в одной смене на 12 дней, в другой смене на 12 дней, в третьей смене на 12 дней. Сенокосной: в одном месте на болоте на 12 косарей, в другом месте на пасечиску священническом на 2 косарей, в третьем месте за межей при поле на 4 косарей, в четвертом месте за межей при поле на 4 косарей, в пятом месте в порослях на 8 косарей». Далі, з цих же відомостей, дізнаємось, що: «На означенном сенокосе в порослях место означено для пасеки церковной, в которой пчел пятьдесят пней.

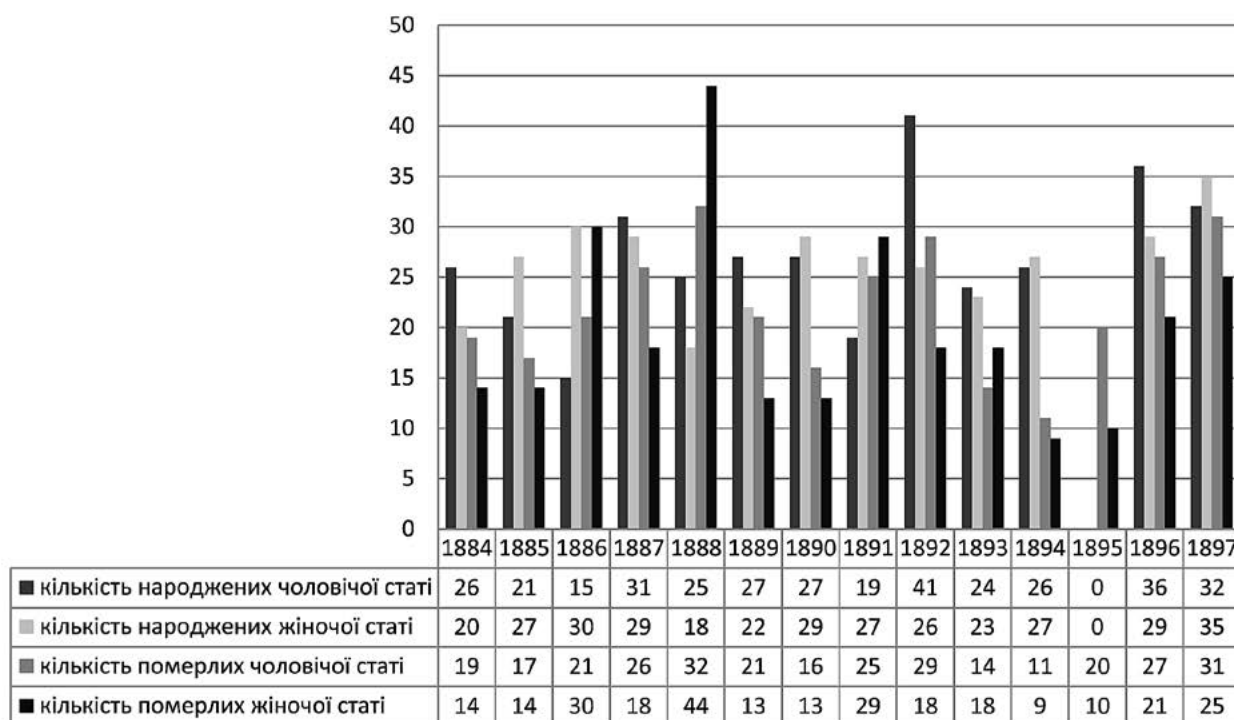
От прихожан со всякого двора Роковщины положенно при обходе с молитвою пред Рождеством Христовым и Воскресением по 15 денежек». На всі вищезазначені угіддя 16 березня 1718 р. від поміщика Загоровського підчасного Черняхівського було отримано презенту. Крім цієї презенти, 2 березня 1788 р. було складено документ із описом всього церковного майна та земельних угідь. Обидва документи зберігались в архіві Духовної Консисторії, а копії цих документів в церковній ризниці.

У 1815 р. до Бочаницького приходу відносились: 71 двір бочаницьких прихожан (307 чол. чоловічої статі, 328 чол. жіночої статі) і 5 дворів прихожан села Кляпин (21 чол. чоловічої статі, 14 чол. жіночої статі).

У відомості про церковну землю та церковні угіддя за 1825 р., йдеться: «При сей Церкви земли усадебной с огородом на два дни оранья. Пашенной земли в одной смене на дней 12, в другой смене на дней 12, в третьей смене на дней 12. Сенокосной в одном месте на косарей 12, в другом месте на пещанке на косарей 2, в третьем месте за межою при поле от Жаврова на косарей 4, в четвертом месте за межою при поле возле млина полевого от Симонова на косарей 4, в пятом месте в порослях на косарей 8.

Таблиця 1.

**Кількість народжених та померлих парафіян
Свято-Іллінської церкви с. Бочаниця.
1884–1897 рр.**

Джерело: РОДА Ф. Р-740. – Оп.2. – Спр. 52 (1884–1890 рр.); Ф. Р-740. – Оп.2. – Спр. 53 (1891–1897 рр.):

На оказанном сенокосе в порослях место означенное для пасеки церковной, в которой пчел 80 пней.

От прихожан со всякой хаты годового дохода совместно и за обход с молитвою в Филимонов пост и четиридешатницу по 15 денежек серебром положено.

Жилой Священнический дом на вышеозначенной усадебной земли собственный Священника Харитона Татаржинского, состоящий из двух изб под одною крышою; из которых первая из комнатою, другая чрез сени без комнаты, только при стороне пристроенна малая коморка, занимают под собою пространство земли длины 22, ширины 12 локоть тесельских.

Клуни, сараи, амбар, саж погребник с погребом, погребец малый для картошки, садок возле хаты, занимають земли на пол дня оранья; а еще остается земли на полтора дня оранья, которая обращена в огород.

Жилой дом для дьячка при цвинтаре на церковной земле, построен церковным иждивением, состоит из одной избы и сеней занимают под собою пространство земли длины 18, ширины 9 локоть, а еще остается незастроенной длины и ширины 9 локоть.

К оному дому и огорода длины 56, ширины 26 локоть принадлежит на церковной же земли». У 1825 р. до Бочаницького приходу відносились: 63,5 дворів бочаницьких прихожан (334 чол. чоловічої статі, 317 чол. жіночої статі) і 4,5 дворів прихожан села Кляпин (18 чол. чоловічої статі, 24 чол. жіночої статі).

Згідно даних за 1849 р. священником був Іоан Якович Левитський.

У 1862 р. в Бочаниці було відкрито церковно-приходську школу. Її розмістили у невеликому старому громадському будинку на утримання коштами вірян. В 1889 р. утримання школи обходилося у 130 рублів, з яких 100 рублів на рік отримував учитель. У цьому ж році навчалось 20 учнів чоловічої статі.

На 1889 р. Бочаницькій церкві належало 57 дес. 2,334 саж. землі, якою причт користувався спокійно. Знаходилась вона за одну версту від церкви. До причту відносились: священник, який отримував платню у розмірі 300 рублів і псаломщик, який отримував 50 рублів.

В 1889 р. у Бочаниці налічувалося 137,25 дворів, 1077 православних парафіян, 15 чол. євреїв, 18 римо-католиків [5, 703].

Римо-католики входили до складу парафіїн костелу піарів містечка Межиріч Рівненського повіту [3, 26].

27 липня 1895 р. священник Іоан Якович Левитський помер. Його поховали біля церкви (рис. 2.). Після Левитського, з 1895 р., настоятелем Бочаницької церкви стає священник Василь Шокотович.

В 1899 р. було побудовано нове житло для псаломщика, та перебудовано для священника [4, 307].

Інформацію про кількість народжених та померлих парафіїн Свято-Іллінської церкви с. Бочаниця за 1884–1897 рр. можна прослідкувати з метричних книг, що зберігаються в РОДА (див. таб.1.)

У 1911 р. було здійснено капітальний ремонт церкви Св. Іллі [4, 307].

За переписом того ж року у Бочаниці проживало 1500 чоловік, була 1 крамниця, гуральня, що виробляла «20,782 відра горілки 40° річно», водяний млин [6, 135].

У 1914 р. церкві належало 58 д. 899 кв. с. землі: присадибної 1 д. 1935 кв. с., пашеної в 5 частинах 32 д. 612 кв. с., сінокосної в 4 частинах 24 д. 752 кв. с., не зручної 575 кв. с., проживало 1450 чоловік православного населення, 5 чол. католиків і 9 чол. євреїв [4, 307].

Під час дослідження вдалося з'ясувати імена священників Свято-Іллінської церкви, що служили в ній за радянських часів.

1960 р. – 1990 р.: митрофорний протоієрей Ковальчук Андрій Іванович.

Із 1990 р. до наших днів – протоієрей Джус Андрій Йосипович (рис. 3.).

З приходом на парафію о. Андрія (Джуса) у 1991 р. було зроблено капітальний ремонт та розпис церкви в середині. В 2011 р. замінено куполи та надбанні хрести. У 2013 р. демонтовані хрести здано до фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Оглядаючи дзвіницю можна побачити три дзвони із написами:

«Сооружен усердием прихожан с. Бочаницы в 1928 году»;

«Жертва сестриц с. Бочаницы 1928 г.»;

«с. Бочаница. 1928 г.» (рис. 4.).

Під час Другої Світової війни дзвони були зняті та закопані у льосі неподалік церкви, після закінчення війни їх відкопали, почистили та встановили на свої місця. Сьогодні, як і колись, вони знову справно виконують свою функцію.

Цікавими є написи фарбою на внутрішніх стінах дзвіниці. З них дізнаємось про роки фар-

Рис. 3. Священник церкви Святого Іллі Джус А. (фото Р. Міненка).

Рис. 4. Дзвони церкви Святого Іллі с. Бочаниця (фото Р. Міненка).

бування церкви зовні: 1938; 1946; 1953; 1969; 1979; 1985; 1999; 2004; 2008 рр.

Дослідження та виявлення нової інформації про старовинні місця, населені пункти, сакральні споруди є роботою цікавою та корисною. Інформація отримана під час таких досліджень, може стати корисною історикам, краєзнавцям і небайдужим до своєї землі людям.

Джерела та література:

1. Архив Юго-Западной России. – Т. 1. – Ч.1. – К., 1861. – С. 554.
2. Архив Юго-Западной России. – Т. 2. – Ч.1. – К., 1861. – С. 530.
3. Державний архів Житомирської області: Каталог метричних книг: Римо-католицизм; греко-католицизм; лютеранство; іудаїзм. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2010. – 172 с.
4. Переверзев К. В. Справочная книга о приходах и монастырях Волынской епархии. – Житомир, 1914.
5. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Т. 2. – Вінніпег, 1986. – 578 с.
6. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. – Т. II. Уезды Ровенский, Острожский и Дубенский. – Почаев, 1989. – 1121 с.

Юлія Мосієвич, Дмитро Цецик

**УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРТІЙ У ДОВИБОРАХ
ДО ПАРЛАМЕНТУ ПОЛЬЩІ НА ВОЛИНІ НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1930 Р.**

У другій половині 1920-х рр. на Волині розпочали свою діяльність Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) та Українська соціалістично-радикальна партія (УСРП). Обидва політичні угруповання стояли на позиції відродження української державності й були в опозиції до польської влади. Незважаючи, що ці політичні структури стали найвпливовішими українськими партіями Галичини на Волині вони так і не змогли здобути значних впливів, а їх діяльність спостерігалася лише у декількох повітах воєводства.

Чинником, що в активізував діяльність УНДО та УСРП на Волині навесні-влітку 1930 р., було призначення у травні-липні додаткових виборів до сейму та сенату Польщі [1, с. 17]. Тому провід партії видав спеціальний комунікат, у якому всіх послів та сенаторів – членів УНДО – зобов'язав у період від 15 квітня до 25 травня присвятити себе лише діяльності на Волині. За ними було закріплено повіти, де вони мали проводити виборчу кампанію. Однак форми передвиборчої агітаційної роботи не відзначалися різноманітністю: здебільшого це були посольські віча і збори за участю послів та сенаторів. У своїх виступах вони негативно оцінювали внутрішню політику воєводи Г. Юзевського, ознайомлювали присутніх із програмою партії, при цьому наголошуючи, що УНДО прагне відродити українську державність, захищає в парламенті Польщі культурно-освітні й економічні права українського населення, перешкоджає польським осадникам колонізувати українські землі [2, с. 115]. Саме на цих проблемах акцентував увагу посол до сейму О. Вислоцький,

виступаючи перед жителями м. Дубна у квітні 1930 р. Аналогічний зміст мали виступи на вічах та зборах українців, що відбулися за участю послів та сенаторів, членів ЦК УНДО, в інших повітах Волині, зокрема В. Кохана – у Володимирському, К. Трояна – у Луцькому, С. Барана, О. Кисилевської – у Любомльському повітах [3, арк. 119–122, 167–170].

Не залишилися осторонь виборчої кампанії й соціалісти-радикали. Як і в УНДО, основною формою проведення їхньої виборчої агітації були посольські віча, на яких члени УСРП – послі польського сейму – засуджували внутрішню політику Польщі, особливо реалізацію «волинської програми» Г. Юзевського. Порушувалися й соціально-економічні питання: зокрема, на передвиборчих посольських вічах у Здолбунівському та Кременецькому повітах посол до сейму С. Жук наголосив на тому, що УСРП боролася проти колонізації польськими осадниками українських земель, захищала право українців навчатися рідною мовою, боролася за зменшення податків, які влада накладала на українських селян. Він акцентував увагу на зменшенні кількості українських шкіл у регіоні, а замість них утворювалися польські та утравістичні (двомовні), намаганнях польської влади обмежити доступ української молоді до вивчення творів Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки та інших відомих українських письменників та поетів. Загалом на Волині УНДО та УСРП упродовж квітня-травня 1930 р. провели 144 посольські передвиборчі віча [3, арк. 122–124, 130, 170–173].

Якщо проаналізувати виступи представників обох політичних партій на таких вічах, то однією з провідних тем була політика колонізації українських земель з боку польських військових колоністів, яка ускладнювала і без того напружені відносини між українським та польським населенням регіону. Українська більшість Волині негативно ставилася до факту наділення польських колоністів розparcelьованою землею, а разом з тим – і до польської влади. Щодо цього в ситуаційному звіті волинського воєводи за 1928 р. зазначалося, що українське населення краю не завжди лояльно ставилося до польської влади, й наголошувалося, що селяни-українці неохоче сприйняли польських військових осадників на Волині [4, арк. 2].

Воно й не дивно, адже земельна проблема у краї була ускладнена малоземеллям більшості українців, а це породжувало конфліктну ситуацію, тому що польські військові осадники отримували значні земельні наділи, кредити від уряду на ведення господарства тощо. На нашу думку, порушивши одну з найактуальніших проблем регіону – земельну – під час передвиборчої агітації, українські партії мали на меті заручитися підтримкою основної маси українського населення Волині – селян. Однак, заради справедливості, варто зазначити, що члени УНДО та УСРП – посли до сейму та сенатори – у парламенті Речі Посполитої неодноразово виступали проти політики колонізації українських земель та намагалися протидіяти загарбницьким планам польських властей.

Суттєва відмінність між виборчою агітацією партій на Волині полягала в тому, що націонал-демократи намагалися охопити всі повіти, тоді як соціалісти-радикали проводили свої виборчі акції лише там, де були їхні партійні осередки або прихильники. Безсумнівно, передвиборча робота сприяла політичній активізації волян і певною мірою посилила позиції українських національних партій на Волині. Варто звернути увагу й на ту обставину, що під час виборчої кампанії основною формою агітаційної роботи було обрано посольські віча. Згідно із задумом їхніх організаторів, саме така форма передвиборчої кампанії була найбільш ефективною, тому що на вічах українці мали можливість поспілкуватися з чільними діячами партій, поставити їм свої питання й отримати на них відповіді. Так, популяризувати ідеологію УНДО та УСРП було значно дієвіше, ніж поширювати друковані партійні

видання при цьому потрібно взяти до уваги, що частина жителів регіону була безграмотна, і як показав досвід парламентських виборів 1928 р. на Волині, влада неодноразово конфісковувала агітаційні матеріали опозиційних політичних структур. Залучення до проведення цих заходів послів та сенаторів мало й іншу мету. Зважаючи на досвід попередньої виборчої кампанії 1928 р., керівництво партій свідомо залучило послів та сенаторів до агітації, тому що останні мали депутатську недоторканність і це мінімізувало можливість їхнього арешту на Волині, де місцева адміністрація використовувала силові методи у протидії українським політичним структурам.

Результати парламентських довиборів для обох партій були позитивні: УНДО отримало два посольські мандати до сейму (послами було обрано Л. Серветника і С. Підгірського) та один – до сенату (О. Черняхівський) [5, с. 424] і також два соціаліст-радикали стали послами до сейму (І. Власовський і А. Нивинський) [6, с. 2] та два – сенаторами (І. Бондарук і Є. Петриківський) [2, с. 117].

Як бачимо, результати довиборів підтвердили тенденції до зміцнення впливів українських національних партій на Волині, за винятком Ковельщини, де домінували компартійні політичні сили, які отримали на довиборах чотири мандати [2, с. 118]. З іншого боку, аналізуючи їх результати, необхідно зважати на те, що проурядовий ББСУ не брав у виборах участі, що великою мірою позначилося на їхніх результатах.

Однак новообрані посли та сенатори не встигли навіть скласти присягу, оскільки 30 серпня 1930 р. Ю. Пілсудський видав розпорядження розпустити парламент і призначити нові вибори до сейму на 16 листопада, а до сенату – на 23 листопада 1930 р. [7, с. 1].

Таким чином, результати парламентських довиборів навесні-влітку 1930 р. були нівельовані польською владою, а новообрані депутати-члени українських національних партій так і не приступили до парламентської діяльності. Нові вибори проходили в умовах проведення пацифікації тому агітаційна робота опозиційних політичних угруповань була ускладнена. Незважаючи на це проведення багатьох посольських передвиборчих ніч навесні-влітку 1930 р. позитивно вплинуло на політичну соціалізацію українського населення краю, його ознайомлення з українською національно-державницькою ідеологією носіями якої були члени УНДО та УСРП.

Джерела та література:

1. Зайцев О. Ю. Парламентська діяльність Політичних партій Західної України (1922–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / О. Ю. Зайцев. – Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича АН України. – Львів, 1994. – 22 с.
2. Кучерепа М. М., Цецик Я. П. Українські національні партії на Волині (1922–1939 рр.): у 2 ч., ч. 1: монографія / Кучерепа М. М., Цецик Я. П. – Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – 304 с.
3. Державний архів Рівненської області, ф. 33, оп. 4, спр. 46, арк. 119–122; 167–170.
4. Державний архів Волинської області, ф. 1, оп. 2, спр. 1728, арк. 2.
5. Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. Кугутяк. – К.-Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т. 1. – 536 с.
6. Вислід соймових виборів у Луцькій окрузі // Сила. – 1930. – 22 трав. – С. 2.
7. Rozwiązanie parlamentu // Ziemia Wołyńska. – 1930. – 7 września. – S. 1.

Володимир Мушировський

БУДІВНИЧИЙ МУЗЕЇВ КРАЮ

**(до 100-річчя від дня народження Василя Яковича Сидоренка –
директора Рівненського краєзнавчого музею 1971-1984 рр.)**

Кажуть, людина живе доти, доки її пам'ятають. Живучи в пам'яті сучасників, її друзів, колег, рідних і знайомих, людина ніби продовжує своє земне існування. Такі люди живі, бо живі їхні справи, яким вони посвятили більшу частину свого життя. Саме до таких і належить світлої пам'яті Василь Якович Сидоренко, згадуючи і пам'ятаючи якого ми продовжуємо його існування, його справу музейного будівництва в нашому краї (рис. 1).

Сидоренко В. Я. народився 21 березня 1914 р., село Сумали, Троїцького району, Челябінської області в селянській сім'ї. До 1929 р. жив разом з батьками, які в 20-ті роки переїхали в Росію з України. Підлітком 1929–30 рр. працював пастухом громадської худоби. Після закінчення семирічної школи і школи фабрично-заводського навчання металургів у місті Магнітогорську працював у міжрадгоспній школі механіків викладачем предметів «Холодна обробка металів» та «Суспільствознавства». У 1938 р. відмінно закінчив Саратовське бронетанкове училище, де був залишений командиром взводу і до червня 1941 р. обіймав посаду відповідального редактора училищної газети.

У жовтні 1941 р. він добровільно пішов на фронт і був призначений відповідальним редактором солдатської дивізійної газети «За Родину» 121 гвардійської стрілецької дивізії і проходив службу в ній до закінчення війни. Після війни

працював редактором дивізійної газети різних частин і військових з'єднань. У жовтні 1958 р. був звільнений із рядів радянської армії і вийшов на пенсію у званні підполковника. Як учасник Великої Вітчизняної війни Сидоренко В. Я. нагороджений 15 бойовими орденами і медалями. Він учасник визволення Рівненщини від німецько-фашистських загарбників [1, 1].

З 1959 р. по 1964 р. працював у Рівненському облвиконкомі на посаді завідуючого збірним пунктом оргнабору, а з квітня 1964 р. перейшов на роботу у Рівненський обласний краєзнавчий музей, спочатку працював завідуючим відділом фондів, а з лютого 1971 р. став його директором. Всього працював в музеї 21 рік, з них 13 років його очолював.

Впевнено можна сказати, що якби у Василя Яковича запитали які найвидатніші дива світу ви знаєте, він без вагань назвав би музей. Так, саме музей, без перебільшення, є одним із найдивовижніших і найвидатніших досягнень людства за всі часи його існування. Вони стали символами людства, сполучною ланкою поколінь і народів, їх називають «храмами муз». І, очевидно, визначення «храм» найточніше підходить до музеїв, як носіїв високої духовності та справжніх скарбниць її цінностей. Адже від початків людства саме в храмах збиралися та зберігалися найдорожчі, найвагоміші реліквії. Перейнявши цю священну естафету, музеї стали

винятково необхідним елементом духовного життя людства. Тому Василь Якович дуже бережливо зберігав піднесену атмосферу музею, його образ «храму».

Всі форми музейної роботи тоді мають сенс і отримують глибокий зміст, коли їх основою стане знання предмету. Комплектування і науково-дослідницька робота є першоосновою в діяльності музею. Василь Якович приділяв науковим дослідженням значну увагу і стверджував, що наукова база є тим стрижнем, стимулом, що направляє роботу музейних науковців в русло вивчення, пізнання, популяризації історії та природи краю. Вона залишиться такою і в майбутньому, тому що, сучасний музей – це обов'язково і науковий інститут.

Безперечним джерелом поповнення музейних колекцій є наукові експедиції, які активно стали проводитись в 1970–1980 рр. при директорстві Василя Яковича. Їм приділялась особлива увага, були започатковані археологічні експедиції Рівненського музею, якими спочатку керував Ю. М. Нікольченко, пізніше Б. А. Прищепа, І. К. Свешніков. Розкопки проводились на давньоруських городищах Дорогобуж, Муравиця, Торговиця, Пересопниця, на полі Берестецької битви, які дали чи не найбільше надходжень до музейних фондів. Тільки дослідження поля Берестецької битви дали понад 5 000 цілком достовірних козацьких речей [2, 4].

Пройшло більше 40 років, як Василь Якович у 1972 р. споряджав першу експедицію Рівненського обласного краєзнавчого музею та обстеженню і взяттю на облік історичних і культурних цінностей, що знаходяться в православних церквах Рівненської області. Робота проводилась згідно спільної Постанови колегії Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР і Президії правління Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури від 15 червня 1971 р. і передбачала виявлення, взяття на облік, фотофіксацію, складання охоронних зобов'язань на історичні і культурні цінності і передачі їх під охорону релігійній громаді. Речі, які не використовувались для релігійних потреб і особливо речі, яким потрібні були рятівні заходи передавались до музею.

Лише першою експедицією музею в червні 1972 р. під науковим керівництвом Жолтовського П. М. було обстежено 52 церкви в 5 районах Рівненщини, а протягом 70–80 рр. ХХ ст. було проведено більше 20 експедицій і зібрано за даними фондового обліку, більше 150 ікон, 97 зразків церковного одягу, 242 предмети скульп-

Рис. 1. Сидоренко В. Я. (1914-1994) – директор Рівненського краєзнавчого музею.

тури та 5069 документів з церковного життя і друкованих видань різних конфесій, що збагатили музейне фондове зібрання [3, 5].

Експедиціями було врятовано ряд унікальних речей. Багато з них були реставровані, а музей поповнився тим пластом нашої культури, якого раніше в музеї не було, пам'ятками нашої духовної спадщини, що лягли в основу двох постійнодіючих виставок волинського іконопису.

Василь Якович постійно тримав в полі зору роботу експедицій по обстеженню церков області, підтримував їх організаційно і фінансово, адже тоді в складній релігійній ситуації, коли багато храмів були закриті, працювати було непросто. Для нас молодих працівників Василь Якович завжди просив бути толерантними і ввічливими з людьми, і головне набиратись досвіду у цій роботі, цікавитись, слухати, запитувати і вчитись у П. М. Жолтовського, щоб в майбутньому самостійно проводити експедиції. Павло Михайлович був хорошим наставником і ми були йому за це дуже вдячні.

Упродовж років своєї музейної праці Василю Яковичу вдалося мобілізувати на добру справу рятування нашої культурної спадщини багато громадян. Виховати покоління музейників, яких

без перебільшення можемо назвати подвижниками. Самовідданими, безкорисливими людьми.

Співробітники музею люблять свою творчу роботу і називають її однією з найцікавіших професій і роблять все від них залежне, щоб музей виконував свою охоронну місію. Давно пішло в минуле, коли музей був складом і архівом пам'яток. Однак, завдання охорони культурної, історичної спадщини назавжди залишається в ряду головних призначень музею.

Тому науковці музею з усією можливою добросовісністю виконують обов'язки зберігачів, пам'ятаючи, що музей – це сховище. Цих принципів завжди дотримувався Василь Якович, коли працював головним хранителем фондів і директором музею вчив і вимагав цього від колег [4].

Тривалий час, маючи нагоду бути близько до Василя Яковича, працювати з ним, а отже і спостерігати за його діяльністю як творчого працівника і керівника, хотілось би підкреслити його вимір у звершенні чогось, а саме як будівничого музеїв краю.

Відомо, що експозиція – це обличчя музею. По ній відвідувачі судять про музей в цілому і про фаховий рівень його працівників, які його створювали. Експозиція повинна бути правдивою і об'єктивно розповідати про історичні події, що відбулися в краї. Ведучи заняття в експозиції з молодими працівниками, Василь Якович завжди наголошував, що музейний екскурсивод повинен знати матеріал краще і більше, ніж є в експозиції, тому вивчайте, пізнавайте, поглиблюйте свої знання, ви будете почуватися впевненіше і відповісте на всі запитання відвідувачів.

Особливо активне музейне будівництво на Рівненщині припадає на 70–80-ті рр. XX ст. Керівництво існуючими і новоствореними музеями в районах в ті роки здійснював Рівненський краєзнавчий музей, адже всі районні і меморіальні музеї в Дубно (створений в 1940 р.), Сарнах (1974 р.), Млинові (1975 р.), «Козацькі могили» (1967 р.), с. Пляшева, Радивилівського району, музей М. Островського району, музей М. Кузнецова (1974 р.), музей історії релігії і атеїзму (1978 р.), Березно (1979 р.), Корці (1980 р.), Костополі (1983 р.), обласний краєзнавчий музей створений у 1940 р., а перебудований у 1978 р. [4, 3]. І це велике господарство постійно потребувало наукового, матеріального і методичного забезпечення.

Будівництво нових музеїв в районах, перебудова існуючих експозицій завжди були в полі зору Василя Яковича. Він розшукував людей-ентузіастів музейної справи, любителів минувшини серед вчителів, культпрацівників, колекціонерів,

вони сприяли пошуковій, збиральницькій, експозиційній роботі, багато з них потім ставали завідувачами цих музеїв, фінансове і матеріальне забезпечення будівництва районних музеїв здійснювали обласна і районні органи влади.

Художнє оформлення, як правило, здійснювали художники рівненського обласного художнього фонду, де працювали професійні художники-проектанти і оформлювачі, такі як: В. Гвоздинський, Ф. Бобрик, Л. Форсюк, В. Наумець, А. Куреньов, В. Довгаль, Є. Домбров, В. Сияков, Іван та Ізабелла Юрчуки та інші.

Як директор, Василь Якович сформував колектив молодих музейників, прийнявши в ті роки на роботу випускників-істориків Ю. Нікольченка, В. Данілічеву, В. Мушировського, Т. Пономарьову, Н. Стоколос, В. Луца, Н. Кожушко, С. Соколенко, Л. Шлапак, Л. Галатюк, Н. Бунько, Г. Данильчук, Е. Кияна, Богдана і Олену Прищеп, Н. Боришкевич, природознавців Г. Антонову, Я. Дідуха та інших, для яких музейна справа стала рідною і дорогою на все життя.

Саме ці люди, які стали музейниками, завдяки Василю Яковичу, розбудовували мережу державних і громадських музеїв Рівненщини. Спільна робота об'єднала колектив і отримала високі оцінки як музейників України так і керівництва держави і області. У 1974 р. Василь Якович був нагороджений Грамотою Президії Верховної Ради УРСР та Грамотою Рівненської обласної Ради народних депутатів, а в 1981 р. за активну роботу у розвитку мережі музеїв на Рівненщині, був нагороджений орденом «Трудового Червоного Прапора».

Сидоренко В. Я. обравши фах краєзнавця-дослідника бере разом з колегами активну участь у підготовці до видання тому «Історія міст і сіл» Рівненська область [5, 7]. Працюючи над статтею про селище Зарічне, він працював в архівах Мінська, Пінська, Рівного. До 35-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників вийшла книга нарисів, документів, в якій є стаття Василя Яковича «У реки Слоновки», де автор розповідає про звільнення міст і сіл Рівненщини від фашистів, серед яких міста Дубно, Радивилів, села Повча, Підзамче та інші, детально описує подвиг Героя радянського Союзу Четвертного Михайла Олексійовича [6, 8].

Заповітною мрією Василя Яковича було видати книгу про бойовий шлях гвардійської Гомельської, Червонопрапорної, ордена Суворова II ступеня 121 стрілецької дивізії. Однак, лише 1992 р. побачила світ його невелика книжка

«Гвардійці 121-ї» під редакцією Є. Шморгуна у видавництві «Азалія» м. Рівне.

Рукопис книги, яку мріяв видати Василь Якович у співтоваристві з Корсаком Ю. Є. журналістом і ветераном війни зберігається в фондах рівненського обласного краєзнавчого музею.

В грудні 1978 р. було відкрито в новому приміщенні експозицію обласного краєзнавчого музею, яка стала дітищем Василя Яковича і його команди. Завдяки його зусиллям приміщення на Драгоманова, 19, пам'ятника архітектури XIX ст. стало музеєм і в стислі строки, за 2,5 роки, була побудована експозиція, яка за роки Незалежності України стала іншою як за змістом – та і за оформленням.

Музей не може жити без вдосконалення своїх форм роботи, побудови експозицій, без почуття нового, пошуків і збиральництва, дискусій, діалогів, лекцій, виступів тощо. Слід розвивати це призначення музею і розвивати музейну «драматургію», не забуваючи, що музей, в якійсь мірі і театр, завдячуючи яскравій формі показу, що супроводжується словом, музикою, світлом, щоб збагатити сприймання.

Василь Якович любив повторюватись, що музей – це недописана книга і, мабуть, не буде кінця її написанню, тому що нові роки його існування дадуть нові знахідки, нові дослідження, нові експедиції, а отже і нові музейні експозиції.

Музей не має консервувати тишину і час, а жити минулим і сучасним. Музеї живуть тоді, коли до них ходять люди, тому важливо, щоб в експозиційних залах були відвідувачі і Василь Якович надавав важливого значення роботі по залученню школярів, студентів, людей старшого покоління до музею. Він був ініціатором створення пересувної експозиції вагону-музею спільно з Рівненським відділком Львівської залізниці, який працював на залізничних станціях Рівненської, Львівської, Волинської областей. Цей досвід роботи міністерство культури УРСР, розповсюдило серед обласних краєзнавчих музеїв України.

В статті «Музей їде до екскурсантів», що була опублікована в газеті «Червоний прапор» Василь Якович описує роботу вагон-музею, а також автомузею, що працював у віддалених від обласного центру населених пунктах.

Робота пересувних і постійнодіючих виставок сприяла розвитку відвідуваності та інтересу до краєзнавства. Вони притягли до музею десятки тисяч нових відвідувачів. Дякуючи виставкам багато людей вперше прийшли і пізнали музей і його колекції. Відвідуваність музею з кожним

роком зростала і вже у 1977 р. в порівнянні з 1971 роком кількість відвідувачів зросла вдвічі [7, 2].

Цілеспрямованість, чесність, відданість справі, сміливість, відкритість і прямота у відстоюванні своїх переконань, поєднані з вихованістю і вродженою скромністю – такі характерні риси Василя Яковича Сидоренка. Не було тут місця ні пихатості і зазнайства, для самозвеличення і принизливого ставлення до колег, для підлості і шахрайства і жадоби збагачення. Натомість – невтомимий потяг і любов до музейної справи, до історії свого краю, до пошуків, збиральництва і збереження історичних і культурних цінностей. Його талант педагога і журналіста сприяли становленню кількох поколінь музейних працівників і краєзнавців.

Працювати з Василем Яковичем було непросто і надто відповідально, адже кожен свій крок у музейній роботі треба було зв'язати з його оцінкою, як відомого на Рівненщині керівника-музейника, збирача народних скарбів, краєзнавця. Не все було ідеально безхмарним у наших ділових стосунках з Василем Яковичем, інколи ми його колеги не розуміли його надмірної вимогливості до себе і до оточуючих, деколи погляди на окремі речі у нас розходились. Але незмінним залишалось одне: взаємоповага і підтримка. Він завжди відгукувався на прохання допомогти, спрямовував колег у роботі, в пошуку, націлював на творчу працю, спонукав до подвижництва. Таким він був і залишився в моїй пам'яті і в спогадах моїх колег. Віддаючи належну шану ентузіасту-музейнику нашого краю, його відданості справі, треба назвати людей, його сподвижників з якими він розпочав музейну діяльність. Це Бухало Г. В., Нікольченко Ю. М., Гордієнко М. М., Карабутов І. Т., Стьопкін І. Ф., Антонова Г. М., Данілічева В. Ф., Пономарьова Т. О., Мушировський В. М., Шлапак Л. В., Стоколос Н. Г., керівників районних відділів обласного музею Селедець В. Д., Кузнецов І. І. (Дубно), Лотоцький П. Я. (с. Плешева, Радивилівського району), Герасимчук В. Л. (с. Вілія, Острозького району), Тишкевич Р. К. (Сарни), Бунько М. С., технічні працівники – Ковальський І. Я., Сень П. М. (водії), Заболотна З. С. (фотограф), Мічуда В. Д. (художник) та інші. (рис. 2). У 1985 р. Василь Якович вийшов на пенсію, але музейне будівництво, яким він так опікувався продовжує розвиватись. Нові експозиції відкрили в нових приміщеннях музеїв в Корці. Радивиліві, Дубно, Зарічному, Дубровиці. В Рівному працюють нові музеї У. Самчука, музей бурштину, археологічно-культурний центр в Пересопниці, громадські музеї. Сучасні музейники продовжують справу Василя Яковича (рис. 2.).

Рис. 2. Вшанування В.Я. Сидоренка з нагоди 80-річчя від дня народження.

В червні 1994 р. Сидоренко В. Я. відійшов у вічність, здається, це було недавно, а пройшло 20 років. Але він залишив нам свій спадок, як пам'ятники йому стоять побудовані музеї в Рівному, Сарнах, Березному, Костополі, Млинові, с. Вілії, Острозького району, с. Пляшева, Радивилівського району та багато громадських музеїв.

21 березня 2014 р. у день сторіччя від дня народження Василя Яковича в Рівненському обласному краєзнавчому музеї відбувся круглий стіл «Згадаймо разом». Де зібралися і виступали його учні і колеги, що з ним працювали, хто його пам'ятає. Його рідні і близькі, а також молоді наукові співробітники обласного музею. Вони поділились своїми спогадами про Василя Яковича, розповіли, яким вони його запам'ятали, чому навчилися в нього, як відбувалось їх становлення як музейних працівників [8, 6].

Вшановували його пам'ять: Булига О. С. – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею, наукові співробітники – Мушировський В. М., Пономарьова Т. О., Шлапак П. В., Сауш О. М., Данильчук Г. Ф., Стоколос Н. Г. – доктор історичних наук, колишня працівниця музею, Гвоздинський В. В. – художник Рівненської обласної спілки художників, дочка Василя Яковича Олена та внук Дмитро, інші родичі. Колишній заступник В. Я. Сидоренка – Нікольченко Ю. М., який проживає в Маріуполі, за допомогою сучасних засобів зв'язку також щирими словами згадав свого керівника.

Завершився круглий стіл покладанням квітів до могили ветерана, а також прозвучали слова, що ми дякуємо за те, що мали щастя багато років працювати з Василем Яковичем Сидоренком нашим Вчителем і нашим музейним Батьком.

Джерела та література:

1. Архів РОКМ. Особова справа Сидоренка В. Я. – оп. 1-л, сп. 270. – Арк. 51–54.
2. Архів РОКМ. Особова справа Сидоренка В. Я. – оп. 1-л, сп. 270. – Арк. 62.
3. Архів РОКМ. Паспорти музеїв Рівненщини.
4. Булига О., Пономарьова Т. Археологічні матеріали Ігоря Свешнікова у фондах РОКМ // Збірник тез наукової конференції «Життєвий і творчий шлях І.К Свешнікова». – Рівне, 2005. – С. 10.
5. Мушировський В. Раритети музею // Наук. записки РОКМ. – Вип. II. – Рівне, 2005. – С. 44–47.
6. Потянок О. Сторіччя музейного батька // Рівне-ракурс. – 27 березня 2014 р.
7. Сидоренко В. Зарічне // Історія міст і сіл. Рівненська область. – К., 1973. – С. 294–302.
8. Сидоренко В. У реки Слоновки. Зарниці победного салюта (нарис, спогади, документи). – Львів: Каменярь, 1979. – С. 48–49.

Тетяна Нахратова

**СТАРІ МОВЧАЗНІ ПИСЬМЕНА ...
(Грамоти на пергаменті XVI-XVII ст.
з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею)**

У фондах РОКМ зберігаються унікальні предмети – грамоти (листи) XVI-XVII ст. на пергаменті.

В експозиції вони майже ніколи не виставлялися, тому що потребують особливих умов зберігання. Згідно із інструкцією обліку та зберігання музейних цінностей грамоти на пергаменті повинні зберігатися у спеціальних футлярах у горизонтальному положенні. Футляр повинен забезпечити зберігання грамоти в розгорнутому вигляді. Документ боїться вологого середовища та порушення температурно-вологісного режиму [3, 88]. Як бачимо зберігати такі предмети є досить не просто, тому до наших днів дійшло дуже мало документів на пергаменті. Тим ціннішими вони є для нас.

Що ж таке пергамент? Його історія є дуже давньою. П'ять тисяч років тому у Малій Азії, там, де зараз знаходиться держава Туреччина, існувала невеличка країна – Пергам. Мешканці Пергаму із великою старанністю зберігали всі твори вчених, письменників та переписували їх. Саме у Пергамі винайшли новий матеріал для письма. Це була гарно оброблена шкіра тварин. Спочатку вогню шкіру (козячу, овечу або телячу) вимочували у воді, щоб зробити її більш м'якою. Потім зіскоблювали ножем і клали шкіру у воду з попелом. Вовна після такої обробки легко знімалася ножем. Готову шкіру натирали крейдою й вирівнювали пемзою. Отримували жовтувату шкіру однаково чисту і гладеньку з обох сторін.

Чим тонший був пергамент, тим він дорожче цінувався.

Новий матеріал назвали пергаментом за назвою держави. Головна перевага пергаменту полягає в тому, що він неламкий. Його можна було згинати. Ця особливість пергаменту сприяла виникненню нової форми книги – книжкового кодексу.

Однак пергамент має ще одну особливість: якщо йому не забезпечити певних умов зберігання, він деформується й через деякий час набуває рис тієї частини тіла, з якої він був знятий.

Кожен музейний предмет має свою історію, свою легенду. Грамотам на пергаменті, що є в збірці РОКМ, не дуже з цим пощастило. Місце

знаходження, час надходження до музею невідомі.

Згідно із старими інвентарними книгами 1948–1959 рр. перша грамота на пергаменті надійшла у 1948 р. У графі «місце знаходження» значиться: «старі фонди» [1, 13]. У 1949 р. – другий запис – «документ на пергаменті. Лист Сигизмунда I ... грудень 1518 р.». Місце знаходження – «старі фонди» [1, 20]. У 1968 р. В. Я. Сидоренко, який на той час був завідувачем фондів, майбутній директор РКМ, записав ще три грамоти (III-Д 754; III-Д 756; III-Д 787) [2, 58–59]. І знову зазначено на таке місце знаходження: «старі фонди». Спеціалістів, які могли б дати належну оцінку цим предметам, в музеї на той час не було.

У 1979 р. директор Рівненського краєзнавчого музею В. Я. Сидоренко у відповідь на лист директора Державної науково-дослідної реставраційної майстерні (№ 126 від 16. 07. 1979 р.) І. Дубиш м. Київ складав список музейних предметів, які потребують реставрації. Список розмістився на 10 аркушах. Тут були зразки олійного та темперного живопису, стародруки, рукописи. Всього – 72 предмети. Серед них і грамоти на пергаменті (III Д 763; III Д 787; III-Д 754; III-Д 755; III-Д 756). У графі «термін виконання» значиться: 1980–1982 р. Але цей процес розтягнувся на роки. Грамоти, як і більшість музейних предметів, надійшли на реставрацію у край занедбаному стані: в графі «збереженість» зазначено: чорнило вицвіло, текст майже не прочитується, порвана, забруднена, застаріла, підклеєна. Тільки можна уявити, з якими труднощами довелося зтикнутися реставраторам, щоб надати надісланим музейним предметам експозиційного вигляду.

Тільки в 1981 р. три з п'яти грамот було відреставровано. Реставратори – Н. Я. Коптилова, О. С. Яценко.

Витяг із реставраційного паспорту № 1031 від 14. 01. 1981 р.

Інв. № 629

III-Д 754

Назва – Документ на пергаменті із червоною печаткою.

Автор –

Час створення – 1537 р.

Матеріал – пергамент, чорнило

Техніка – чорнило, скоропис

Розміри – 28, 8 x 36 см.

Реставратор – Н. Я. Коптилова

Опис реставрації: пергамент очищений, відновлені втрачені фрагменти. Рельєфна печатка підклеєна, відпресована, поставлена на попереднє місце.

Витяг із реставраційного паспорту № 1029 від 14. 01. 1981 р.

Інв. № 629

III-Д 755

Назва – Документ на пергаменті з вислою печаткою на червоному шнурі.

Автор –

Час створення – 1518 р.

Матеріал – пергамент, чорнило

Техніка – рукопис, чорнило

Розміри – 50 x 34 см.

Реставратор – О. С. Яценко

Опис реставрації: пергамент очищений від поверхневого забруднення, втрати та розриви підклеєні японським папером. виправлено деформацію. Для документа виготовлено дерев'яний футляр.

Витяг із реставраційного паспорту № 1030 від 14. 01. 1981 р.

Інв. № 629

III-Д 756

Назва – Документ на пергаменті.

Автор –

Час створення – XVI ст.

Матеріал – пергамент

Техніка – залізоголове чорнило

Розміри – 64 x 53 см.

Реставратор – Н. Я. Коптилова

Опис реставрації: пергамент очищений, розпрямлений. Розриви підклеєні, відновлені втрачені фрагменти.

У 1983 р. директор В. Я. Сидоренко звернувся до Міністерства культури УРСР із проханням (лист № 29 від 18. 08. 1983 р.) передати документи на пергаменті (III-Д 754; III-Д 755; III-Д 756) із державних науково-дослідних реставраційних майстерень (м.Київ) до державного історичного архіву для дослідження та визначення.

Для прочитання грамот були залучені вчені (В. І. Ульяновський – Республіканський Будинок наукового атеїзму та Н. М. Яковенко – Інститут історії Академії наук України).

У 1985 р. згідно із наказом Міністерства культури УРСР (№ 571 від 23. 05. 1985 р.) вищезгадані предмети були передані на тимчасове

зберігання до державного історичного архіву УРСР в м. Києві для визначення.

27. 09. 1989 р. відреставровані та прочитані (наскільки це було можливо) грамоти повернулися до музею із приміткою: «Не експонувати!» та слідуючими атрибуційними заключеннями.

АТРИБУЦІЙНЕ ЗАКЛЮЧЕННЯ

Документ на пергаменті з червоною печаткою, Польща, Краків 6 березня 1537 р.

П-1031, інв. № 629

III-Д 754. Рівненський краєзнавчий музей

Лист /грамота/ королеви Бони Лук'янові Польховичу з братами і потомством за віддану службу на володіння в Пінському старостві /Серники, Созонівське/. Дозвіл не виплачувати 80 грошей в державну казну за півсела Серники і нести земську службу кінями. Розбирається спір з кн. Федором Михайловичем Чарторийським, що приєднав його володіння до свого Чарторія. Згадується дарча грамота на ці володіння кн. Федора Ярославовича.

Мова: староукраїнська.

Печатка: збережена добре, червоновоскова

Підпис: автограф Королеви Бони

Ст. методист Республіканського Будинку наукового атеїзму / підпис/ Ульяновський В. І. (рис. 1)

АТРИБУЦІЙНЕ ЗАКЛЮЧЕННЯ

Документ на пергаменті с вислою печаткою на червоному шнурі 12 грудня 1518 р., Краків.

П-1029, інв. № 629 III-Д 755. Рівненський краєзнавчий музей

Лист Сигізмунда I Грицьку Промчейковичу з братією з підтвердженням дозволу уступки ними володіння Дядьковичі князеві Костянтину Івановичу Острозькому

Мова: староукраїнська

Печатка: збережена добре, червоновоскова

Підпис: канцлера чи підканцлера?

Ст. методист Республіканського Будинку наукового атеїзму / підпис/ Ульяновський В. І.

Як зазначав Ігор Тесленко, кандидат історичних наук Київського університету ім. Т. Шевченка, у своєму заключенні, що було надіслане до музею: «відчитати оригінал нереально, але у мене є текст цього документа, внесеного до кременецьких земських книг 21 листопада 1596 р.» (ЦДІАК України. – Ф. 22, оп. 1, спр. 9, арк. 762–763 зв.). (рис. 2.) (рис. 3.)

АТРИБУЦІЙНЕ ЗАКЛЮЧЕННЯ

Документ на пергаменті. П-1030, інв. № КН – 629 III-Д 756. Рівненський краєзнавчий музей 1663 р. березня 6, Рим.

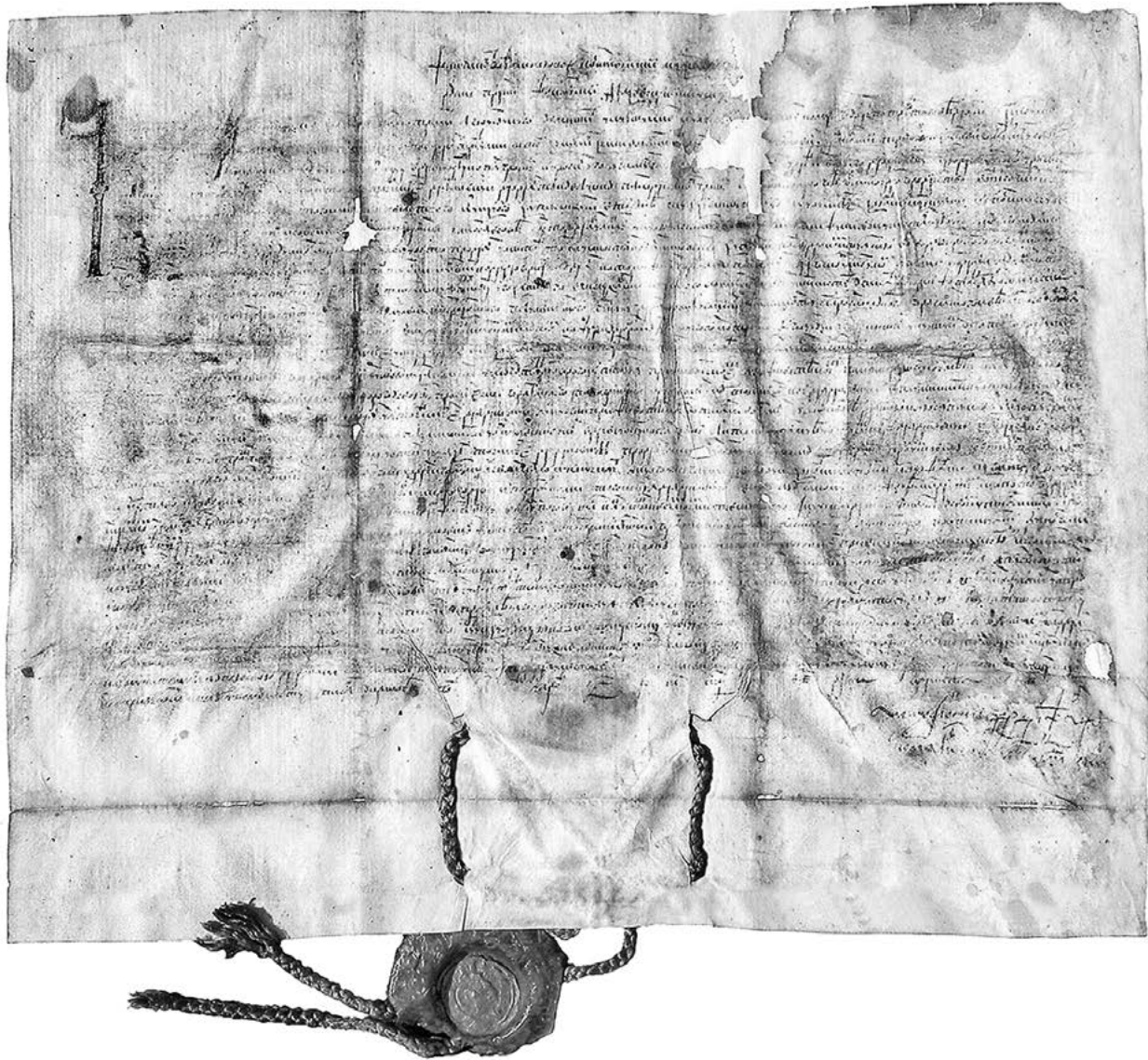

Рис. 1. Грамота Сигізмунда I Грицьку Промчейковичу з братією з підтвердженням дозволу уступки ними прав володіння с. Дядьковичі князем К.І. Острозьким. Пергамент. 1518 р. Фото В. Луца

Патент папи Александра XII Гієроніму-Августу-Георгію Любомирському на Краківське бенедиктинське аббатство, вакантне після смерті Мацея Понятовського, з підтвердженням усіх прав, пов'язаних з цим саном.

Мова латинська

Оригнал, засвідчений підписами членів папської курії.

Науковий співробітник Інституту історії АН УРСР, кандидат історичних наук /підпис/ Н. М. Яковенко

В 2004 р. у відділ реставрації старовинних рукописів, книг та документів Національного науково-дослідного реставраційного центру України (м. Київ, ген. директор С. О. Стрельнікова) надійшла на реставрацію грамота на пергаменті 1526 р. Реставратор – О. В. Шмідт. Підстава для

реставрації – деформація, забруднення, втрата експозиційного вигляду, руді та темні плями. Особливо забруднений зворотний бік грамоти. Крім того, грамота була зігнута в 4 рази. Розриви по краях. Чорнило вицвіло, пообсипалося. На лицьовому боці, по правому полю – запис 1790 р. польською мовою, який пояснює зміст грамоти. Складність реставрації зокрема, «отпресовка», обумовилась тим, що неможливо було відділити шнур, скріплений булою. Художниками-реставраторами здійснена наукова реставрація. Грамота пресовалась в розгорнутому стані під спеціально виготовленими дошками, під місцевим гнітом. Документ очищений від бруду, розриви підклеєні японським папером відповідної фактури та кольору. Тонування здійснювалося кольоровим олівцем та аквареллю напівсухим пензликом.

Жикгимонть Божью милостью корол польский, великий княз (!) литовский, русский, пруский, жомоитский, мазовецкий и иных.

Чиним знаменито симь нашим листовъ (!), хто на него посмотрит або чтучи его услышит нынешнимъ и напотомъ будущимъ кому будетъ потреба того видати, бил намъ чоломъ землянинъ земли Волинское Грицко Промъчейкович и поведил перед нами, штожъ землянинъ земли Волинское дядко его Ванко Станкович Дядковский первей того заставилъ былъ именье свое власное отчизное (!) земенину волинскому Микити Чапличу в девеносту копахъ грошей и просилъ его, абы онъ тое именье в него выкупил, гдежъ онъ ведле его дозволеня тую девеносту копъ грошей тому Микити Чапличу отдать и еще послаи того на тое ж именье Дядковичи додалъ тому Ванку пятьдесятъ копъ грошей и узнавши его ку соби великое добродейство водле его близкости и не хотечи иншому никому того именья своего власного отчизного записовати, в той суми пенязей вышшей писаной оное именье з людьми, и землями, и с полыми, и сеножатыми, и зъ ган, и з дубровами, и зо всими доходы, податками, якъ ся в соби со стародавня мает, ничего на себе и на потомки и на близкие свои не оставляючи, ему самому и его жоне и детемъ и напотомъ будущимъ ихъ шадкомъ на вечность продалъ, на што ж тотъ Ванко Станковичъ и листъ свои записный подъ сведомомъ и печатю воеводы троцкого небозчика князя Косътенътина Ивановича Острозкого и тежъ подъ печатми иныхъ людей добрыхъ ему далъ, который же онъ перед нами покладалъ и былъ (!) намъ чоломъ, абыхмо на то дали ему нашъ листъ и то ему листомъ нашимъ на вечность подтвердили, и такъ мы оногo листу его записного выслушавши, казали его слово от слова в сесь нашъ листъ уписати, который же такъ ся в себе мает:

Подъ сведомомъ господина нашего князя Костантина его м. Ивановича Острозкого, пана виленского, гетьмана господара короля его м. Жикгимонъта, старосты луцкого, браславского и винецкого, маршалка Волинское земли, я, Ванько Станкович Дядковский, визнаваю сымъ моимъ листомъ каждому доброму, хто на него посмотрит або чтучи его услышитъ нынешнимъ и потомъ будущимъ, кому будетъ потреба того ведати, которые именье (!) нашо Дядковичи заставилъ былъ есми пну Микити Чапличу у пинязекъ и вбавивши есми, ижъ ни з кого иншого з близкихъ моихъ, кромъ брата моего пна Грицка Промъчейковича, боярина господина нашего князя его

милости, не могу такъ доброго опеканя при животе моемъ, а по животи моемъ паметки души мое (!) мети, какъ от брата моего пна Грицка, и визнавши по соби ку старости моей фобору свою, просивъ есми брата моего пна Грицка, и дозволилъ ему тое именье мое Дядковичи [у] пна Микити Чаплича выкупити, а къ тому бы ми пинязей на мои потребы додалъ на тое ж именье Дядковичи, а мене бы при животи моемъ в опеканыи своемъ мель, а по животи душею моею ся печаловалъ, ино пан Грицко на мое жданье то учинилъ и тое именье Дядковичи у пна Микити Чаплича выкупил в девеносту копахъ грошей, а къ тому додалъ ми на тое ж именье Дядковичи пятьдесятъ копъ грошей литовскихъ монеты (!) у грошъ по десяти пинязей и я в тыхъ пинязехъ тое именье Дядковичи продалъ есми на вечность брату моему пну Грицку Промъчейковичу зо всимъ по тому такъ широко и округло, какъ ся тое именье давня в обыкодехъ и границахъ своихъ мело и ноне мает, ничего на себе не оставляючи, з людьми, и с полыми, и сеножатыми, и з ган, дубровами, и ставомъ, и зо всими землями пашными, и бор (!), и зо всими доходы и податками того именья Дядковичовъ вечно ему самому и его жонѣ и ихъ детемъ и напотомъ будущимъ ихъ шадкомъ. Маетъ панъ Грицко Промъчейковичъ тое именье Дядковичи держати вечно зо всимъ по тому такъ, какъ вышшей в семъ моемъ листе выписано, а мене маетъ до моего живота у своемъ опекании мити, а по животи моемъ душею моею ся печаловати, а того именья Дядковичовъ не мають подъ нимъ некоторые иные брѣя мои и близкии мои поисквати ани ку тому ся припоминати. А не мель есми свое печати и я билъ чоломъ господину нашему князю Косътанътину его млсти Ивановичу Острозкому, пну виленскому, абы его мл печатъ свою казалъ привисити к сему моему листу; его мл на мое чоломъ бите то учинилъ и печатъ свою казалъ привисити к сему моему листу. А при томъ были и тому добре сведомѣ пан Иванъ а пан Микита Чапличи, а пан Сенко Кошка, а панъ Сенько Чапичъ (!), а бояре князя Костантинове его мл пан Васко Промъчейковичъ а пан Еня и тежъ тые вышшей менованые панове пан Иванъ а пан Микита Чапличи, а пан Сенько Кошка а пан Сенко Чапичъ (!) на прозьбу мою печати свои привисили к сему моему листу.

Писан у в Остроzi лита Божого тысяча пятьсотъ осмоганадцѣт мѣся февраля двадцѣт первый ден индикѣта шостий.

И кдѣжъ тотъ дядко его Ванко Станковичъ Дядковский тое именье свое отчизное ему яко ближнему своему, на вечность пустил, а мы з ласки нашо на его чоломъ бите то есмо учинили, на то дали ему сес нашъ листъ и тое именье Дядковичи, куплю его, подтверждаемъ сими нашимъ листомъ вечно и на веки непорушно самому Грицку Промъчейковичу и его жонѣ и дедемъ (!) и напотомъ будущимъ ихъ шадкомъ. Маютъ оны тое именье куплю свою держати зо всимъ с тымъ, якъ ся тое именье со стародавня в себе маетъ ведле купли свое и листу купного того Ванка Станковича. И на твердость того и печатъ нашу казали есмо привесити к сему нашему листу.

Писан у Краковѣ подъ лѣтъ Божого нароженя тысяча пятсотъ тридцѣт осмог мѣся декабра второганадцѣт (!) день индикѣта второганадцѣт.

Михайло, писар, державца кормаливский и стикънишский.

Рис. 2-3. Текст грамоти.

Найцікавішим було палеографічне дослідження. Мета – прочитати та перекласти текст. У відділі фотофіксації проведена зйомка предмету в ультрофіолетових променях. Внаслідок цього на знімках проявилися місця знебарвленого тексту, які неможливо було прочитати. Це дало можливість прочитати та перекласти текст. Велику допомогу в перекладі тексту зі староукраїнської мови надали художник-реставратор Л. В. Михайловська та провідний науковий співробітник музею російського мистецтва С. В. Левченко. Текст перекладено зі староукраїнської мови (скоропис) на сучасну мову. Грамота написана у Кракові 27 травня 1526 р. від імені королеви Бони писарем Петром. На червоній сургучевій печатці відтиск герба королеви Бони та підпис латинською мовою «польская княгиня литовская Бона Сфорца».

Подаємо розшифрований текст грамоти.

«Бона, Б[о]жьєю ласкою, королевая полская, великая княгиня лит[о]вская, руская, пруская, жомоитская и иныхъ.

Чиним знаменито сим н[а]шим нынешним листом кому того потреб (!) будетъ в-дати або,

чтучи, слышати. Бил нам чолом Лукъян Полух Дмитрович и з братею своею рожоною на имя з Богданом, Гринцом, Малцом, Степаном, Сеньцом о том, абыхмо их от службы тяглое отпустили и казали им службою военною часу воины нам служить, о чом жо и писарь наш, староста пинский и клецкии причинял пан Иван Михаилович, поведаячи нам в-рные послуги того Полуха так у стереженю границъ наших от кн[я]зя Чорторыиского, так тежъ и в иныхъ (!) многих р-чах, [и мы], маючи бачность на таковые его послуги к нам, г[оспо]д[а]р[и]ни, з особливое ласки шное на причину писаря, старосты нашего пинского вышшей мененого и тудежъ [на его] чолом битье то есмо вчинили[и] с службы тяглое их есмо вызволили. И казали есмо им нам службою военною часу воины з их отчизны поспол з ин[шими] бояры нашими пинскими, межы которых их на бо[яр]ство поличае[м], яко нам мають (?) служить, а службы тяглое им не знат, ани полатов платити. А над[то и печать] нашу казали есмо при[веси] ти к сему нашему листу.

При том были вельможный пан Миколаи Вольский, каштелян сохачовский, охмистр нашъ,

[а кантор] площкии, кн[я]зь Ян Левицкии, писарь нашъ латынскии.

П[и]сан в Краковке под л-ты Б[о]жьего нароженя тысяча пятсотъ 26 мсца мая 27 днь, индикт 14.»

16. 11. 2007 р. була повернута «Грамота на пергаменті. 1638 р.» (за фондовим номером КН 665 ІІІ-Д 787). Це привілей на костел. Мова – латинська.

Грамота на 4 аркушах, скріплена сургучевими печатками у залізних гніздах (d – 4,5 см). Внаслідок великих втрат, значних пошкоджень грамота не була відреставрована та прочитана.

Грамоти на пергаменті є джерелом інформації, відголосом минулого, що пройшов крізь товщу віків до нащадків, тому потребують не тільки проведення подальших реставраційних робіт, а й кропіткої роботи щодо їх вивчення.

Джерела та література:

1. Главная инвентарная книга поступления и учета экспонатов (№ 1191–2625 (1948–1949 гг.).– 42 арк.
2. Главная инвентарная книга поступления и учета экспонатов (№ 3001–6960) (1967–1970 гг.).– 100 арк.
3. Инструкция по учету и хранению музейных ценностей, находящихся в государственных музеях СССР.– М., 1984.– 150 с.

Віктор Нємец

ОБРЯДОВІСТЬ ПІСЛЯВЕСІЛЬНОГО ЦИКЛУ НА ТЕРЕНАХ ГОЩАНЩИНИ (ДРУГА ПОЛ. ХХ СТ.)

У структурі традиційного українського весілля чітко простежується комплекс обрядодій демонстративно-карнавального характеру, що відбувалися протягом тижня і були пов'язані з прилученням молодої до роду молодого. Дана ритуальна частина означається дослідниками як післявесільний цикл. Як відомо, весільний ритуал є полікомпонентною системою, складові елементи якої не лише інтенсивно трансформуються з плином часу, а й наділені здатністю переходити з одного обрядового етапу до іншого. Крім того, як слушно зауважує російський вчений О. Гура, із всієї сукупності весільних актів, обрядів і церемоній слід виділяти обов'язкові (константні) і факультативні елементи (ті, що зустрічаються лише в деяких описах весільного дійства) [4, 75]. Цей підхід є важливим з точки зору виявлення інваріантної схеми весільного ритуалу конкретної території.

Післявесільний етап, як окрема структурна одиниця весільного обряду українців, вперше був виокремлений в узагальнюючій праці В. Борисенко, в якій авторка розглядає його як «ряд обрядодій, що виконувалися протягом тижня і були пов'язані з шануванням батьків з нагоди одруження сина (особливо найменшого в сім'ї), приєднанням невістки до родини чоловіка» [2,

84], що завершувався обрядовим скріпленням родичання двох сімей. Таким чином, В. Борисенко, запропонувавши власну дефініцію післявесільного циклу і систематизацію його компонентів, відійшла від тенденції, що до того домінувала в джерелах та історіографії і полягала в механічному переліку звичаїв і обрядів даного етапу. Свій варіант типології післявесільного циклу на теренах Центрального Полісся пропонує й вже згадувана нами І. Несен, на думку якої, характер дій у цій частині обряду трансформується з ритуального, урочистого в ігровий [7, 48]. Дослідниця виділяє два основні різновиди ігрових сюжетів, притаманних для даної території – аграрний та імітативно-весільний, перший з яких є реплікацією схеми жнивварських обрядів і базується на імітуванні основних землеробських актів, а другий являє собою жартівливе весілля батьків молодих.

Кожний весільний цикл, як послідовність обрядів, об'єднаних спільним ритуальним значенням, має початкову і фінальну точку. Зокрема, передвесільний цикл на Волині традиційно починався з етапу вивідування і завершувався заручинами; власне весільний цикл відкривався групою передшлюбних дійств і сягав свого

апогею в ході обряду «комори». Стосовно ж післявесільного циклу, то на наш погляд його започатковувала перевірка «чесності» молодої, що зумовлено семантичною єдністю даного обряду з подальшими актами ритуальної частини. Як уже згадувалося вище, основним значенням групи післявесільних обрядів є прилучення молодої до роду молодого, проте поряд з цим можемо навести й інші, що логічно випливають із попереднього – перехід молодої до категорії заміжніх жінок і входження нової родини до сільської громади. Подібну думку висловлює Б. Мандарич, аналізуючи білоруську і македонську весільну обрядовість в рамках комунікаційної тріадної структури Ван Геннепа [6, 45]. Зокрема, вона відносить післявесільні обряди до третьої частини комунікаційної структури – агрегації, що констатувала набуття молодими нового статусу і становища в громаді [6, 47]. Свого часу радянський вчений К. Чистов зазначав, що завершальний етап українсько-білорусько-південноросійського підтипу весілля починався з посилання «делегації» за родом молодої і повідомленням про факт реалізації шлюбу, тобто по суті з *перезви* [8, 227]. Втім, на нашу думку *перезва* генетично пов'язана з перевіркою «чесності», оскільки від результату останньої залежав зміст контакту родів молодого і молодої у повесільній частині ритуалу. Крім того, фактор «чесності» або «нечесності» молодої певним чином впливав на ставлення до нової родини з боку сільської громади, принаймні в час побутування обряду «комори», тобто до початку XX століття [5, 117]. Завершувалися післявесільні обряди традиційним відвідуванням молодими батьків молодої.

Карнавальний і сороміцький характер післявесільних актів і обрядів досліджуваної території – Гощанського району Рівненської області, найяскравіше виражений у рядженнях і жартівливому «одруженні батьків». Відомості про останнє цілком відсутні у джерелах другої половини XIX – поч. XX ст., проте згідно з польовим етнографічним матеріалом даний обряд побутує на теренах Волині дотепер. «Весілля батьків» зазвичай здійснюється лише у випадку одруження останньої дитини, а тому вшануванню може підлягати як сторона молодого, так і молодої. На більшості обстежених нами теренів це дійство моделює жнивний обряд, на що вказує його специфічна назва – «обжинки», що зустрічається не лише на Волині, а й за свідченнями І. Несен, у південних районах Центрального Полісся [7, 51]. Обряд має різні форми вияву (піднімання «винуватців урочистості» на лавці, возіння

на тачці до водойми), але спільною особливістю є накладання батькам вінків із житніх колосків і квітів: «То називається «обжинки» робили. То в час весілля. Беруть гарного стільця, застеляють гарним покривалом, батьків садовлять разом, плетуть їм вінки дуже гарні. Скільки є дітей, – всі діти купляють подарки для батьків, ті, що поженяні, і ті, що женяться. Приходять до батьків, стають перед батьками на коліна, і якщо дівчина від цих батьків, то значить зять дякує батькам, що виховали гарно. А якщо хлопець – то значить невістка дякує. І так цілують цих батьків, і потім весільні піднімають їх, і гонкають» (с. Бугрин) [1, 18], «Це як ішла остання дитина, то старші жінки плели вінки. Садовили батьків на лавку, їх вітали: «Вітаємо ваших дітей, але сьогодні у вас свято, – ваша остання дитина одружується». Привітали цих батьків, наклали їм ці вінки. Молоді підходять дякують їм, кланяються, цілуються з батьками, дають молоді подарунки батькам. А потім молоді вже трошки відступають, а такі піднівши дядечки піднімають батьків на «ура» (с. Вільгір) [1, 115]. По завершенні святкування ці вінки ставили на комин і згодом кожен, хто хотів отримати винагороду у вигляді горілки, яку клали поруч, мусив їх звідти зняти: «То якщо последня дитина іде замуж, плели вінка – і на комин. Ставили на комині, там ставили горілку. Ну, і там вже вилазили ті свати» (с. Башине) [1, 77], «Знаходились такі спеціалісти, що вміли лазити по даі, і причому без драбини. І вже потім повісять на комин того вінка, і вже батька з матір'ю садять на стілець, піднімали на «ура» (с. Вільгір) [1, 89], «Ну, то як останнє [весілля] вже – то «обжинки», кажуть. Робили вінка, так і тепер роблять. То виносили на комин вінка, та ще й горілку ставили. А хто вже такий розумний крепко, то лізе, та й забирає його» (с. Колесники) [1, 95]. На нашу думку, закидання вінків на комин, як місця, що перебуває поза межами освоєного простору, є знаковим вираженням втрати батьками репродуктивної функції, яка потребувала символічного відновлення шляхом виконання згаданого обряду «одруження».

В перший післявесільний понеділок на теренах Гощанщини зазвичай відбувалися «потрусини», що полягали у розкиданні, або молотінні гостями надворі соломи, і подальших танцях на ній: «Потрусини» – казали. Бо вже тоді, знаєте, вже вип'ють, о. Да вже як є солома надворі, то ту солому трясуть по дворі, отії там, що весільні, тії, що приходять на «потрусини», жінки й чоловіки. От у нас була копиця соломи і ще й дощ ішов. То вони ту солому розтовкли і натрясли, що не можна було навіть позбирати»

(с. Курозвани) [1, 35], «Бачила: по соломі танцювали. Ну, так шуткували. [А потім цю солому] вилками, вилками – та й в хлів» (с. Угільці) [1, 50], «Вносили соломі, да вже ніби машина молотили» (с. Колесники) [1, 94]. Солома, як живий символ, в традиційній культурі наділена продукуючими властивостями, але крім того їй притаманна також семантика вторинного, непотрібного. Імовірно, згаданий танець на соломі мав посприяти достатку родини, і так само виступає одним із маркерів завершення весілля, оскільки виконувався в його заключній фазі. В наш час обрядодії, що становлять сутність «потрусин» у досліджуваному районі майже не простежуються, проте давня назва все ще стабільно фіксується, хоча її походження тлумачиться інформаторами в зовсім іншому контексті: «бо вже витрусили все що є, поїли, да й всьо» (с. Угільці) [1, 56].

Схожу ситуацію можемо констатувати й щодо «розпитків» – так на Гошанщині називали перший післявесільний понеділок. За версією деяких інформаторів, таке найменування пов'язане з тим, що «то вже нема, що вже осталося, – сіли й випили, да й на тому кінець» (с. Башине) [1, 76]. Проте, на нашу думку, це не єдиний чинник, що зумовив виникнення даної назви. У понеділок вранці до локусу, в якому перебувала молода, вирушала делегація її родичів, що несли їй сніданок: «Розпитки» – то це від молоді ідуть до молодого, несуть для неї снідати» (с. Бугрин) [1, 17], «В понеділок ще було таке, що носили молодій снідати від молодого, від молоді несуть до молодого молодій снідати, бо може їй не дадуть їсти. Тоді свахи несуть сніданок, хто вже що там готувлять, і несуть туди» (с. Зарічне) [1, 22]. Поза тим, ці родичі ще й мали дізнатися результат перевірки молоді на «чесність» після першої шлюбної ночі, інакше кажучи – «розпитатися» про це. Серед інших, виявлених нами на Гошанщині назв на означення даного дня – «дяковщина», «розхідний борщ»: «Бо то рід молодця дякував роду молоді. Молодусі мати несла снідати» (с. Бугрин) [1, 45], «Ше ж в понеділок було весілля – розхідний борщ, казали» (с. Колесники) [1, 102].

На Гошанщині, як і в інших частинах історико-етнографічної Волині, в ході післявесільного етапу був поширений звичай крадіжки курей сватами молодого в господарстві молоді: «Другого дня, на «розпитки». Самі собі крали кури, такий закон був, і ніхто нічого не казав» (с. Башине) [1, 77], «То приходили свати молодого до молоді і брали кури. От я була на весіллі, там, моя родня, чи тьотка, чи дядина, чи хто там. Да й вже я знаю, що треба дати курку. А свати то нехай ловлять, я їм розрішила» (с. Колесники) [1, 102]. У традиційному весіллі курка асоціюється з на-

реченою [3, 62], а відтак, крадіжку курей можна вважати свого роду імітацією «умикання» дівчини – одного з найдавніших різновидів шлюбу.

Неодмінним елементом післявесільного етапу на Гошанщині була обрядова перевірка молоді як господині: «Заставляли [молоду] хату мести: вона сюди, а вони – туди, да й кидали гроші» (с. Колесники) [1, 94], «Та, в понеділок то все робилося. Сміття нанесуть хлопці повну хату і заставляють її [молоду] замітати. І тільки що вона підмела вже на купу, ці хлопці ногами туди-сюди, і знов по хаті, знов заставляють. Так вже її вимучать» (с. Колесники) [1, 103]. Фактично, таким чином молоду залучали до освоєння нового локусу, а тому, на наш погляд, ритуальне значення даного акту полягало в інкорпоруванні молоді до роду молодого.

Завершальним актом післявесільного етапу на Гошанщині були «гості» – відвідини молоді своїх батьків, який вона зазвичай здійснювала разом з молодим у першу післявесільну неділю: «Ну, через тиждень весілля, в другу неділю, це «гості» називалися. Це йшла молода з молодим в гості до батьків молоді» (с. Дорогобуж) [1, 46], «Ну, йде чоловік її, і вже вона, молода, ідуть до її батьків. Сядуть, трошки вип'ють; але люди вже не збиралися» (с. Башине) [1, 77], «Гості, – то вже через тиждень будуть робити, то в останню череду гості робили. То до батьків молоді йшли» (с. Колесники) [1, 103]. Даний акт також виявлявся у формі гостини, яку влаштовувала молода для своїх батьків на території молодого: «Це вже молода влаштовувала у себе гості для гостей молодого, тому що до молоді батько й мати молодця не йшли, а залишалися своїх гостей вгощали. [Спочатку] йшла тільки молода, свати, хресні йшли до молоді, а хазяї не йшли, кухарки не йшли. А вже потім молода мусіла влаштувати гості, щоб і цих батьків запросити, і вже вони тоді перший раз вступали в хату до молоді» (с. Вільгір) [1, 91].

Таким чином, розгляд післявесільного етапу на теренах Гошанщини станом на другу половину ХХ століття дає підстави виділити в його структурі такі елементи, як: «обжинки», «потрусини», «розпитки», обрядову перевірку молоді як господині, викрадання курей і «гості». Більшість з них можна віднести до групи обрядів, значення яких полягало в інкорпоруванні молоді до роду молодого («розпитки», обрядова перевірка молоді як господині, викрадання курей), тоді як інша частина («обжинки», «потрусини») виявляє приналежність до обрядів аграрно-імітативного характеру, для яких є характерною продукуюча символіка.

Джерела та література:

1. Архів Львівського національного університету імені І. Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 300-Е, 116 арк.
2. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Наук. думка, 1988. – 192 с.
3. Бушкевич С. П. Курица // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под общей ред. Н. И. Толстого. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). – М., 2004. – С. 60–68.
4. Гура А. Опыт выявления структуры севернорусского свадебного обряда (по материалам Вологодской губ.) // Русский народный свадебный обряд. Исследования и материалы / Под ред. К. В. Чистова и Т. А. Бернштам. – Л., 1978. – С. 72–88.
5. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – поч. XX ст.). – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
6. Мандарич Б. Анализ белорусской и македонской свадебной обрядности в рамках коммуникационной триадической структуры Ван Геннепа // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Вип. 10 – К., 2001. – С. 45–48.
7. Несен І. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми. – К.: Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – 280 с.
8. Чистов К. Типологические проблемы изучения восточнославянского свадебного обряда // Проблемы типологии в этнографии. – М., 1979. – С. 223–230.

Анастасія Обарчук

**ТАДЕУШ ЄЖИ СТЕЦЬКИЙ.
БІОГРАФІЯ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ**

Останнім часом своєрідним мейнстрімом стали туристичні блоги краєзнавчого характеру. Їх суть полягає в тому, що любителі мандрів обирають місцем візиту мале місто чи навіть село, при цьому попередньо ретельно вивчаючи його історію (по можливості, з першоджерел). Потому відбувається подорож до обраного пункту з детальним огляданням місцевості та фото фіксацією головних об'єктів, а повернення додому супроводжується відтворенням історичних фактів, помережаних власними враженнями та світлинами на Інтернет сторінках. Щороку цей рух поповнюється як новими адептами краєзнавчих подорожей так і прихильниками читання матеріалів такого типу. Це своєрідна трансформація, а, якоюсь мірою, – продовження новітнім цифровим світом дослідницьких мандрівок попередніх століть, що втілювалися в краєзнавчо-історичні нотатки (ясна річ, оф-флайн). Особливо плідним на розвідки такого характеру було XIX століття і однією з причин поживання такого руху можна назвати ідеї романтизму, що панував над епохою. Завдяки цьому сучасні історики мають інформативні та емоційно насичені джерела, з яких черпають статистичні, генеалогічні, мистецтвознавчі та інші відомості, а також унікальний іконогра-

фічний матеріал. Генрік Пеєр та Наполеон Орда, Юзеф Крашевський, Генрік Стецький, Антоній Мошинський, Волиняк, Антоній Анджейовські, Міхал Грабовські – особи, вартість доробку яких щойно починаємо розуміти та належно поціновувати. Поважне місце у цьому списку займає прізвище Тадеуша Єжи Стецького, на якому хотілося б зацентрувати увагу. Однак завданням даної статті не є аналіз творчої спадщини дослідника, її мета набагато скромніша – створити біографічний портрет воістину невгамовного краєзнавця XIX століття. Завдяки його творам до сьогодні збережені унікальні факти з історії місцевих шляхетних родів та їх палаців, монастирів та їх насельників, простого життя селян та їх щоденної філософії.

Отож, народився Тадеуш Єжи Стецький 1838 р. у Великій Медведівці (сучасна Хмельниччина), що на той час входила до Заславського повіту Волинської губернії. Батько, Томаш Алоїзій Стецький, був власником Медведівки, а матір походила із російської, проте католицької, родини Озерових та мала ім'я Анель [6, 95].

Юні роки Тадеуша Єжи мали значний вплив на подальшу детермінацію його життєвого та творчого шляху, як майбутнього дослідника місцевої історії. Про це, зрештою, згодом він

напише і у власних спогадах: «Ще в дитинстві я відчував якийсь невгамовний потяг до різного роду старожитніх пам'яток; старі книги чи скриня вицвілих предковичних паперів були для мене більш зрозумілими, ніж будь-які іграшки і кожні руїни костелу, монастиря чи замку збуджували мою цікавість, справляли неймовірне враження на молоду бурхливу фантазію; отож, я жадібно читав старі хроніки, робив нотатки, переписував написи з пам'ятників та надгробків, в той час ще не зовсім розуміючи ані що роблю, ані для чого це може мені згодитися...» [8, I–\$5I]. Зрештою, такому недитячому захопленню хлопця сприяло оточення, в якому він зростає: багата бібліотека батька, мистецька галерея родинного маєтку та часті візити в Городець Луцького повіту до Антонія Урбановського – знаного колекціонера творів мистецтва та книг. Проте, напевно, найбільшим стимулом до розвитку власної особистості у краєзнавчому напрямку стала для Тадеуша Єжи сімейна приязнь з письменником, мандрівником та дослідником Юзефом Крашевським. Ця відома постать польської літератури на все життя залишилася для Стецького своєрідним світочем, на творчість якого він рівнявся, а поза тим, завжди запитував його авторитетної думки, про що свідчить багате зібрання їх епістолярного діалогу, що сьогодні зберігається в архівах Бібліотеки Ягеллонського університету в Кракові [2–3].

Після отримання початкового рівня домашньої освіти, Тадеуш Єжи Стецький продовжив науку в російській гімназії в Житомирі, а згодом в київському Університеті Святого Володимира. Ще будучи студентом він став активним дописувачем варшавського видання «Gazeta Codzienna» а також «Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagranicznych». Статті молодого письменника передусім базувалися на генеалогічних дослідженнях та архівних матеріалах, що зберігалися в шляхетських резиденціях та монастирях [1]. Але головною темою розвідок Стецького завжди була... «Волинь, та країна могил, курганів, руїн та різноманітних старожитніх пам'яток, оповита мороком віків, а однак колись такого прекрасного минулого... Час залишає тут щоразу більші сліди знищення, кожного дня зникають руїни старожитніх замків та монастирів, прекрасних своєю фантастичністю, сповнених привабливими спогадами та пам'ятками минулого, а ми байдуже та холодно дивимось, як на наших очах ці порослі мохом залишки розбирають на цеглу для броварень та гуралень...» [8, III].

Рис. 1. Коелер Л. Тадеуш Єжи Стецький, рисунок вугіллям, 1890 р. (Львівська Національна Галерея Мистецтв ім. Б. Возницького).

Після закінчення університету Тадеуш Єжи Стецький остаточно обирає життєвий шлях, бачачи себе істориком-краєзнавцем та визначає головну мету власної діяльності – зібрати в ціле розрізнені відомості про край, розпорошені по книжках, щоденниках і періодичних виданнях, та верифікувавши їх автентичність доповнити власними дослідженнями й зібраними деталями, одним словом, створити загальний образ Волині... [8, I].

Для цього Стецький публікує в кількох періодичних виданнях звернення до усіх, хто володіє домашніми архівами, пам'ятками чи документами, що стосуються історії Волині, з проханням дозволити йому доступ до їх наукового опрацювання. Тоді ж, на початку 60-х років XIX століття, він активно друкується в таких виданнях як «Tygodnik Ilustrowany», «Kronika

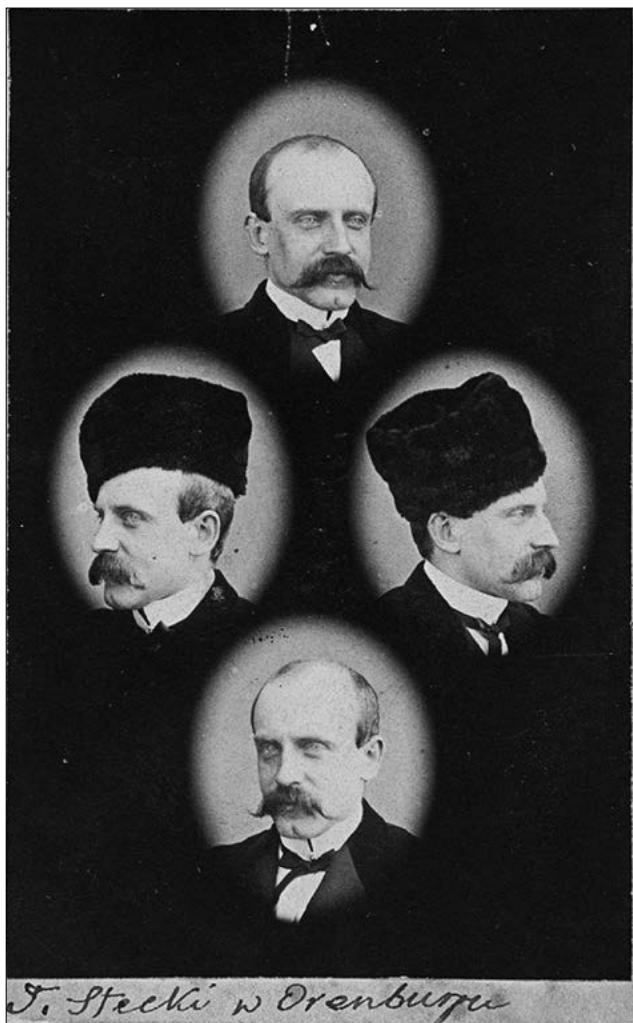

Рис. 2. Тадеуш Єжи Стецький. Фото. Оренбург, 1867 р. (Національна Бібліотека. Варшава).

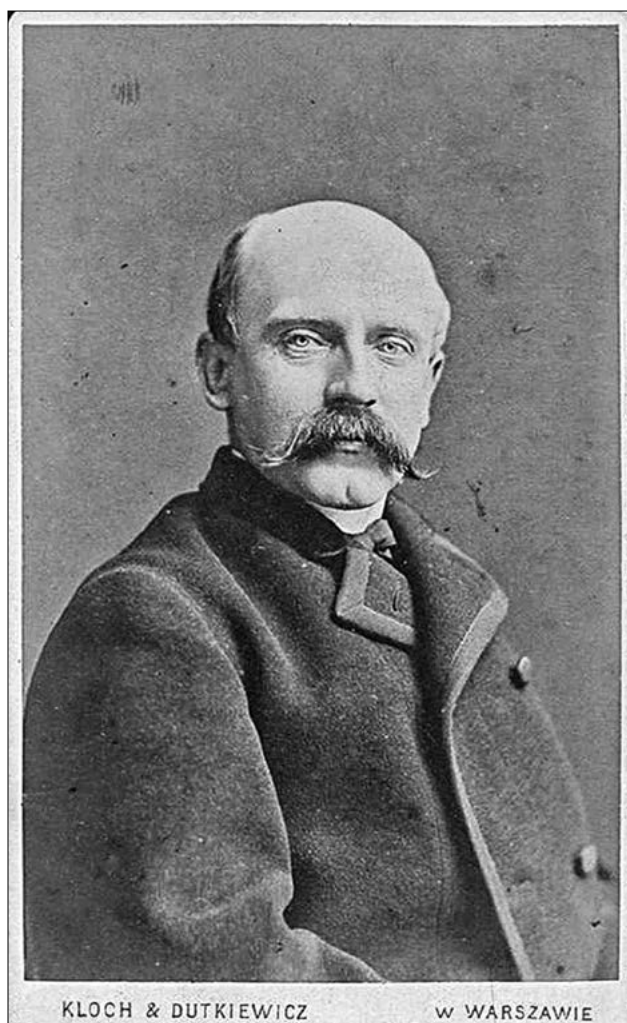

Рис. 3. Тадеуш Єжи Стецький. Фото. Варшава, 1972 р. (Бібліотека Ягеллонська. Краків).

Rodzina», «Gazeta Warszawska», підписуючи їх як реальним іменем, так і псевдонімом Суліма.

В 1863 р. на хвилі піднесення польського патріотизму Тадеуш Єжи Стецький вступив до лав прихильників січневого повстання, де воював під командуванням полковника Едмунда Ружицького та заслужив кілька бойових відзнак. Проте вже в кінці травня 1863 р. був роззброєний та виїхав до Дрездену, а згодом до Брюсселю. З часу його участі у повстанні лишився фотопортрет Стецького у військовій формі, добре знаний з Інтернет видань, проте із вказівкою, що джерело походження світлина невідоме. З нього ж в 1890 р. Людомиром Коелером був зроблений рисунок вугіллям, котрий сьогодні зберігається в Львівській картинній галереї (рис. 1.).

У 1865 р. Стецькому вдалося в Берліні зустрітися з царем Олександром II та порозуміти дозволу на повернення до Волині. Діставши царську згоду, вже наприкінці того ж року Тадеуш Єжи приїхав до Медведівки, однак не-

забаром постав перед військовим трибуналом в Житомирі та був засуджений на заслання до Оренбургу. Зрештою, два роки провів Стецький у російських степах (рис. 2.). Вірною товаришкою на засланні йому була дружина, з якою вони побралися щойно перед відбуттям на місце покарання [6, 96]. Після повернення на рідну Волинь родина Стецьких оселилася в Привітові неподалік Новограда-Волинського, а сам краєзнавець зайнявся своєю звичною справою, поступово відновлюючи контакти з періодичними виданнями. В цей час з-під його пера повстають біографічні статті про Місцеву шляхту, митців та письменників, а також два томи його головної праці «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym» [8], ідею написання якої він почерпнув з робіт Едварда Руліковського та Євстафія Тишкевича.

В 1870 р. Стецький кілька місяців провів, подорожуючи по Європі. Дякуючи цій мандрівці світ побачили його статті, присвячені

польським похованням в Італії. 70-ті роки XIX століття були особливо плідними в творчості Стецького (рис. 3). В цей час він друкує праці з історії Кременця, Клевани, Городця, Рівного, Луцька... Список населених пунктів можна продовжувати далі, проте, слід зауважити, що досить часто Стецький діставав від видавництва відмови на друк його робіт. Редактори історичних журналів, визнаючи високий рівень інформативності статей, закидали краєзнавцю брак літературного таланту, гостро критикуючи стиль викладу матеріалу [5]. Збережені зразки кореспонденції між видавництвами та Стецьким залишають «поза кадром» реакцію автора на критику творчості, а проте, той факт, що він і надалі продовжував активно писати свідчить, що сам він твердо вірив у правильність обраного шляху та користь своєї дослідницької справи.

У 80-х роках XIX століття Стецький з родиною оселився у Кракові, через те, що його син вступив на навчання до місцевої гімназії Святої Анни [6, 96]. Відтоді його статті друкувалися переважно на шпальтах краківського «Przeglądu Powszechnego». Паралельно з короткими історичними оглядами, присвяченими його улюбле-

ній генеалогічній темі, та описами магнатських резиденцій і волинських костелів Тадеуш Єжи працював над монографією «Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki» [7], яку можна умовно назвати третім томом його «Wołyńia». Ця книга увібрала багаторічний досвід його краєзнавчих мандрів та опрацювань родинних і монастирських архівів регіону, та на сьогодні є обов'язковим бібліографічним пунктом усіх студій, присвячених волинській історії, архітектурі, мистецтву, релігії та освіті. А проте, ця книга побачила світ уже по смерті Тадеуша Стецького в 1888 р., одночасно ставши його заключним доробком, а разом з тим, і вінцем його краєзнавчої творчості.

Отож, дана стаття стала спробою вмістити на кількох сторінках основні віхи життя одного із найвідоміших дослідників Волині. Звісно, вона не претендує на вичерпність, а є свого роду початком наукових студій, присвячених біографії знаного краєзнавця та прелюдією до аналізу письменницької спадщини Тадеуша Єжи Стецького, без якої, на нашу думку, не може обійтися дослідження історії населених пунктів як Рівненщини, так і Волині загалом.

Джерела та література:

1. Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział na Wawelu: Archiwum Wolańskiego z Rudki, k. 81–459.
2. Biblioteka Jagellońska: rkp. 6479 IV.
3. B. Jag.: rkp. 6484 IV.
4. B. Jag.: rkp. 6535.
5. B. Jag.: rkp. 7828.
6. Polski Słownik Biograficzny, T. XLIII. – Kraków, 2005. – s. 95–97.
7. Stecki T. J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków: Nakł. Autora, 1888.
8. Stecki T. J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym, T.1, T. 2, – Lwów: Ossolineum, 1864.

Тетяна Пархоменко

СУДОВІ СПРАВИ ДУБЕНЬСЬКОГО МАГІСТРАТУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ. ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ (ЗА ЗАПИСАМИ В. АНТОНОВИЧА)

Судові справи, що стали об'єктом дослідження, відбувалися за правління 6-го Ордината Острозького Олександра Домініка Любомирського (1709–1720) та 7-го Ордината Острозького Павла Кароля Сангушка (1720–1750). На той час Дубно перебувало у складі Волинського воєводства Речі Посполитої I та виконувало роль другої після

Острога столиці Острозької ординації. Згідно з тогочасним адміністративним поділом Дубенський майорат охоплював 24 міста, 592 села.

Основним джерелом для написання наукової розвідки стали судові справи Дубенського магістрату в записах В. Антоновича, котрі увійшли до першого тому «Праць етнографічно-статис-

тичної експедиції в західно-руський край» Павла Чубинського (1872 р.) та монографія К. Дисі «Історія з відьмами: суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття» [2; 6]. Остання, аналізуючи 198 судових справ про чари, згадує 11, що мали місце в Дубенському магістраті [6, 61]. У нашій статті зупинимося на найбільш цікавих п'яти справах, оминувши своєю увагою суди, пов'язані з насланням вроків, хвороб, «сердечної прив'язаності», в яких звинувачення стосувалося чарування зіллям.

Відповідно до тогочасних умов ведення юриспруденції суди I пол. XVIII ст. проводилися польською мовою, тож український переклад із документів довелося робити самостійно.

Судові процеси викликають великий інтерес у етнографів, адже в них віддзеркалений той пласт духовної народної культури, що був притаманний нашим пращурам у різні часові проміжки його існування. Народні вірування та повір'я, язичницькі й християнські світоглядні уявлення – це те, що юридичні документи зберігають для вдумливого дослідника. Ареалом дослідження обрана територія Дубенського майорату, на якій збереглося чимало архаїчних форм духовної культури. Судові матеріали залишаються цінним скарбом знань про народні способи лікування як раціональними, так і магічними методами (зіллям, словом замовляння чи молитви, особливими діями, тощо); відомості про народне ставлення до знахарів, відьом; уявлення про чарівництво та ін. Вивчаючи документи судових процесів, маємо на меті розкрити різні аспекти традиційно-побутової культури українців I пол. XVIII ст.

Ще у передмові П. Чубинського до розвідки В. Антоновича зазначалося, що акти магістратських судів містять вагомий матеріал до характеристики вірувань та забобонів місцевого населення [2, 346]. Багато з тих народних уявлень, що були описані у процесах XVIII ст., перегукуються із народними віруваннями XIX ст. Зі свого боку зауважимо, що відгомін подібних традиційних народних уявлень українців доводилося нам записувати і на межі XX–XXI ст.

В одній із судових справ від 1747 р. під № 61 дізнаємося про селянку з с.Гурнік Дубенського повіту – Анастасію Іванову, що була звинувачена у чаклунстві [2, 452–453]. За матеріалами М.І. Теодоровича вдалося віднайти місцезнаходження села, у якому мешкала звинувачена. Село Горники (Гурніки) знаходилося в шести верстах (6,4008 км) від передмістя Дубно – Сурмичі. Його парафіяни (серед яких і Анастасія Іванова) від-

відували дерев'яну церкву св. Великого Георгія Побідоносця, що була збудована 22.07.1700 р. та функціонує і нині [12, 877].

Судова справа зафіксувала традицію спадкоємності народної медицини в одній родині. Адже свої знання звинувачена отримала безпосередньо від свекрухи – літньої жінки, в хаті якої жила, і яка брала з собою невістку для викопування помічного зілля. На жаль, історія не зберегла імені досвідченої знахарки (не згадується воно ні в описуваній судовій справі, ні в копіях метричних книг, які збереглися лише з 1847 р.) [12, 877]. Натомість відомий перелік хвороб, які свекруха вміла лікувати. Знахарка розумілася на лікарських рослинах від головного болю, від «госьцю» (ревматизму), сухот та інших захворювань [2, 452]. За свідченнями обвинуваченої, у селі свекруха користувалася шаною, люди самі йшли до неї за ліками.

Ті самі хвороби навчилася лікувати і її невістка, також вона перейняла знання про зілля, що позбавляло від «колькок» (шлункової хвороби) та «фебри» (лихоманки).

Що це були за хвороби, їх симптоми та народні секрети лікування зіллям розглянемо далі.

Найчастіше хворі жалілися на **головний біль**. За народними уявленнями, голова може заболіти від травми, від холодного вітру, від застуди, від перевтоми, від порушення сну, від вроків, від переляку. Хвору голову окремі знахарі радили змащувати або мити такими рослинами, як: волошки (*Centaurea cyanus* L.), дивина (*Verbascum thapsus* L. або *phlomoides* L.), деревій (*Achillea millefolium* L.), копитки (*Asdrum luropeum* L.), любисток (*Levisticum officinale* Koch), м'ята (*Mentha piperita* L.), чепчик (*Thymus vulgaris* L. чи *serpyllum* L.) тощо.

Своєрідною була методика лікування головного болю з використанням випрядених «на-впаки» ниток: голову стискати долонями вгору та донизу, перев'язуючи четверговим починком (такі нитки випрядали у Чистий четвер) [13, 46].

Щодо **сухот**, то вірили, що вони можуть розпочатися від тяжкої печалі, турбот, журби. Вивчаючи замовляння як джерело народних знань про сухоти, дізнаємося, що надбати це захворювання можна було на шляху, у степу, від вітру, від води. Вони бувають «і з'їдені, і спиті, і подумані, і погадані, і промовені, і проговорені». Проявляють себе сухоти як «колючі, болючі, тошнучі». З метою лікування радили пити відвар кульбаби, цикорій, козинці [13, 72].

За народними віруваннями, **гостець** у прихованому стані є в кожній людини. Він виявляє

себе під час застуди, після прийому жирних страв, важкої праці, побиття – рясним потовиділенням, пухлинами під руками, висипкою на грудях, лишаєм, ранами. Його симптоми – ревматичні болі. У певних місцевостях до «гостця» відносять ковтун (чоловічий та жіночий). При лікуванні радять приймати ванни з вільховими однолітками, пити настоянку «буквиці», «декохту» [13, 93].

Щодо **лихоманки**, то вона охоплювала симптоми різних хвороб (грипу, тифу, бронхіту, запалення легенів), а тому нараховувала безліч видів, кількість яких фіксується у народних замовляннях – 7, 9, 12, 25, 74, 77, 99 [13, 88].

Найдієвішим засобом від лихоманки вважався полин (*Artemisia absinthium* L.), із кореня якого, зібравши до першого грому, готували настоянку на горілці. Цю рослину також споживали навпіл із молоком або ж скушуючи її верхівки [13, 89]. Лікувалися також настоянкою кореня айра, рути польової, петровим батогом, ромашкою, деревієм, чорнобилем та ін.

Звинувачена у чаклунстві А. Іванова з с.Гурнік свідчила: «Але щоб мала знати зілля яке на злі вчинки, або чари, або щоб кого з цього світу зурочити, словом, що злого зробити, – то того я не знаю, не вмію, будь-якого способу ворожіння не відаю... Правда, що нині трапилося вперше, коли прийшов до мене молодий німець, а не так до мене, як до того німця, в якого я лікую госьцец. Він говорив про те, про се, а потім сказав мені: «Моя бабцю, якби ти порадила що, щоб до мене князь був ласкавим і всі люди, бо мене нині відправили в нікуди, і не має на мені ласки.» Я пішла тоді в ліс і викопала три стеблинки зілля, що називається «Ручки Пресвятої Богородиці», і дала йому, і сказала йому, щоб тим зіллям умився, а потім щоб молився до Пресвятої Богородиці. Тоді дала йому землі з того місця, із якого те зілля копала, сказавши: «Як ми любимо дари Божі, що ростуть з цієї землі, так нехай і тебе все панство любить і буде до тебе ласкаве.» І ту землю, казала йому, разом з тим же зіллям, щоб при собі носив та нікому не показував, і дав мені за те три тинфи (*старі польські срібні монети; курс тинфи у I-ій пол. XVIII ст. утримувався на рівні 38 грошів – Т. П.*)» [2, 452–453].

Описана справа цікава етнографам як з погляду наведеного тексту народного замовляння (в якому діє принцип імітативної магії), так і порадою молитися до Богородиці й постійно носити при собі присвячене Богородиці зілля. Спробуємо ідентифікувати рослину, що в українців приховується під назвою «Ручка Божої Матері».

На думку фольклориста Георгія Булашева, назви багатьох рослин, а серед них такі, як «Ручка Божої Матері» (*Anastatica hierochuntica* L.), «Божа ручка» (*Primula officinalis* L.), «Богородишна коса» (*Astragalus cicer* L.), «Богоматерина коса» (*Hypericum humilusum* L.) «... для нас і нині залишаються тільки живими свідками того, що з рослинами цими пов'язаний був цілий цикл народнопоетичних легенд, які виникли здебільшого на апокрифічній основі». Багато з таких легенд, на жаль є назавжди втраченими [5, 284].

У наукових джерелах, присвячених слов'янській фітоніміці, вдалося віднайти переклад, у якому зафіксоване походження таємничої рослини, пов'язаної із вшануванням культу Богородиці. Так, в статті російської дослідниці Валерії Колосової, яка присвятила окрему розвідку антропонімам у слов'янській фітоніміці рослина «Ручка Божої Матері» – це насамперед «ієрихонська роза» (*Anastatica hierochuntica* L.), а в українців – звичне перекоти-поле, поширене в степах (в далекому ж Єгипті, Ізраїлі – у пустелях) [9, 269]. Оповідати легендами, вона була відома і південним слов'янам – македонцям. За народним переказом, рослина з'явилася у Назареті, коли Марія народила Христа та зіпнулася, опершись рукою об землю [9, 269]. Особлива увага до описаної рослини у народному знахарстві пояснюється її біологічною особливістю розпускатися при зануренні у воду (невипадково наукова назва рослини в перекладі з грецької мови означає «знову оживати»). Після відцвітання рослина поступово засихає, зморщується, перетворюючись на невелику грудку, яка у воді набрякає, розгортається і знову виправляється. У словнику Брокгауза і Ефрона нове «оживання» рослини набожні монахи пояснювали чудодійною силою святих місць у Аравії, де первісно проростала ця незвична біла квітка [1, 708].

Тож не випадково настоянку з рослини знахарки давали пити породіллям напередодні або під час пологів: як легко розкривається рослина у воді, так легко розкриється тіло породіллі [9, 269].

Водночас на Волині, яка розміщена в іншому кліматичному поясі, під назвою рослини «Ручка Божої Матері», ймовірніше, прихована ще одна квітка. Підтвердженням нашої думки є відомості краєзнавців Волині, зокрема Олеси Ковальчук, яка вивчає квіткову ономастику краю. За описами дослідниці, в Острозькому районі Рівненської області (хутір Іллінщина), під народною назвою зілля «Ручка Божої Матері» прихована назва лікарської рослини валеріани. За спостереженнями О. Ковальчук, форма кореня рослини нагадує невелику руку,

ця антропоморфна особливість і надала народну назву валеріані (*Valeriana L.*). Рослину часто зустрічають серед боліт, де вона квітне рожевим цвітом [8]. Можемо припустити, що згадана у судовій справі рослина є все ж таки валеріаною.

Розглянемо документи судової справи під № 50 від 19 липня 1742 р., у якій засуджувалися дії міщанки Параски Янушевської, котра з метою чаклунства пішла до церкви, щоб освятити перев'язане червоною стрічкою веретено: «1742 р., дня 19 липня, в управі магдебурзькій Дубенській переді мною, війтом Петром-Антонієм Пйонтковським, у присутності славетних бургомістрів Олександра Романовича, Григорія Скоробогатого, Романа Білоуса розглядалася справа між поважним Янком Сташовичем, судовим обвинувачем, і іншими учасниками – шановною Одаркою Михайловою Мельниковою і бабою Параскою Янушевською, викликаними в тому, що наче Одарка Михайлова Мельникова під час недавно минулого свята, за руським календарем, на Маковія, відповідно до звичаю наказала посвятити приготоване зілля, між яким знаходилося веретено, перев'язане червоною стрічкою. Те веретено бачили люди на кладовищі, де із зіллям для освячення воно знаходилося у бабці – Параски Янушевської. Вони ж повідомили до управи: якщо та бабця святила між зіллям веретено ні на що інше, тільки на чари придатні, то значить це Одарка Михайлова наказала їх освятити.

Управа ж у тим питанні викликала Янка Сташовича. Як помітив веретено, червоною стрічкою обв'язане, те зілля з веретеном наказав до установи принести, і запідозрюваним у чарівництві дати свідчення» [2, 432–433].

Відповідь Одарки Михайлової була такою: «Я, правда, наготувала зілля до посвячення, але в нього жодного веретена як не клала, так і вкладати не наказувала. Оскільки те зілля ще не настав час святити, залишивши в хаті, сама пішла до міста для закупок, очікуючи на те, щоб скоріше задзвонили до церкви. А так, зустрівшись зі своїми сусідами і кумами, пішли ми на заїжджий двір. Тим часом без мене прийшла баба Параска і взяла те зілля, і пішла з ним до церкви. Але того не знаю, для чого вона веретено між тим зіллям вложила? Те я готова з цілим домом своїм засвідчити» [2, 433].

Щоб отримати детальніші відомості по справі, суд наказав дати свідчення бабці Парасці: для чого веретено між зіллям святила, і хто її до цього намовив? Але вона не чекаючи на допит в суді, спочатку сховалась у місті; а згодом, коли було наказано її відшукати, – місто покинула.

У зв'язку з такими обставинами, магдебурзький суд Дубенський визнав Одарку Михайлову невинною. Її слова, що в зіллі, яке лишила в хаті, не знаходилося жодного веретена, підтвердили і покази домашніх, і свідчення шановних осіб – людей гідних довіри: Петра Даниловича, Маріанни Ференсової та ін., із якими в місті розважалася, коли та баба Параска взяла згадане зілля до посвячення. Згадувана Михайлова, від різних звинувачень юридичних звільнена. У вироді сказано: «... Ніщо не доводить, щоб з її бажання (*Одарки Михайлової – Т. П.*) або наказу те веретено було посвячене. А що стосується біглої бабці Параски Янушевської, то вона тими діями навела на думку, що сама це зробила, і те веретено на якісь чари посвятила між зіллям» [2, 433].

З якою ж метою в народній медицині (знахарстві) використовувалось веретено та червона стрічка з'ясуємо, вивчаючи звичай родильної обрядовості та способи лікувальної магії. У наших статтях вже неодноразово доводилося досліджувати значення посвячених у церкві куделі льону, перев'язаної червоною ниткою чи стрічкою на Стрітіння, зілля на весняно-літні свята (Трійцю, Маковія, Спаса). Їх згодом знахарки використовували як при лікуванні вроків, рожі, ляку, так і під час приймання пологів. За відомостями М. Немиро, на Рівненщині дівчинці-немовляті баби-повитухи перерізали пуповину на веретені чи прялці [10, 75]. Водночас дослідниця О. Боряк, побувавши у с.Велихів Володимирецького р-ну Рівненської області, зафіксувала традицію відрізувати пуповину дівчинці «на «гребйонці» [4, 221]. Натомість у с.Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської області червону нитку з голкою «пупорізна баба» залишала у плаценті, щоб дівчина вміла добре вишивати [4, 222]. Такими діями зазначалася стать дитини і вказувалося на жіночий вид роботи: все життя судилося прясти, ткати, вишивати. Червоною ниткою дитині і нині перев'язують зап'ястя від зурочення. Що стосується використання червоної стрічки в родильній обрядовості, то на Бойківщині під час народження дитини червону стрічку було заведено прив'язувати до причілкового вікна [11, 548].

За записами З. Болтарович, у народній медицині українців веретено застосовували при лікуванні шлунку («бабиць»). Спосіб лікування такий: у **горщик** наливали води, кидали три дрібки пшона, тричі колотили веретеном і ложкою та підігрівали. Пізніше ставили на живіт **миску**, в яку клали те, що було в горщику (ті самі – гребінь, ніж, голку з ниткою, веретено, ложку), і виливали зварену воду, приказуючи

замовляння: «Я вас вимовляю, окропом поливаю, пшоном посипаю і ложкою одгортаю, веретеном випрядаю і голкою вишиваю, і гребінцем розчесала і на пущі, нетрі заслала» [3, 240–241].

В іншій судовій справі під № 31 від 6 травня 1720 р., що мала місце у Дубенському магістраті, розглядаються причини нещастя Степаниди – жінки Стефана Поповича, у якої стався викидень, і ніхто їй вчасно не зумів зарадити, бо жінка пізно звернулася за допомогою. Опитавши сім свідків, суд з'ясував, що першою про біду Степаниди дізналася вдова, Маріанна Дибушиха, почувши це від єврейки Турченихи. Жінка стала свідком того, як збирач податків Іван Скоробогатий, обходив ринок та зустрів Степаниду й нагадав їй про необхідність сплатити податок. Натомість Степанида почала проклинати Скоробогатого всякими лайливими словами. Цю лайку почув драгун Василь Ковальський й, за наказом збирача податків, взяв жінку під варту. Коли ж Степанида відмовила Скоробогатому («іди до дому до чоловіка, а я тут не маю чого дати»), а єврейки звернулися до драгуна («дай їй спокій, бо то жінка вагітна»), то тоді збирач податків і драгун залишили нещасну жінку в спокої. Найповніші покази по справі дала баба Іваниха Швидка: «Коли я мала мотків основи на три губки, пішла до Стефана Поповича, щоб мені зробив (*полотно* – Т. П.). Віддавши основу, покинула дім. А коли вийшла з халупи, вийшла за мною і жінка Стефанова, яка почала скаржитися на свою травму, говорячи: «Нещастя моє, що я, везучи пшеницю до млина, тяжко впала, да будучи вагітною, зіпсувала себе. І чула, що щось дивне в мені робиться, що вже і жіноча речовина виходить з мене через те таке важке падіння; змилуйся, матко, рятуй мене!» Тоді запитала: «Як давно так стовкла?» Відповідала: «В перший вступний тиждень то зі мною сталося, по запустах на першому тижні». Щоб дізнатися, скільки часу минуло від нещасного випадку, звернемося до показів комірниці Семена Шляхтича: «Чула я від баби Іванихи ті слова, що ніби в першу неділю посту, що розпочався на тому тижні, пшеницю, тобто борошно, вівши, впала і дитя тоді в собі затовкла». Тобто минув цілий тиждень. Порада Іванихи Швидкої не могла зарадити: «Тоді сказала на то: «Моя кохана, треба було запобігати завчасно такому спаду, і якби тебе хто був повернув до жіночих способів, а тепер і я тобі не можу дати ради». На що вона, стогнучи, зітхнула, і ми відійшли» [2, 410–411]. Один зі способів лікування проблемної вагітності зі слів тої самої баби Іванихи уточнив інший

свідок по справі – Семен Шляхтич: «А чому не казала, щоб тебе потрясли догори ногами, тоді б дитя в собі почула».

Тож, наведена судова справа зберегла запис про те, що у I пол. XVIII ст. на Україні майже в кожному селі мешкала баба-повитуха, вчасне звернення до якої могло врятувати життя породіллі та немовляти.

З поміж іншої інформації документ містить важливі відомості про традицію ткацтва в домашніх умовах, коли маючи нитки, жінки зверталися до сусідів, у хаті яких знаходилися ткацькі верстати. На відміну від усталеної думки, що ткацтвом переважно займалися жінки, у справі згадується прізвище місцевого ткача – Стефана Поповича.

Ще один момент, який заслуговує на увагу етнографів у цій справі – це згадка про перший тиждень Великого посту після запусків – Вступний. Спостерігаємо як та чи інша подія в житті людини прив'язувалася не до певної числової дати, а відповідно до народних назв календарних свят. Така традиція є частково властивою і нинішнім старожилам краю (особливо коли згадують день свого народження).

Зі справи № 15 від 29 травня 1711 р. дізнаємося про тривалу посуху, що спостерігали навесні 1711 р. на землях дворянина Федора Ковнацького. За спогадами місцевих мешканців, земля не бачила дощу впродовж кількох тижнів, і це сильно засмучувало господарів. З'ясувати причину такої спеки вирішив управитель маєтком (економ) Федір Ковнацький. За його наказом запідозрені у відьомстві жінки повинні були пройти випробовування водою: їх кидали у воду, спостерігаючи, чи буде хто з них плавати. Архівні матеріали зберегли прізвища десяти підозрюваних: Кравчихи, Ярошихи, Мишчихи, Марлочки, Любічки, Коваленятихи, Юрчихи, Марійчихи, Бургачихи, Сусіхи Ніконової, Гаврилихи (остання була господинею у дворі) [2, 395]. Після випробовування цих жінок, мешканок с. Погорілець, їх було негайно взято під варту в Дубенський замок. Згодом заарештовані були звільнені й передані на поруки їхніх чоловіків.

Цікаво, що в записах П. Куліша (який свого часу викладав у Рівненській чоловічій гімназії) подібний спосіб виявлення відьми віднаходимо у розділі народних казок: «Ще можна пізнати відьму потому, що як топить її, то не тоне. Раз у якімсь-то селі, за Дніпром, неділь зо три не було дощу. От и почали топить баб, про которых говорено, що відьми. Так троє не потонуло, хоч и руки й ноги були позв'язувани. Стали їх допрошувать,

так одна й призналась: «Що ж, – каже, понове громадо! Лазила я догори ногами на фігуру да на скільки забачила світу, стільки й вкинула голоду». А друга тож призналась, що лазила так як і ся, да скільки забачила світу, стільки одібрала молока. А трейтя призналась, що сиділа в болоті на чапліних яйцях, да вже що вона через те заподіяла миру, того не впало міні в пам'ятку» [7, 37].

Із наведеного уривка бачимо, що найбільше чого боялися українці у всі часи – це голоду. А за народними уявленнями, таке природне явище, як тривала посуха, пов'язували зі шкідливими діями відьом.

Село Погорільці існує і нині, лише у 1963 р. воно було перейменоване на Привільне (знаходиться за 10 км від Дубно). У матеріалах М. Теодоровича згадується давня ікона Богородиці, що вшановувалась місцевими парафіянами ще з 1648 р. Дотримання християнських звичаїв і традицій селянами засвідчує факт зведення на селі у 1733 р. дерев'яної Свято-Троїцької церкви [12, 893–894].

В одному контексті з попередньою справою (пошуку і знешкодження ймовірних відьом) варто розглядати судовий процес за № 30 від 15 березня 1720 р. У ньому мова йде про спалення двадцятирічної Проськи Каплунки, яку мешканці м. Красилів (нині Хмельницька обл.) запідозрили у насланні на людей мору. На суді інтереси двох сторін представляли Красилівський десятник Фесько Вінник та зять Каплунки – Федір Мельник: «Ще на початку пошесті в містечку Красилові, коли почали помирати люди, зібралась рада з-поміж простолюду, щоб віднайти знахаря або ворожбита, від якого б дізналися про причини мору людей» [2, 409]. Стара жінка, доля якій відміряла, здавалося б, щастя – довгий вік життя, мимоволі стала його заручницею. Адже в очах інших людей такий вік був неприродним, незрозумілим, а тому жінка наділялась негативними рисами, її запідозрили у відьмарстві. Не маючи жодних доказів причетності Каплунки до пошесті і не дочекавшись на повернення посланців від знахаря, нещасну жінку, з відома місцевого управителя Стеткевича, було негайно ув'язнено. Умови перебування під вартою були важкими: впродовж п'яти днів 120-літня Проська була скута колодками на шиї, руках і ногах. Вся родина бабці (діти, онуки, зяті), а особливо її зять Федір Мельник, що виступив у ролі прохача до управителя, стали спільно рятувати бідну жінку. Після взяття тещі на поруки Федору Мельнику вдається разом з родиною залишити місто, проте порятунок ви-

являється тимчасовим. У цей час до Красилова повертаються від ворожбита Фесько Вінник і Фесько Войтко. Вдвох вони підбурюють простолюду проти Каплунки. Щоб повернути до міста Проську та Федора до луку, де переховувалась родина, було відряджено четверо осіб.

Судячи з показів зятя Каплунки Федора Мельника, самосуд міщан був швидким і жорстким: «Під місто приїхавши, при перехресній дорозі застали велику громаду людей, що чекала на нас. А тоді почали копати землю і готувати хмиз до спалення, щоб все було готове. Каплунку з возу зсадивши, не питаючи її про найменшу річ – чи той мор спричинений її діями чи ні, не давши часу сповідатись у гріхах чи причаститись у батюшки, виволокши, просто доли, по самі плечі посадили, а згодом землею засипали і міцно землю навколо неї палицею оббили, залишивши нагорі тільки голову та трохи плечі; а тим хмизом всю голову обклали і той хмиз підпалили» [2, 409]. На цьому натовп розлучених людей не заспокоївся. Десятник Фесько Вінник, сильно лаючись та кийком погрожуючи, заставив Федора Мельника принести для поховання тещі камінь з млина. З цією метою під вартою з п'яти осіб Мельник був змушений піти до млина, звідки вийняти жорновий камінь та принести його на те саме місце, де і було спалено Каплунку. Далі у судовій справі зазначається, що з цієї причини панський збір з млина не збирається до цього часу [2, 409]. Можемо допустити, що родина Федора Мельника розорилася, адже жорновий камінь залишився на перехресті, чому й перестав працювати млин.

Чому ж саме спалення було обрано натовпом для самосуду над ймовірною відьмою? Причину варто шукати також і в юридичному законодавстві того часу. Відомо, що згідно з магдебурзьким правом, в якому була запозичена норма із «Саксонського зеркала» відступник від християнської віри мав бути спаленим; такою самою смертю мали каратися відьми й отруйники [6, 34]. Закон, що заборонятиме переслідування відьом на досліджуваній території Дубенського майорату, буде ухвалений Річчу Посполитою лише у 1776 р.

У показах свідків місце, де відбулося покарання Каплунки, зазначене як перехресна дорога (перехрестя двох доріг). За народними віруваннями та уявленнями українців, перехресних доріг намагалися всіляко уникати, бо, начебто, саме на них відьми могли спричинити шкоду людям, виливаючи воду, осквернюючи хрести-фігури, залишаючи завитки тощо (порівняємо із вищезгаданими записами П. Куліша).

Такої ж думки притримується Зоріана Болтарович: «Загальнослов'янську основу мали вірування оминати вночі роздоріжжя, бо це улюблене місцеперебування нечистої сили» [3, 21].

Для етнолінгвістів важливим джерелом дослідження українських і польських антропонімів вважаємо два реєстри, надані десятником Феськом Вінником. В одному з них зустрічаємо 13 прізвищ живих учасників подій: Федір Лисенко, Федір Шпонка, Андрій Дем'яненко, Юліаш Дзекцяш, Харко Жезьнік, Василь Юхновський, Данило Овадець, Семко Булка, Андрій Березовський, Петро Берднічек, Процько Петренко, Остап Вандин, Децик Козачек. У іншому – перераховані 9 прізвищ померлих (вірогідно, внаслідок пошести) осіб: Стефан Булка, вїт Міхал Козачек, Кіндрат та Прокоп Ківайчуки, Ігнат та Іван Лисенко, Матвій Антоненко, Івасько Ваваченко, Хвесько Дам'яненко [2, 409].

Викладений матеріал дозволяє зробити певні висновки. У розглянутих актах спостерігаємо нашарування двох систем світоглядних уявлень та вірувань. З одного боку вшановувалися християнські звичаї й обряди, коли молилися до Пресвятої Богородиці або відвідували храми на Маковія. А з іншого боку з язичницькими віруваннями було пов'язане освячення в церкві веретена з червоною стрічкою чи використання народних замовлянь та специфічних методів лікування. Звертання хворих до місцевих знахарів було зумовлене, передусім, широкою доступністю цих носіїв народної медицини. Окремі жінки-знахарки були обізнані в акушерстві.

Багатовіковий народний досвід дав змогу викристалізувати певну систему поглядів, знань, методів лікування, що заклало підвалини української народної медицини. Їх ретельно зберігали знахарі, цілителі та ведуні. Була зро-

блена спроба відобразити погляди на певні види хвороб, їх походження, при можливості – способи лікування, рецепти. Правильність обраного засобу лікування найкраще підтверджувалася благотворним впливом лікарських рослин на людський організм, адже найчастіше головним засобом лікування було саме цілюще зілля. Для етнографів певний інтерес становлять антропонічні назви рослин, що є цінним матеріалом з вивчення світоглядних уявлень українців.

Численні забобони, що ґрунтувалися на вірі в надприродну силу відьом, стали приводом до початку не одного судового процесу. Деякі з них закінчувалися мирно (справа про випробовування водою), а підставою для розгляду інших слугували жорстокі самосуди над безвинними жертвами (справа про спалення «відьми»). Лише перемога просвітницьких ідей цінності людського життя, наукового способу мислення над ірраціональним могли стати перепорою для переслідування й знищення людей. Така думка мала би бути втіленою в нормативних актах тодішньої Речі Посполитої (що і відбулося пізніше, у II пол. XVIII ст.).

Світогляд мешканців Дубенського майорату був тісно пов'язаний з демонологічними віруваннями у відьом, знахарів, ворожбитів. Учасники судових процесів нерідко звинувачувались у виконанні магічних дій, якими, начебто, можна було вплинути на явища природи, життя й здоров'я людей. Як релікт міфологічного мислення, народні повір'я про відьом побутують і в наш час, на поч. XXI ст.

На нашу думку, піднята в публікації тема, залишається маловивченою і є перспективною для наступних етнографічних розвідок як з огляду порівняльного аналізу інших хронологічних меж дослідження, так і з огляду на судові процеси, що мали місце у сусідніх майоратах.

Джерела та література:

1. Анастатика // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – С-Пб., 1890. – Т. 1-а. – С. 708.
2. Антонович В. Б. Колдовство / Праці етнографічно-статистичної експедиції в західно-руський край: Під ред. П. Чубинського. В 7 т. – Т. 1. – Донецьк: Норд-Прес, 2008. – С. 345–475.
3. Болтарович З. Українська народна медицина. – К.: Абрис, 1994. – 320 с.
4. Боряк О. Родильні та поховальні обряди // Етнокультура Рівненського Полісся / Упоряд. В. П. Ковальчук. – Рівне: ПП ДМ, 2009. – С. 219–238.
5. Булашев Г. О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – 416 с.
6. Диса К. Історія з відьмами: суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII–XVIII століття. – К.: Критика, 2008. – 302 с.
7. Записки о Южной Руси: Издал П. Кулиш. – В 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1994. – С. 37.
8. Ковальчук О. У кожного своє Євшан-зілля / О. Ковальчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volyn.com.ua/?rub=7&article=1&arch=1465>
9. Колосова В. Б. Антропонимы в славянской фитонимике // Антропологический форум. – 2008. – № 9. – С. 263–276.
10. Немиро М. Український народний світогляд на новонароджену дитину / Хрестоматія з народо-

- знавства: Посібник для вчителів, студентів та учнів старших класів. – Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1993. – С. 71–81.
11. Никорак О. І. Українська народна тканина XIX–XX ст.: Типологія, локалізація, художні особливості. Частина I. Інтер'єрні тканини (за матеріалами західних областей України). – Л.: ВФ «Афіша», 2004. – 583 с.
12. Теодорович М. І. Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії. Том II. Ровенський, Дубенський, Острівський повіти. – Рівне, 2011. – 698 с.
13. Українські чари / Упоряд. О. М. Таланчук. – К.: Либідь, 1992. – 96 с.

Володимир Перунін

ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ І ТИСЯЧОЛІТНЯ ЕТНІЧНА КУЛЬТУРА

«Частина в цілості, а цілість у частині – це принцип, що діє в історії між Україною як цілістю та Волинню як її частиною. Справа в тому, що як без пізнання цілості інколи годі пізнати її частину, так і навпаки – без пізнання частини часто не можна пізнати цілість».

Левкович Ів.

«Нариси історії Волинської землі»

«В лето 6455 (947). 11 апреля. Пасха.

Иде Ольга к Новугороду, и уставы по Мьсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки и ловища ея суть по всей земле и знамения, и места, и погосты ... изрядивши, възратися к сыну своему в Киев».

«Ипатьевский літопис»

В житті кожної людини бувають щасливі і пам'ятні дні, але найсвятішим і утаємничено значущим вважається день народження. Він для кожного з нас стає ніби створенням світу. Щорічно 24 серпня відзначається День Незалежності України як державне загальнонаціональне свято. Заснування країни твориться не один день. І питання, коли зародилась початкова державність, хвилює і політиків, і фахівців, і пересічних громадян. Суспільство використовує тисячолітньо відомі державні символи. Вони прийшли з глибини минулих століть. Святкувалась 1025-а річниця Хрещення Київської Русі.

Колишній президент США Біл Клінтон так сказав: «Наймолодша європейська країна і найстаріша в Європі нація». Така невідповідність чи не докір нам, як сказав Кобзар: «Славних прадідів великих, правнуки погані». Невже наша етнічна тисячолітня культура не зберегла ознак

зародження Київської Русі для правонаступниці, теперішньої України.

Вибір європейського спрямування розвитку нашого суспільства також вимагає самовизначення. Відоме ствердження Г. Гегеля: «Народ постає історією, а не тільки географією і антропологією – лиш у формі держави». Відповідно до наявності первинного відліку дії законів народ визнається історичним.

Ймовірний початок державності, можливо, непомітно увічнений. За ніби побутовим висловом найстарішого державного літопису приховується точний календарний час, шлях творення, послідовність дій, головне місто, звідки все почалося.

«Повесть временных лет» Іпатіївського літопису сповіщає: «В лето 6455 (947). 11 апреля. Пасха. Иде Ольга к Новугороду, и уставы по Мьсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки и ловища ея суть по всей земле и знаме-

ния, и места, и погосты ... изрядивши, възратися к сыну своему в Киев»» [1, 412; 2, 29; 3, 29].

Спробуємо окордонити і довести, що ми знаємо, і відокремити від безкінцево невідомого. В словах: «Иде Ольга...» **літописець дещо пізніше, стисло, службовою мовою новітньої церкви** сповіщає про зрушення у стані країни. Підтвердження знаходимо у подальших роках.

Перший національний герой, полководець, син княгині Святослав Ігорович шляхетно попереджав супротивника про початок військових дій: «Іду на Ви». Подібний вислів застосував майбутній хреститель Київської Русі, онук Ольги: «Володимир іде на тебе». Одночасно виявляється суттєва відмінність. У нащадків військова справа сповнена руїною. У княгині насичена розбудовою, миром, створенням нового добропорядку (доброраду).

Витяг з літопису набуває **вражаючого вигляду, особливого значення**, певної довершеності з поєднанням подорожі попереднього 946 р. Вперше відвідування столиці Візантії **мирне. Маловідоме, небезпечне**. Спадкоємиця влади по закону, київська княгиня особисто очолила посольство в **найпершу християнську країну Європи**. В Константинополь ішов великий флот. Переважно військовці, біля 1500 осіб. На чолі – жінка-слов'янка [4, 100; 5, 124, 180; 6, 12; 7, 168].

Слід відзначити, подорож не була прогулянкою. Виснажливий 1,5-місячний шлях. Подолання 64 кілометрів сімох грізних і страхітливих дніпровських порогів. Подальша прибережна плавання вздовж західного узбережжя Чорного моря. Під постійним спостереженням кінних роз'їздів підступних печенігів. Сам імператор писав: «страшна, нестерпна, скрутна плавання». Зворотний шлях був у жовтні з швидко мінливою погодою, неочікуваними бурями.

Подорож буда невідкладна. Достеменно відомо, що незадовго до своєї смерті князь Ігор (конунг Інгвар) уклав надзвичайно важливу угоду військової дружини-Русі з очільником Ромейської імперії. Дещо пізніше, раптово, його співдоговірник імператор Роман майже одночасно був позбавлений влади. Цілком природно, що Ольга і Костянтин Багрянородний поспішали відновити взаємонеобхідне підтвердження, законність сили попередніх домовленостей і мирних відносин. Угоди раннього середньовіччя укладалися на 30 років. Вважались дійсними, доки тривало життя першої особи країни [9, 12].

Після завершення зустрічі найвищого рівня визначився найбільш плідний період у зв'язках язичницької Русі з Візантією [5, 180; 7, 23, 93, 98].

Таким чином дві подорожі склали небачений **«державний крок»** на вражаючу відстань у **п'ять тисяч кілометрів**. Він величний своїми наслідками для багатьох владних поколінь. Було прийнято у спадщину від конунга Інгвара військову дружину-Русь. Відповідальність і владу над військово-торговим шляхом з «Варяг у Греки».

Відомо, що Велика Княгиня правила країною майже 20 років. «В епоху, коли війна була головним засобом у міжнародних стосунках, Київська Русь не застосовувала воєнні дії. Русь не воювала з жодною країною» [8, 204–205].

Всім відома закономірність. Силою списа і меча творився Древній Єгипет, імперії Перська, Олександра Македонського, Римська. Поряд з цим винятковий випадок Європейського раннього середньовіччя. Усюди панує брутальна фізична сила. Кожний володар – насамперед вождь армії, воєначальник.

І ось в головному місті Східнослов'янської рівнини, Києві, після смерті конунга Інгвара його воєводи **беззастережно визнають покору і зверхність жінки**. Таке не спостерігалось і не було можливе ні на Сході, ні на Заході.

В наших давніх землях започаткувалось нове життя, почало діяти слово цивільної особи, Великої жінки. Народження першої країни на Східноєвропейській рівнині проходило **поступово, природно, малопомітно**, як зміна пори року у наших широтах. Після цього вже не було вороття до минулого життя.

Цілком ймовірно раніше наведені рядки єдинозбереженого твору раннього середньовіччя приховують створення підвалин державності. Кожне слово «Повести временных лет» потребує всебічного розгляду [11, 189].

Величне «по всей земле» стверджує незвичну новину. Свідченням державних перетворень виголошується троїстий повтор слова «погост». Примуште звернути увагу. Від 947 р., вперше, на значній частині континентальної Європи з допомогою чисельних погостів розпочалась адміністративно-територіальна законодавча реформа [4, 101; 12, 88; 13, 50; 14, 136; 15, 79–80; 16, 33; 17, 40].

Нестор, укладник літопису, як і його попередники, передають неусвідомлено і піднесено відвертий, безсумнівно наочний для сучасників княгині Ольги момент її сили. «Иде...» **творють державні кордони**, місця зосередження виконавчої влади, окняжені землі **за тисячу**

кілометрів на північ від Києва. Літописець звеличує подію. Поєднує висловлення з найбільшим святом християн Пасхою. В перекладі з давньоюдейської «визволення» предків від єгипетського рабства. Такий збіг не випадковий. З середини VIII ст. слов'яни потерпали від нападу хазар, скандинавів, міжплемінної ворожнечі.

У 945 р. древляни прийшли до княгині Ольги з провинною. Вони вбили її чоловіка. Згідно їх звичаю, запропонували стати жінкою князя Мала. Привітала вона словами: «Добра гостье прийдоша». Ранком кривдники були спалені у ямі з дубовим вугіллям, для пожертви язичницьким богам землі.

Подібні обставини посприяли захопленню влади у Києві 882 р. Олегом. Він виманув Аскольда і Діра словами «гость еси, идем в греки». Підступно вбив.

В обох випадках «гості»-чужинці, рухаються водою, зайти, виявляють злочин, очевидну провинну, або приховану загрозу. На їх ймовірну появу повинна бути протидія. Вона у самому слові погост. Свідомо зрозуміти його можна з **допомогою сучасної нашої мови.**

Давньоруське слово По-гость двоскладове. Гость – від лат. hostis – чужинець, ворог. По – (прийменник) означає межу. Різний прояв одного кореня змінює ставлення до давнього значення, виявляє протилежність змісту, притаманного самому кореню [18, 350; 19, 732; 20, 65].

Погость виявляє виразний несподіваний зміст – **застереження у** подальшій подорожі, заборона перебування, кордон. Подібно внаслідок колишнього давно минулого мізерного запасу слів виникли назви Полісся, Поділля, Покуття. Давньоруські назви першочергово означали рубежі. З часом перейшли у назви ландшафтно окордонених областей. Подібність творення виявляє прадавнє слово «понеділок». Від давньоруського «не дъелай», неділя. По – означає межу у часі. Він відокремлює новий тиждень. Тобто розпочинається повторення «то й же день». До сьогодні користуються словом «по-роботі», яким означають межу у дії і час [21, 17–18; 22, 223].

Так і людська пам'ять зберігає **власну назву раннього середньовіччя.** Вона належала одному з 13 тисяч містечок нашої країни. Топонім Погост відповідав сучасному селищу міського типу Зарічне, що в Рівненській області. Указом Президії Верховної ради УРСР від 07.03. 1946 р. відбулось перейменування Погост-Зарічний в Зарічне [23, 12–13; 27, 16–18].

Відомо, історична топоніміка може бути джерелом для дослідження прадавнього часу

[21, 8; 24, 300]. Поширення висновку літописних погостів на гідронімах Лузі і Мсті з Погостом Зарічне на річці Стир **вирішено науковцями у XIX ст.** закріплено у двох **Європейських визначних джерелах.** «Энциклопедический словарь» т. XXIV, Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. – С. – Петербург, 1898. – ст. 36–37 **за останнім числом 5.** Підтверджено у «Словнику географічному Польського Королівства та інших земель слов'янських» (мова польська) т. VII. – Варшава, 1885. – стор. 519, 520. Він сповіщає про наявність біля Погосту Зарічне військового укріплення X століття. Таким чином **літописне і лінгвістичне міркування** про назву Погост **доповнюється** історичною і археологічною складовою – городищем. Воно передбачало наявність постійної військової варті.

Ми не можемо дослідити **погости на Мсті і Лузі. Вони більш тисячі років тому належали Києву.** Про їх точне місцезнаходження умовчують авторитетні вищезгадані словники. **Вперше, на початку III тисячоліття, літописно відповідний** подіям 947 р., **єдино збережений топонім на Україні – Погост Зарічне на річці Стир** діє можливість дослідити один з багатьох адміністративних центрів в Київській Русі.

В заплаві правого низького берега гідроніма – довгочасна військова споруда, округла в плані, діаметром 55х60 метрів. Оточена земляним валом заввишки до 1,5–2,0 метра, захищена двома ровами. На південному підвищенні, площею 250х100 м, виявлено сліди селища кінця тисячоліття.

Відносно велике поселення і мале городище можуть свідчити про **постійно діючий військовий табір** з тимчасовими побутовими забудовами. За 1,5 км вверх по течії ріки знаходиться на лівому високому березі сам літописний Погост. Він на відстані, поряд але не разом, відокремлений водою. Поява укріплених поселень – важливий показник становлення державності [«Західне Полісся», Рівне, 2006. – ст. 5–6; А. В. Куза «Древнерусские городища»; Свод археологических памятников, М.: 1996, ст. 160–161; Ю. В. Кухаренко «Средневековые памятники Полесья»; Археология СССР (свод археологических источников) – вып. Е 157, М.: изд-во АН СССР, 1961, ст 34, т. 14; П. А. Раппопорт «Военное зодчество западнорусских земель X–XIV ст.», Лен.: изд-во «Наука», 1967. – ст. 77, 225] Слід зазначити, що **військова частина на вході в Погост** і відповідні йому берегові землі 480-кілометрового Стиру **означала владу** і була відділена від цивільного Погоста з місцевим населенням. Також місце розташування складників осеред-

дя управління неподалік устя Стиру і впадіння в притоку Дніпра Прип'ять [Г.Джонс «Викинги», 2003.– С. 56; Л. Е. Гринин «Государство и исторический процесс (эпоха формирования государства)», М.: U.RSS ст. 21, 29, 31] свідчить, що місцевість вибрали не випадково.

Особливе значення відповідно до часу, місця, предмета обговорення мають неpolitовані джерела Інституту Дослідів Волині. Вони містять вичерпне обґрунтування і екстраполяцію Погоста Заріченського (Погоста Зарічне) з першими ознаками державності в землях Волинського Полісся. «Словом «Погост» в старій Русі окреслювали місце тодішньої адміністративно-податкової влади, де згромаджувалося натуральні оброки, данини. Відбувались там суди княжих тавунів» [О.Цинкаловський. «Стара Волинь і Волинське Полісся» 1984. т 2 ст. 249 Вінніпег (Канада)].

Наочно подано в його праці «Ріка Прип'ять та її допливи» Антін Бужанський. Вінніпег І. Д.В. 1966 р. На доданій археологічній карті водного шляху Дніпро-Прип'ять-Буг IX–XII віки означені місця уособлення двох погостів. Один з них належить Україні.

Вперше, за минуле тисячоліття, вдивляючись в **поодинокі, зовсім мізерні** городище (0,2 га), слід зауважити, що саме такі супутники Погостів літописно «по всей земле» є однозначно показниками становлення державності Київської Русі. Вважаю за необхідне довести дослівно уривок з узагальнюючої праці Куза А. В.: **«Практично половина усіх** давньоруських городищ мають укріплену площадку 1000–3000 м². Такі дрібні розміри чималого числа зміцнених селищ самостійно знімають питання про їх належність до міст ... 47,1% (388 з 823)». «Чим займалось чимале військо, отримане у спадщину княгинією Ольгою від свого чоловіка?» **Київська Русь – мирне застосування військових сил. Воно в самій назві країни.** «Кінець I і початок II тисячоліття в історії України – це княжа доба, або **доба Київської Русі, а в археології – доба городищ**, за найбільш прикметними пам'ятками тих часів – городища. [Пастернак Я., Археологія України. Торонто, 1961 р.– ст. 541] Таким чином літописне повідомлення «Иде Ольга...» 947 р. – це розповідь про творення дуже **важливого північного кордону**.

Яскравим прикладом може стати створення погоста в долині річки Мста. Постійна присутність військовців перекривала більш давній торговий шлях через Волзьку Булгарію і Хазарський каганат, «З Варяг у Хазари». Від озера Лямень до Волги. [С.Франклин, Д. Шепард «На-

чало Руси 750–1200», СПб, 2000.– стр. 166, 198] **Він обминав головне місто Київ, був невидний, збитковий** [25, с.131; 26, с.49]. Саме про цей кордон мовиться у літописі... Із Русі можна йти по Волзі в Болгари і Хвилісі (Хорези). «Волга – то вже не Русь» [Українська земля і люди. Український етнос у світовому часопросторі, т. I.– К., 2011.– ст. 616]. Створення погоста на Мсті – **геополітичний вибір княгині Ольги**, що поєднав Північну Європу і південну через Київ. Він доповнює, затверджує і завершує попередню подорож 946 р. до Константинополя. Наголошує спрямування до християнських цінностей і зв'язків. Це одночасно і оборона, захист.

Автор «Історії Русів» вкладає в уста Богдана Хмельницького вже через півтисячі років звияжну ознаку державності словами «... Всі народи, що живуть у світі, завжди боронили й вічно будуть боронити своє існування, свободу та власність – навіть звірі, худоба та птиці обороняють свої летовища, свої гнізда і дітей своїх до останніх сил...» [Г.Кониський «Історія Русів», К., 1991.– ст.104] Зворушливо усвідомлювати, що малолітній Святослав Ігорович **своєю присутністю** вже в 950 р. править в Новгороді, **очолює прикордонну службу** [Г.Джонс, «Викинги», ст.257] Землі на північ від лінії рік Луги і Мсти належали Альдейг'юборгу (Невогороду, тепер – Стара Ладога). Вони були передані Києву у 1019 р. як посаг за доньку короля Норвегії Інгігерду [10, 22; 11, 215].

Щоб краще зрозуміти і визначити значення Погостів, слід пригадати і уявити доісторичний ландшафт, на якому розгорталися події 947 р. Безкінечний праліс, безкрай нерубані пущі – найбільш характерні прикмети краєвиду Середньої і Північної Європи. Велика подібність теперішнім лісовим просторам Канади і Сибіру. На півдні довкола Києва – зона лісостепу зі знаменитими родючими чорноземами. Південніше Великий Євразійський Степ. Дніпро – 2285-кілометрова ріка з численними допливами єднав в одне ціле берегові землі. **Природні кордони відкриті** [Крип'якевич І. «Історія України», Львів, 1990.– ст.23, 31] [Наконечний С.П. «Украдене ім'я», Л.: 2001.– ст.48] [Пастернак Ярослав, «Археологія України», Торонто, 1961.– ст.546].

Всі цивілізовані суспільства в давні часи **оберігали свої земельні простори від чужинців**. Адріанів вал у Британії, Троянів у Фракії, Датський вал, Велика Китайська Стіна – все це кордони. Велика княгиня Ольга з **допомогою малих колоподібних городищ і військовців, на водних входах в окремі берегові державні**

землі, поряд з Погостами зробила подібне, тепер малопомітне. **На той час наочне і вражає для сучасників.** Гардаріка називали скандинави Київську Русь, Велика Швеція. Визнання державності. Захищені землі. Ар – земля. Гарда – захист [Г.С.Лебедев, «Эпоха викингов в Северной Европе, Лен., 1985 г. – стр. 189] [Святая Ольга. Владимир Святой. Изд. КВ Кренов, М.: «Новатор». – стр. 125] [Фроянов И. Я. Рабство и данничество у восточных славян VI–X в. СПб, 1996. – стр. 417] [Государство и право древней Руси, Петров, СПб, 2003. – 195–196].

Давнє слово погость єднається українською мовою лінгвістично і історично з словами Варта як охорона, Вартість як ціна. Виявляється в нашому випадку природна залежність і історична вічність. **Захист країни – першочергова потреба** у всі часи і у всіх народів. Витрати для захисту державності Києворуської країни склали кошти у 882–1054 рр. 4–5 млн. марок сріблом. Цими грошима розбудовувалась Швеція, Данія, Норвегія [11, 264].

Вперше на теренах ранньосередньовічної Європи **сили і засоби придатні до військових дій, нападу, руйнуванню були застосовані до створення кордонів. Творився захист природної течії життя** місцевого населення, створення нових зв'язків між різноплеменною людністю, владою. Київська Русь – мирне застосування військової сили. Вона в давній назві країни. «Иде Ольга к Новугороду...» на самих досконалих плавзасобах того часу з використанням досягнень навігації. Очолує воїнів-професіоналів. Після розміщення в місцях постійного перебування вони будуть в прямому сенсі слова **«впливати» на життя** 4-мільйонного осілого населення по берегам рік. Саме це давнє слово в українській мові зберігає подвійну відповідність і значення. Воно наочно змальовує засоби застосування дій військовців з Погостів. Не тільки захист на кордонах в одержавленій землі, але і **постійний нагляд, спостереження облік, підтримання порядку. Рухома влада** незначними військовими силами здійснювала нагляд над 60-ма тисячами поселень. Цю особливість

відзначали тогочасні сусіди ромеї з Візантії. Руси або дроміти – швидкі. Від цього слова сучасні поняття пов'язані з космосом, транспортом і давнім гіподромом.

Першого національного героя нашої землі князя Святослава і його військо порівнювали з найшвидшим гепардом. «Ходить як пардус». Так само швидко протягом двох десятиріч років зародилась і створилась давня Київська Русь. Держава розпочалась з **виведення переважної частини війська міста Києва, розподілу його на частини, призначення на постійне місце-перебування в таборах біля Погостів.**

Пророчими і суголосними стають слова засновника державницької школи в українській історіографії, народженого і упокоїного на Волині, В'ячеслава Липинського. «Останні ознаки державного життя залишились ... тільки на краях держави – власне в оцьому північно-західному окраїнному півколі, що простяглись од Карпатських гір через Русь Червону й лісову Волинь, до північного болотистого Полісся» [«Україна на переломі 1651–1659. Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. Філадельфія. 1991р. ст.204].

Погости – це землі і кордони, де вперше життя давньої людності налаштовувалось відповідно до державних законів.

Дрібні городища, особливо біля усть рік, уособлюють військові табори і владу Погостів часів перших реформ Великої Княгині.

З цього починалась держава, визнання, повага до Київської Русі в землях і країнах Європи.

Ті, хто живе за законами, – вільні. Ті, що не відають законів, – раби, тільки про це ще не знають. Над нами тільки закон і Бог.

Може тому у літописі «Пасха 11 квітня 947 р.» (в Україні і Білорусії це Великдень головна подія кожного року і закони споконвічні людські єднаються з новоствореними і Вічними небесними.

947 р. «Иде Ольга к Новугороду...» – це початок народження нашої державності. 1066 років тому. Через 41 рік відбулося Хрещення.

Джерела та література:

1. Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян VI–X в. – СПб., 1996. – С. 42.
2. Повесть временных лет / под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – СПб.: «Наука», 2007. – С. 29.
3. «Русский хронограф». – М., 2008. – С. 29.
4. Полонська-Василенко Н. Історія України. – Мюнхен, 1972. – С. 100.
5. Святая – Ольга, Владимир – святой. – М.: изд-во К. В. Кренов, б/г. – С. 124, с.180.
6. Жук М. О. Русь дохристианская. – Х., 2002. – С. 12.
7. Литаврин. Г.Г. Византия. Болгария. Древняя Русь (IX-нач. XII в.). – СПб., 2000. – С. 168, с. 96.
8. Славяне и скандинавы. – М., 1986. – С. 204, с. 205.

9. Гринберг Д. Рюриковичи или семисотлетие «вечных вопросов». – М., 1997. – С. 5–16.
10. Пушкарёва Н. Л. Женщины Древней Руси. – М., 1989. – С. 20.
11. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. – Л., 1985. – С. 189, 215.
12. Карамзин Н. М. Предания веков. – М., 1969. – С. 88.
13. Історія України, нове бачення. – Т. 1. – К., 1995. – С. 50.
14. Ричка В. Княгиня Ольга. – К., 2004. – С. 136.
15. Толочко О. П., Толочко П. П. Київська Русь. – К., 1998. – С. 79–80.
16. Нартов В. В. Історія України. – Харків, 2006. – С. 33.
17. Петровський В. В. та інші «Історія України». – Харків, 2007. – С. 40.
18. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування Українського народу. – Вінніпег, 1965. – С. 350.
19. Новітній українсько-російський словник. – Х., 2002. – С. 732.
20. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. – Л., 1986. – С. 65.
21. Шутов Е. Тайная история славянской цивилизации. – СПб., 2011. – С. 17–18.
22. Булашев Г. Український народ. – К., 1993, С. 223.
23. Західне Полісся (історія та культура). – Рівне, 2008. – С. 12–13.
24. Древняя Русь в свете зарубежных источников. – М., 1999. – С. 300.
25. Чугуенко М. Шокирующая Украина. – Х., 2002. – С. 131.
26. Перхавко В. Торговый мир средневековой Руси. – М., 2006. – С. 49.
27. Перунін В. Заріченщина, або Ритми глибинного Полісся втрачені Європою. – Рівне, 2009. – С. 9, 16–18.

Катерина Попова

ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ КОЛЕКЦІЇ В ЗБІРЦІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ С. ЛИПКИ ГОЩАНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Нині важливу роль у збереженні пам'яток етнології відіграють музеї, зокрема, сільські. У Рівненській області нараховується близько сотні музеїв на громадських засадах, дев'ять із яких отримали звання «народний». Серед них – історико-етнографічний музей у селі Липки Гощанського району Рівненської області.

Засновник музею – Іван Федорович Шишко. Він народився 9 жовтня 1930 р. в с. Хотин Радивилівського району Рівненської області. У 1947 р. закінчив Теслугівську семирічну школу і, за порадою свого колишнього вчителя І. К. Свешнікова, вступив до Бродівського педагогічного училища. Після його закінчення, у 1951 р., приступив до педагогічної роботи у Топчанській семирічці Межирицького (зараз Корецького) району Рівненської області. З 1954 р. працював у школі села Липки Гощанського району вчителем історії та географії [2, 122].

І. Ф. Шишко проводив дослідницьку роботу щодо запису і збереження фольклорно-етнографічних матеріалів. Зараз вони є експонатами музею, створеного ним у 1967 р. До останніх днів життя Іван Федорович не полишав пошуково-

краєзнавчої діяльності. Він – автор численних публікацій у періодиці, написав історико-краєзнавчі книги «З дупла старої липи» (1995) і «Липківські родоводи» (2001). У місцевій пресі друкувалися його поезії. Творчий доробок І. Ф. Шишка коротко представлений у літературному альманасі «Безсоння» (2001). За активну багаторічну краєзнавчу діяльність Івана Федоровича було обрано в 1999 р. почесним членом Рівненського обласного краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців [2, 123].

Дружина І. Ф. Шишка, Ніна Іванівна, допомагала у створенні музею, а після смерті чоловіка продовжила його справу. Про своє життя і діяльність жінка розповіла, що народилася 9 квітня 1931 р. в простій українській селянській сім'ї. Її дитинство припало на час, коли вся Західна Україна і, зокрема, село Липки знаходилися у складі Польщі. У сім'ї було шестеро дітей: Ольга, Петро, Надія, Василь, Євген. Ніна була найстаршою. Про своє життя вона згадує так: «Мати наша часто хворіла. Грошей на лікування не вистачало, тож аби придбати хоч вкрай необхідне, продавали з дому все більш-менш цінне.

Діда і баби я не знаю. Вони пішли з життя дуже рано. Пам'ятаю, у нашій хаті стояв дерев'яний ткацький верстат. Довгими осінніми вечорами мати пряла нитки, батько ткав полотно на ньому. Батьки працювали багато і важко. Часто вимушені були працювати на пана, щоб було що їсти».

У 1951 р., після закінчення Рівненського вчительського інституту за направленням поїхала працювати вчителем математики в школу села Топча Корецького району. Потім її призначили інспектором Межирицького районного відділу освіти, а через рік обрали першим секретарем райкому комсомолу. У той час жінка познайомилася з Іваном Федоровичем Шишко, який працював учителем історії в рідному селі Липки.

Одружилася пара в 1954 р. Згодом Ніна Іванівна приїхала в рідне село і стала працювати вчителькою Липківської школи (з квітня до вересня 1955 р.). А з першого вересня 1955 р. Ніну Іванівну призначили директором цього навчального закладу [4, 4–9]. Цю посаду вона обіймала майже 48 років. За свою успішну педагогічну працю в 1961 р. отримала звання «Відмінник народної освіти». Через п'ять років її нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1977 р. – отримала звання заслуженого вчителя України.

Подорожуючи визначними місцями України, зокрема побувавши у Національному музеї народної архітектури та побуту України (м. Київ), у Ніни Іванівни Шишко з'явилася ідея побудувати у селі Липки традиційну українську хату-музей. Іван Федорович Шишко звернувся до сільських майстрів-умільців, щоб ті змогли допомогти у реалізації проекту. 1997 р. музей було збудовано [4, 52].

Хата-музей у с. Липки є прикладом традиційної української хати (хата – сіни – комора. Зупинимося детальніше на традиціях місцевого народного будівництва.

Матеріалом для будівництва, за спогадами старожилів, часто слугувала сосна [14]. Використовувалася також вільха, осика, зрідка – тополя, які буди дешевими, не мали промислового значення. Рубку лісу проводили пізно восени або взимку: народна традиція забороняє рубати ліс у період росту дерева [11]. Для хати середньої величини потрібно було 40 стовбурів дерев. Зрубані дерева навесні очищували від кори. Потім кололи їх або розрізували і складали в штабелі для просушування. Будували тільки з добре просушеного дерева [1, 15]. За народними віруваннями, не можна використовувати для будівництва похилого дерева. Тоді, вважали, в хаті не буде дітей [6–7].

Щоб у хаті було затишно, робили низьку стелю, маленькі вікна. Одвірок був завжди низьким, тому при вході обов'язково треба нахилитися, щоб не вдаритися об нього головою.

Для покриття хати жителі с. Липки використовували соломю. Таку покрівлю селяни цінували, тому що взимку під солом'яним дахом було тепліше [1, 22; 6].

Піч у хаті розташовувалася з правого боку від вхідних дверей. Як джерело тепла та місце приготування їжі, вона була об'єктом шанування в кожній сім'ї [14]. Крім того на печі грілися, бавилися діти: «У печі топиться, тому на печі всі сиділи. Цілий день на печі, а ще як сушать жито, то теж на печі. Тож ми так гралися в том житі» [9]. З піччю пов'язано багато вірувань та обрядів; домашньому вогнищу поклонялись як найближчому та головному уособленню божеств стихії вогню [10].

По діагоналі від печі – покуть, де під іконами стояв стіл. «Великі столи були. Закривали їх настільниками, полотняними настільниками» [8]. Біля столу попід стінами знаходилися довгі дерев'яні лави та стояв маленький переносний ослінчик. Ослони робили з горбиля – розколеного вздовж стовбура сосни з рівномірно відрубаними сучками, які служили ніжками [1, с. 37]. При будівництві та оформленні внутрішнього інтер'єру хати-музею ці традиції були враховані.

Збоку біля столу в музеї стоїть скриня. З лівого боку від дверей, у кутку прикріплені дерев'яні полицки для посуду – мисник: «Називався мисник або судник. На посуду – то називався «судник»» [10]. У миснику зберігали і освячену воду, і стрітенську свічку, і пучок сушеного обрядового зілля. Окрім всього, його освячували – і тоді він оберігав добрим духом оселю і ставав оберегом усього дому [11].

За піччю із масивних дощок зроблений поллик, який колись використовували для снання: «На полицях спали. Підвищення таке трохи, то називався піл» [10]. Над ним прикріплена колиска: «Колиска була у кожного. То ті колиски такі, що гойдаються. Почіплять її на бальок на шнурках і гойдають» [12].

У хаті-музеї долівка є глиняною, як і колись у кожній хаті с. Липки. «Підлога була земляна. Мстили глиною. Соломою або сіном застеляли, щоб воно просохло. Глину цю перепалюють, що вона робиться аж червона, і тоді рудою глиною, цією, що порають у землі, мажуть долівку. І посипають чимось» [10]. «Земля була, прямо мазалася. Ше помажеш та постелеш соломи, то на тій соломі качались» [11]. Стеля підтримується поздовжні-

ми балками – сволоками. На них укладали різного роду настил (із горбилів, дощок, пруття, переплетеного глино-солом'яними перевеслами, тощо). Стелю, як правило, завжди білили, залишаючи небіленими іноді лише сволоки.

Як і повсюди в Україні, у с. Липки для зберігання запасів зерна, господарського реманенту та побутових речей призначалась комора: «Там бочки стояли. Як тепло було, то соління стояло» [10].

Нині подивитися на хату-музей у село Липки приїжджає багато молоді. Проводяться екскурсії для окремих відвідувачів і колективів. Кожного року тут проводяться «Музейні гостини» на честь засновника – Івана Федоровича Шишка [14]. На подвір'ї біля селянської хати, відділу музею, збираються краєзнавці, освітяни, представники народної влади, народні умільці та учасники художньої самодіяльності району. Гості розглядають селянське обійстя, предмети побуту в хаті. Традиційно на «Музейних гостинах» виступає відомий в Україні народний аматорський хор «Верес», яким керує заслужений працівник культури України Петро Невірковець, уродженець села Липки. Щорічно саме тут вручається премія імені І. Ф. Шишка, яку отримують культурні діячі району. У 2009 р. музей брав участь у першому Всеукраїнському конкурсі громадських музеїв та зайняв почесне друге місце в номінації «Звичаї та обряди моєї малої Батьківщини». У житті Липок музей відіграє важливу роль, адже саме завдяки родині Шишків сучасна сільська молодь може безпосередньо долучитися до історії краю та місцевих народних традицій.

Нині музей має два відділи: один розміщений в хаті-музеї, а інший знаходиться у Липківській загальноосвітній школі: тут зберігаються колекції хатнього начиння та господарського реманенту. Серед землеробських знарядь праці зустрічаємо два рала, чотири плуги, які використовували для перекидання пластин ґрунту. Землеробство на етнічних територіях України було найважливішим традиційним видом господарської діяльності українського народу [3, 26]. Як розповідають старожили села Липки, кожна сім'я мала власне поле, яке навесні зорювала кінями чи навіть коровами і засівала житом, вівсом, ячменем, просом, а також льоном та коноплями [10].

За словами Ніни Іванівни Шишко, найважче Івану Федоровичу Шишку було знайти соху, яка відрізнялась від рала робочою частиною. Збереглися у колекції музею борони – знаряддя для поверхневого обробітку ґрунту і догляду за сільськогосподарськими рослинами. Вони виго-

товлені із дерева, проте зубці – залізні, конічної форми. У комплексі ґрунтообробних знарядь від самого початку оранки чільне місце посідали знаряддя другого етапу підготовки поля. До них належали мотики, суковатки, драпаки, які знаходяться в музейній експозиції.

У с. Липки врожай збирали наприкінці літа. Жали серпом або косили косою. У музеї дванадцять серпів та п'ять кіс. Зжатиї або скошені врожай згрібали й в'язали у снопи. Поставлені вертикально й підсушені кілька днів снопи звозили на возах та гарбах на тік, у клуні, двори [10]. Обмолочували з допомогою ціпів (у музеї їх сім). Віяли зерно за допомогою дерев'яних лопат або совка, кидаючи його проти вітру.

Для того, щоб виготовити борошно, зерно везли до млина. Вітряки належали заможним селянам. Були також водяні млини. «Млини були водяні, бо як вода падала на колеса, то воно і приводило в рух ті машини, що всередині. Такі млини мали свою будову: там були жорна, на які зерно сипалось да й молотилось, да й виходило борошно» [10]. Але у воєнні часи млини були зруйновані або закриті. Тоді селяни мусили молоти, як колись у спеціальних жорнах. «Не стали молоть, бо війна стала. Тоді люди якось добилися такі жорна. Такі кружки великі, такий один кружок да й другий. Та й поробили такі жорна. Да й мололи на тих жорнах. Відро теї пашні вже треба було день молоть на тих жорнах. То довго було і важко на тих жорнах працювать» [12].

У музейній колекції є одне жорно. Поруч знаходяться два сита, які використовували для просівання борошна, а також сім солом'яників для його зберігання, виготовлених із пучків солом, переплетених лозою. «Шось закручували тако. Як у кого було багато конопель, то шнурки плели та закручували, а то кору брали тую вербову чи липову та робили солом'яники» [6].

Відміряли борошно спеціальними мірками (мірничками) або чвертками – довбаними, бондарними чи зігнутими з дуба циліндричними місткостями з невисокою вертикальною ручкою. У селі Липки їх називали «гарчиками». «Такі були, казали гарчики. Гарчики такі були. Я знаю, на кілограм три, штири ось такі гарчики» [12].

Важливе місце для зберігання і приготування хліба та борошняних виробів займала пікна діжа – бондарський конусоподібний виріб зі вставним дном і зйомним віком, стягнутий дерев'яними або залізними обручами. Подібний виріб є у колекції музею: він стягнутий чотирма дерев'яними обручами.

До діжі українці ставилися по-особливому, бо у ній замішувалось тісто. Розмішували його кописткою – дерев'яною вузькою лопаточкою на держачку. Жителька села Липки Ганна Олександрівна Жизнюк повідомила: «У діжу сипали муку і лляли воду, а замість дріжджів залишали кожний раз гущу – засохле тісто з минулого разу, то воно підходило так, як дріжджі. А якщо хотіли, щоб був пісніший хліб, то, як був хміль, то вже хміль варили і трошки добавляли. Тоді хліб виходив гарніший» [6]. Виробляли діжу старанно, із соснових та дубових клепок. Розміри їх були різними.

У музеї також знаходяться шість хлібних лопат, за допомогою яких колись садовили хліб на черинь печі. Вони мають довгий держак, форма – кругла чи напівкругла. Готували хліб раз на тиждень, найчастіше в суботу. Цим займалися жінки, рідше – дівчата. Випікання хліба супроводжувалось певними заборонами. За спогадами мешканців села, не можна було випікати хліб у п'ятницю, при його саджанні у піч тримали двері відчиненими. Не можна було позичати з дому хлібну діжу й лопату [11].

У музеї збереглося начиння для переробки і зберігання молока та молочних продуктів [9]. Респонденти села Липки розповідають, що колись майже кожна родина мала корову. Основні продукти харчування були такі: сир, молоко, сметана. Корову доїли в дійницю, а зберігали молоко в гладушках. «У дійницю доїли корову. Вона була і дерев'яна, і металічна. Цідили на таку, ну чисту-чисту полотняну шмату, а потім вже зливали у горщик чи гладушку» [10]. «Гладушка така череп'яна. Купляли її на базарі, або гончар міг виробить» [10].

Гладушки виготовлялись різної величини. У найбільших посудинах зберігали узвар, воду тощо. Гладушка була одним із найпоширеніших видів посуду на Волині. Вочевидь, назва походить від слова «гладкий», оскільки форма була обтічною, не було вушка, носика для зливання рідин та валика на вінцях.

Цікавим експонатом музею можна вважати маслобійку. Вона виготовлена з дерева, зі зробленими ручками на покривці та з отвором, у якому вільно рухалася кругла палиця з кружком для збивання масла. «А це з дерева такого соснового. Високе таке. Таке, як бочечка, але знизу таке конусне, знизу ширшеньке, а зверху вужченьке. Ручка там така до самого дна. Туди наливали сметану і телепали до тих пір, поки не зіб'ється масло, та не в грудочки та сметана збивалась, то то вже масло. І виливали у воду, та не

в одну воду. Та полоскали, щоб воно чисте було. І потім виходить цілою грудкою масло» [10].

У гладушках і макітрах підігрівали кисле молоко для приготування сиру, який потім або виймали руками, або відтискали у «сороку» (зшитий у формі трикутника шматок полотна), притискаючи її дошкою чи спеціальним дерев'яним пристосуванням – праскою. Сир солили, щільно вкладали у невеликі конічні діжки, інколи перекладаючи шарами масла, зверху закривали полотняною шматинкою, дерев'яним кружком і притискали каменем. Зроблений таким чином кислий (квасний) сир міг зберігатися до двох років [9].

У музеї зберігається і комплекс начиння для варіння та вживання їжі. «Їли колись всі за одним столом із одної миски. А ложку мусив мати кожен свою [11]. За розповідями старожилів, миски здебільшого були глиняними, а ложки – дерев'яними [5–7]. Сіль тримали на столі в сільничках – виточених дерев'яних посудинах чи глиняних мисочках. Сільниці, якими користувались під час приготування їжі, були дуже різними: довбані (як у вигляді скриньки, так і круглі); виготовлені з дощечок; напівкруглої форми (із зігнутого дуба зі вставним дном).

Для приготування їжі в печі використовували горщики. Вони є найбільш поширеною функціональною підгрупою керамічного посуду. Для продовження терміну використання посудин тріснуті горщики іноді скріплювали дротом [5]. Гончарні вироби жителі села Липки купували у сусідніх селах, адже місцевих гончарів не було [11; 13]. Пізніше стали готувати їжу в чавунних котлах («банях») чи в казанах. Для відціджування страв використовували друшляки. Форма друшляка відповідає формі мисок, лише на денці та нижній частині стінок наявні отвори для зливання рідини. Для вигрібання жару із печі використовували коцюбу. З печі горщики витягали рогаками.

Для створення сезонних запасів користувалися одним з найдавніших способів консервуванням овочевих продуктів: солінням й квашенням. У музейній колекції є три кадовби та три бочки для засолювання продуктів. За свідченнями інформаторів, кадовби були циліндричної форми, висотою до трьох метрів. Виготовлялися переважно з дубового чи осикового дерева. «Батько мій замовляв кадовби завжди в бондаря у Вовкушеві, з осики, здається. У мене ще один є, а один я в музей оддала» [7]. Засолювати могли також і в бочках, які різнилися розмірами. У селі Липки донедавна жив бондар Григорій Степанович Козлюк. Він виробляв різноманітні бочки та діжки для кожного, хто

попросить. Та були й такі, що замовляли вироби у бондарів із сусідніх сіл [11].

Значне місце у музеї займає колекція речей, пов'язаних зі збиральництвом. По гриби та ягоди ходили до сусідніх сіл, адже поблизу Липок лісу немає.

Зберігаються у музеї два коромисла. За допомогою коромисла можна носити два відра як на одному плечі, так і на двох плечах. В останньому випадку носити було зручніше, оскільки вага розподіляється на плечі рівномірно. «Воду носили на коромислах на двох плечах. І то коромисло було таке довге. І на одному плечі носили воду» [9].

У музеї знаходяться сім ночв та одне цебро. Вони використовувалися для прання. Білизну повсюди прали вручну. Після прання просте грубе полотно золили. Після зоління білизну несли на річку і там полоскали й били праником (прачем) – дерев'яним брусом з держалом [14]. Золили переважно у жлуктах. На жаль, у музейній колекції їх немає. Мешканка села Липки Ганна Арсентіївна Предеус згадує: «Таке було «жлукто» називалось. Така кадушка дерев'яна. Внизу був отвір такий. Ну, там якби п'ять копійок теперішніх отвір. Туди накладали полотняні сорочки, полотняні були штани мужські. І пересипали раз полотно попелом. Тоді у піч засовують такі були букші і таке залізо було. В піч засовують, щоб воно розгорілося крепко. Тоді поливають воду і в тее жлукто кидають тее розгоріле залізо, і його накривають, ну, таким дерев'яним таке накладають, і вона кипить там вода, і воно так вибілиться. Але треба прать. Колись прали на ставку. Хай зима яка, то треба: рубали чоловіки ополонки. Як завірюха – ставляли такі плетені мати із соломи, щоб сніг не дув. І перуть жонкі тее платтє. Його треба довго прать, щоб тую золу випрать» [13]. Потім прасували з допомогою рублів (у музеї їх є сім) та качалки: «Але як ви переш, вимерзне, такий рубель був з качалкою. Викачаєш, то так пахнеть, шо тобі тая простинь не така, як то колись» [13].

Чільне місце у музеї займає також колекція народного одягу. У давнину він виготовлявся з домотканих тканин.

Вирощування й обробка льону – це тяжка й виснажлива праця, якою займались жінки. Виготовлення прядива та тканин належало до важливої сфери домашніх занять кожної сім'ї с. Липки: ткали рушники, скатертини, тканини для виготовлення одягу. Уміння добре прясти та ткати було необхідним для дівчини на виданні. У музеї зберігаються різноманітні пристрої для прядіння та ткацтва: веретена, прядки, ткацький верстат.

Український жіночий святковий одяг XIX – початку XX ст. характеризується надзвичайним багатством і різновидами прикрас. У музеї села Липки зібрана велика колекція народного одягу – чоловічого та жіночого. Нам вдалося з'ясувати, що найбільше збереглося жіночих сорочок, які прикрашені вишивкою. Чоловічих сорочок є значно менше, оздоблені вони помітно бідніше. Із жіночого поясного одягу збереглися спідниці та фартухи, а із чоловічого – полотняні штани. Верхнього одягу музейна колекція презентує найменше. Колекція відображає місцеві традиції виготовлення та оздоблення одягу в його історичному розвитку, дає змогу уявити культурне життя села у XIX – середині XX ст., а також зрозуміти побутове та обрядове призначення одягу селян.

Сьогодні музеї етнографічного спрямування не лише відіграють надзвичайно важливу роль у збереженні етнокультурної спадщини, а й сприяють формуванню у громадян України прагнення до збереження та примноження духовного та матеріального багатства українського народу; почуття відповідальності за долю рідного краю, свого міста, села; вихованню патріота, носія мови, традицій і звичаїв українського народу; допомагають формувати гармонійно розвинену особистість.

Джерела та література:

1. Данилюк А. Г. Наша хата: етнографічний нарис про традиційне поліське житло. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 663 с.
2. Міщук О. Липківський краєзнавець Іван Федорович Шишко // Гошанське Погориння: давнина і сучасність. Наук. зб. – Рівне: Перспектива, 2002. – С. 122–123.
3. Наулко В. І., Горленко В. Ф. Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
4. Шишко Н. І. Справа усього життя. – Рівне: видавець Олег Зень, 2008. – 120 с.
5. Записано від Булиги Євгенія Миколайовича, 1948 р.н., у с. Липки Гошанського р-ну 20 жовтня 2011 р.
6. Записано від Жезнюк Ганни Олександрівни, 1941 р.н., у с. Липки Гошанського р-ну 20 жовтня 2011 р.
7. Записано від Зозулі Оксани Матвіївни, 1930 р.н., у с. Липки Гошанського р-ну 8 грудня 2012 р.

8. Записано від Ковальчук Неоніли Володимирівни, 1929 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 8 грудня 2012 р.
9. Записано від Миронюк Ганни Іванівни, 1930 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 8 грудня 2012 р.
10. Записано від Невірковець Ангеліни Антонівни, 1932 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 8 грудня 2012 р.
11. Записано від Нікрасової Вікторії Василівни, 1938 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 20 жовтня 2011 р.
12. Записано від Овод Ольги Дмитрівни, 1920 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 22 серпня 2012 р.
13. Записано від Предеус Ганни Арсентівни, 1938 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 8 грудня 2012 р.
14. Записано від Шишко Ніни Іванівни, 1931 р.н., у с. Липки Гощанського р-ну 20 жовтня, 8 грудня 2012 р.

Богдан Прищепя

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ГОРОДИЩ У БАСЕЙНІ РІКИ ГОРИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У ХІХ – на початку ХХ ст. землі над Горинню входили до складу Волинської губернії Російської імперії. Лише територія нижньої Горині належала до Мінської губернії. У другій половині ХІХ ст. на Волині з'являються перші періодичні видання, в яких публікують краєзнавчі матеріали, зокрема, автори розповідають про історичні пам'ятки, в тому числі є описи давніх городищ та середньовічних міських укріплень. Так, наприклад, Л. Рафальський розповідаючи про свої подорожі у 1864–1865 рр. по Кременецькому та Острозькому повітах, описує різноманітні пам'ятки старовини, звертає увагу на рештки давніх укріплень. В його роботах знаходимо інформацію про 10 городищ в басейні р.Горині [Рафальський, 1876; Рафальський, 2012]. Більшість з них лише згадуються, але окремі описані досить детально, як наприклад, городища в Доробужі, Вільгорі, Томахові.

Польський дослідник Т. Стецький у краєзнавчій праці «З бору і степу» подає описи давніх укріплень, в тому числі і в басейні р.Горині (Басівкутського у м. Рівному, в селах Хотин, Пересопниця, Заріцьк, в містечках Дубровиці, Степані [Stecki, 1888]).

Статистичні дані про городища Волині були опубліковані відомим російським істориком Д. Я. Самоквасовим після обробки інформації, отриманої з усіх волосних правлінь Європейської Росії Центральним статистичним комітетом [Самоквасов, 1880]. Д. Я. Самоквасов підготував фундаментальну для свого часу працю «Древние города России» [Самоквасов, 1873].

В ній автор привів вагомі докази на користь жилого і військово-оборонного характеру городищ. Виходячи із планування давніх укріплень, вчений спробував розділити їх на дві хронологічні групи: до появи вогнепальної зброї і часів широкого використання артилерії.

Інформацію про городища використовували при вирішенні питань локалізації літописних поселень О. М. Андріяшев та П. А. Іванов у своїх монографічних дослідженнях, присвячених середньовічній історії Волині [Андріяшев, 1887; Іванов, 1895].

У другій половині ХІХ ст. розпочалися масштабні розкопки курганных захоронень на території Волинської губернії, а от дослідження культурних нашарувань поселень і городищ носили лише розвідковий характер. Існувало переконання, що для культурно-археологічної характеристики поселень достатньо вивчити дані писемних джерел (якщо вони були), розкопати розташовані поряд кургани і зібрати знахідки на поверхні самої пам'ятки [Антонович, 1889].

Як поодинокий випадок можна згадати розкопки Г. Осовського у 1868 р. на городищі біля с. Глибочок (тепер Гощанського р-ну) в урочищі «Кураж». Було знайдено колодязь із дерев'яним зрубом, а в ньому залізні серп і сокиру, уламки глиняних посудин і дерев'яні чашку, ложку і сопілку [Антонович, 1901, с. 93]. Але повідомлення про ці роботи лаконічне, залишилося нез'ясованим датування знахідок і самого колодязя.

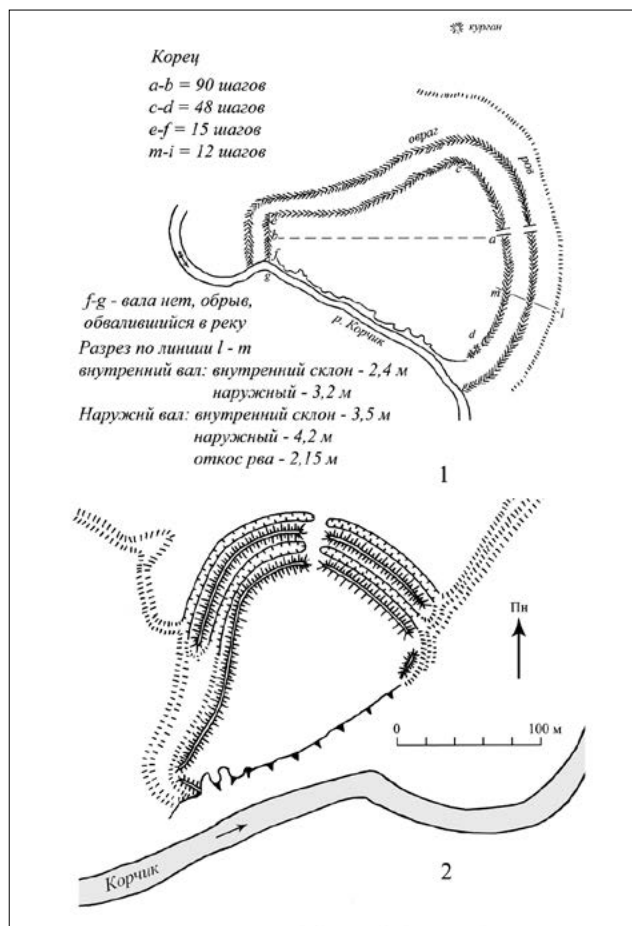

Рис. 1. Плани городища на північно-східній окраїні м. Корця: 1 - з архіву В. Антоновича; 2 - сучасний

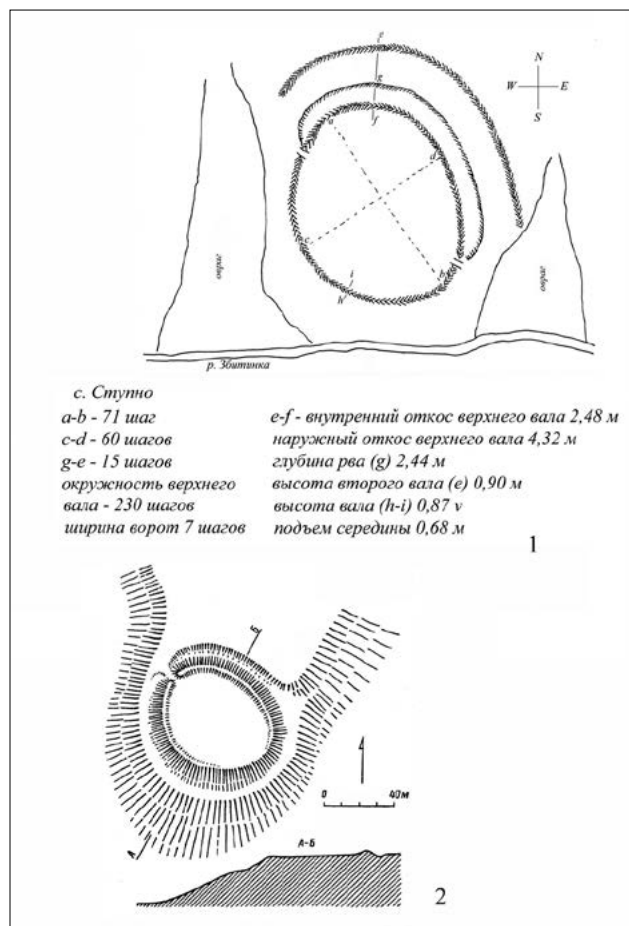

Рис. 2. Плани городища на південний схід від с. Мала Мощаниця Здолбунівського р-ну: 1 - з архіву В. Антоновича, 2 - за П. Раппопортом

У 1896 р. починає свою діяльність музей барона Ф. Р. Штейнгеля у с. Городок поблизу від Рівного. Одним із напрямків його роботи стає виявлення та вивчення археологічних пам'яток краю. Крім розкопок курганів, досліджувались також поселення первісної доби, а в 1899 р. було проведено археологічну екскурсію по р. Горині, в ході якої обстежено різноманітні пам'ятки, в тому числі і городища в селах Білів, Городець, Кричильськ, Степань. Повідомляється про підготовку планів цих укріплень і проведені розкопки. Зокрема, на городищі в Кричильську знайшли залізні наконечник списа і сокиру, виявили поховання, опущені в насип оборонного валу [АЛЮР, 1899, с. 213].

Своєрідним підсумком цього етапу досліджень археологічних пам'яток Волині стала робота В. Б. Антоновича «Археологічна карта Волинської губернії» [Антонович, 1901]. В ній згадується близько 100 городищ в басейні р. Горині. Про більшість із них вміщені лише короткі повідомлення, але в окремих випадках вказано розміри та уточнюється форма укріплення (округле, овальне,

трикутне, чотирикутне). А таке формулювання як «прямокутне укріплення з бастіонами, з рештками кам'яних будівель і фундаментів» дозволяє віднести пам'ятку до часів поширення вогнепальної зброї і датувати XVI–XVII ст.

Тоді ж були підготовлені схематичні плани деяких волинських городищ. Вони зберігаються у фонді В. Б. Антоновича в Центральному державному історичному архіві у м. Києві. Одним із перших інформацію про ці зображальні джерела подав у своїх публікаціях В. К. Козюба [Козюба, 2007; Козюба, 2007А]. Серед них є 9 планів давніх укріплень, що знаходяться в басейні р. Горині (Мала Мощаниця, Будераж, Варковичі, Бриків, Пересопниця, Білів, Кути, Васьківці, Корець [ЦДІА, м. Київ, ф. 832, оп. 1, од. зб. 158].

Дати, які вказані на чотирьох планах, свідчать, що процес їх створення припадає на 70–90-ті рр. XIX ст. Плани виконано олівцем і, у більшості випадків, наведено тонким пером у туші. Вали позначені «ялинкою», а схили – рядами вертикальних чи косих ліній. Більшість планів

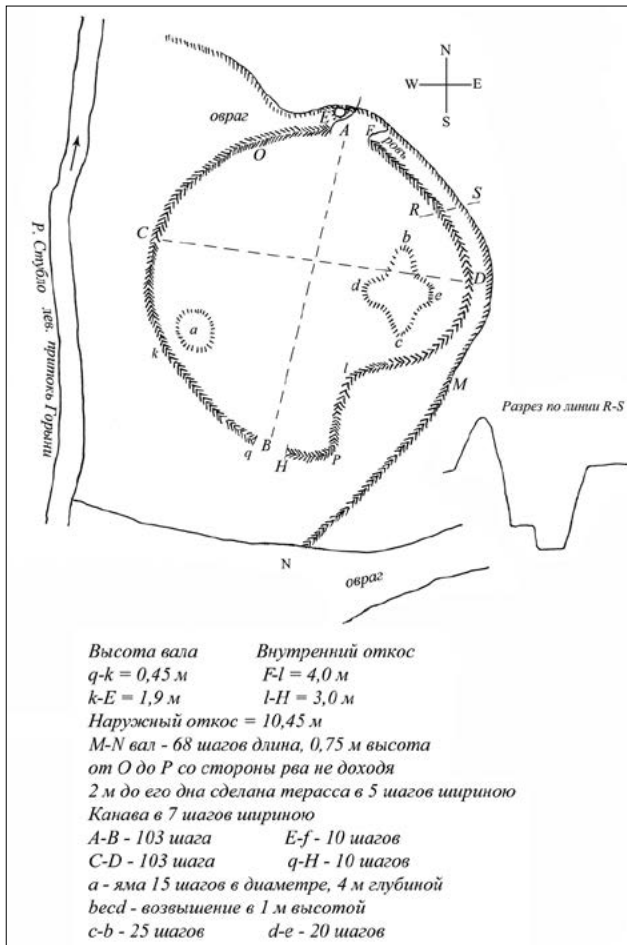

Рис. 3. План городища біля с. Білів Рівненського р-ну з фонду В. Антоновича

намальовано на аркушах розміром А5. Усі написи на аркушах з поясненнями до планів зроблено кирилицею, а буквені позначення на самих планах подано у латинській транслітерації. Не всі пам'ятки, зображені на планах, задовільно збереглися до нашого часу, тому виконані за участю В. Б. Антоновича креслення є цінним джерелом для вивчення середньовічних городищ регіону.

Важливим є питання, наскільки ці плани достовірно передають схему оборони того чи іншого городища та його розміри. Для цього варто порівняти плани з архіву В. Б. Антоновича із сучасними планами городищ. Так, наприклад, Пересопницьке городище зображене досить приблизно, воно показане квадратним у плані, довжина кожної із сторін визначена у 210 кроків. До того ж орієнтація за сторонами світу помилково зміщена на 90°. Сучасні плани цього укріплення засвідчують, що площадка має форму трапеції із довжиною сторін по зовнішньому обводу 250×200×210×280 м.

Досить точно передано планування городищ біля м. Корця і с. Мала Мощаниця (прив'язку

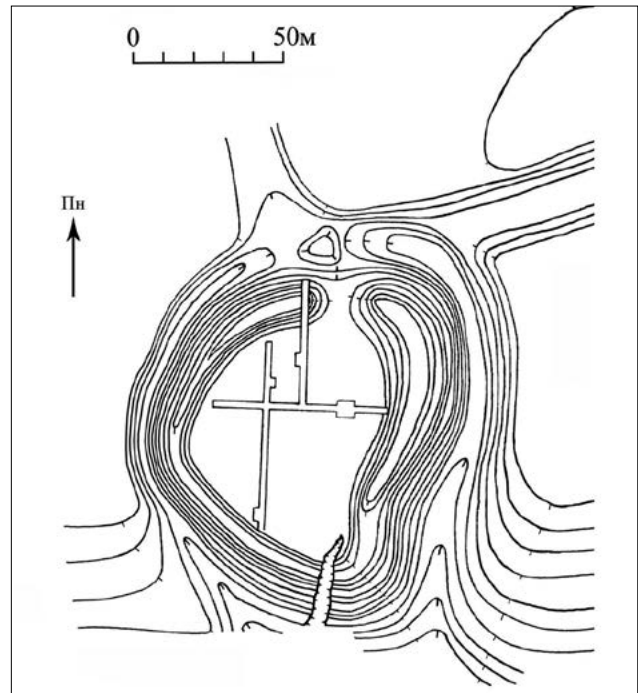

Рис. 4. План Білівського городища за В. Ауліхом з уточненням автора

останнього на плані дано до с. Ступно). Городище на північний схід від м. Корця деякі дослідники визначали як рештки укріплень літописного Корчеська, вперше згаданого під 1150 р. [Куза, 1996, с. 167]. Площадку Корчеського городища з трьох сторін захищає оборонна лінія, яка включає два земляні вали і рови перед ними. З південної сторони, з боку річкової заплави, вал не простежується (рис. 1). Розміри городища, як і багатьох інших на планах з архіву В. Б. Антоновича, визначені в кроках. Причому розміри в кроках площадки городища (по лінії a-b – 90 кроків, по лінії c-d – 48 кроків) близькі до сучасних показників у метрах. На плані городища біля с. Мала Мощаниця (тепер Здолбунівського р-ну Рівненської обл.) з напільної сторони показано другий зовнішній оборонний вал, який у наш час вже не простежується (рис. 2).

Не досить точно показано форму площадок і систему оборони городищ в Більові, Будеражі, Мізочку. Білівське городище X-XI ст. знаходиться на південній окраїні села, на високому правому березі р.Стубли в урочищі «Городище» (рис. 3; 4). Фортецю було збудовано на краю мису, що підвищується над заплавою ріки на 25–26 м, обмеженому із заходу і півдня стрімкими схилами, із інших сторін дугоподібним ровом завширшки до 25 м і завглибшки до 7 м. Площадка городища має неправильну форму розмірами 60×80 м, по периметру оточена валом, висота якого з на-

пільної сторони досягає 5 м, а з інших сторін він підвищується над площадкою на 1,5–2,0 м. На плані із архіву В. Б. Антоновича показано лійчасте заглиблення у західній частині площадки укріплення, вірогідно, воно утворилося на місці давнього колодязя чи цистерни для води (рис. 3, а). А в східній частині площадки нанесено ромбічне підвищення, вірогідно, воно визначає місце знаходження давньої споруди (рис. 3, bсd).

В. Б. Антонович запропонував свої критерії датування городищ. На його думку укріплення княжої доби влаштовані так, що площадка має неправильну форму, оточена валом, котрий повторює контури гори, утворюючи викривлення ділянок оборони то опуклі, то увігнуті. Ці городища оточені численними паралельними лініями валів (від 3 до 9). А округлі чи овальні за планом укріплення із піднятою центральною частиною площадки, на його думку, слід відносити до найдавніших. Зокрема, городища в Будеражі, Варковичах, Малій Мощаниці він запропонував приурочити до кінця неолітичної епохи [Антонович, 1901А, с. 143–144]. В наш час більшість дослідників погоджуються з думкою П. О. Раппопорта, який відніс городище біля с. Мала Мощаниця до слов'янських городищ-сховищ кінця I тис. н.е. [Раппорт, 1967, с. 41–43]

Більш детально були обстежені городища, що пов'язувались із важливими літописними центрами Погориння. В. Б. Антонович вірно вказав, що рештками Шумська княжої доби є городище між селами Бриків і Онішківці поблизу м. Шумська. Він також висловив думку, що укріплення княжої Пересопниці знаходиться біля с. Білів [Антонович, 1901Б]. Але йому заперечила К. М. Мельник, яка

вважала, що рештками міста XII–XIII ст. є городище в селі Пересопниця [Мельник, 1901, с. 533]. Версія К. М. Мельник була підтверджена дослідженнями археологів у другій половині XX ст. [Ауліх, 1971; Раппорт, 1967, с. 55–56].

У 1902 р. вийшла друком велика за обсягом робота про Дорогобуж О. А. Фотинського [Фотинский, 1902]. Дослідник не тільки старанно опрацював писемні джерела, але й подав опис пам'яток, які були обстежені ним у 1901 р. в одніменному селі. До роботи додано схематичний план укріплень Дорогобузького городища, повідомляється про рештки курганного могильника, а також описані випадкові речові знахідки зі старої частини села.

У другій половині XIX – на початку XX ст. завдяки діяльності місцевих краєзнавців та вчених Києва вперше організовуються наукові екскурсії та розвідки з метою обстеження археологічних пам'яток в басейні р. Горині, зокрема і городищ. Здобуту інформацію науковці використовують як у краєзнавчих роботах (Л. Рафальський, Т. Стецький), так і в монографічних дослідженнях, присвячених історії середньовічної Волині (О. Андріяшев, П. Іванов). Збір інформації за допомогою анкет і розширення польових досліджень дозволили підготувати перші каталоги археологічних пам'яток, зокрема регіональний по Волинській губернії (В. Антонович) та тематичний, присвячений городищам і курганам (Д. Самоквасов). Вперше були підготовлені плани окремих городищ, які є цінним джерелом для вивчення середньовічних укріплень Погориння.

Джерела та література:

1. Центральний державний історичний архів, м. Київ. – Ф. 832. – Оп. 1. – Од. зб. 158. Личный фонд профессора В. Б. Антоновича. Рукописные планы древних городищ на Украине.
2. Андріяшев А. М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К., 1887. – 232 с.
3. Антонович В. Б. О городищах докняжеского и удельно-вечевого периода, находящихся в западной части Киевской земли // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – К., 1889. – Кн. 3.
4. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901. – С. 1–133.
5. Антонович В. Б. О каменном веке в западной Волини // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901А. – С. 141–147.
6. Антонович В. Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы // Труды XI Археологического съезда. – М., 1901Б. – С. 148–54.
7. Археологическая летопись Южной России. – К., 1899. – Т. 1.
8. Ауліх В. В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці // Середні віки на Україні. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 168–176.
9. Іванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV в. – Одесса, 1895. – 270 с.
10. Козюба В. К. Плани городищ Житомирщини з фонду В. Б. Антоновича // Бердичівська земля у плінні часу. Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 150-річчю від дня народження класика англійської літератури Джозефа

- Конрада (26–29 вересня 2007 р., м. Бердичів).– Житомир: М. Косенко, 2007.– С. 276–285.
11. Козюба В. К. Рукописні плани давніх городищ України В. Б. Антоновича // Звягель – Новоград-Волинський: від сивої давнини до сьогодення. Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 750-річчю від першої літописної згадки про місто (3–6 липня 2007 р., м. Новоград-Волинський).– Житомир: М. Косенко, 2007А.– С. 124–130.
12. Куза А. В. Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников.– М., 1996.– 256 с.
13. Мельник Е. Н. Дневник раскопок в земле Лучан // Труды XI АС.– М., 1901.– Т. 1.– С. 514–544.
14. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV в. // МИА.– Л.: Наука, 1967.– Вып. 140.– 242 с.
15. Рафальський Л. Путешествие по Кременецкому уезду Волынской губернии в 1865 году.– Почаев, 1876.– 188 с.
16. Рафальський Л. Путешествие по Острожскому уезду Волынской губернии в 1864–1865 году.– Біла Церква, 2012.– 182 с.
17. Самоквасов Д. Я. Древние города России.– СПб., 1873.
18. Самоквасов Д. Сборник топографических сведений о курганах и городищах в России. Волынская губерния.– СПб., 1880.– 203 с.
19. Фотинский О. А. Дорогобуж Волынский // Труды общества исследований Волыни.– Житомир, 1902.– Т. 1.– С. 3–91.
20. Stecki T. Z boru i stepu. Obrazy i pamiatki.– Kraków, 1888.

Олег Романчук

МУЗЕЙНА ГАЛУЗЬ І ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку суспільства актуалізується необхідність знання законів держави. Музейна галузь – не виняток. Це стає особливо значущим з огляду на останні події в Україні, зокрема військовий конфлікт. Першим постає питання безпеки культурних цінностей, тобто проведення евакуації музейних предметів. Важливим є й складення списків першої, другої і третьої черги евакуації. В останні роки цивільний захист головну увагу приділяв двом напрямам – радіаційній і хімічній безпеці. Нині лишається невирішеним питання сховищ на випадок надзвичайних ситуацій і військових конфліктів. Необхідно скласти плани евакуації і провести практичні навчання з евакуації.

Музеї України потребують прийняття нового закону щодо музейної справи, який би врахував нову геополітичну ситуацію в Україні. Актуальними є питання вивчення законодавства країн Європейського Союзу, руйнування основ авторитарного суспільства шляхом залучення загальноєвропейських цінностей.

Найскладнішим лишається питання естетичного вигляду виставкового обладнання і нового оформлення інтер'єрів. Такі види робіт мають велику вартість і тому їх виконання потребує чимало часу й коштів. Естетичні уподобання

швидко розвиваються і змінюються, а вартість зазначених вище робіт лише збільшується.

Останнім часом в музеях України спостерігається збільшення кількості комп'ютерної техніки. Більша частина обладнання закуповується за бюджетні кошти, менша (досить незначна) – допомога меценатів. Зазначимо, що працівники музеїв використовують у роботі також і власні гаджети. Необхідність працювати по-сучасному змушує їх вкладати особисті кошти. Зауважимо, що комп'ютерна техніка – це інструмент, за допомогою якого отримують і опрацьовують результати нових досліджень. Недоліками цього важливого процесу є відсутність: вимог до закупівлі оргтехніки, державної комп'ютерної програми для музеїв, проведення планової модернізації комп'ютерної техніки.

Відкритим лишається питання проведення наукових досліджень. Перш за все це потребує певної підготовки у їх проведенні й отриманні кінцевого результату (згідно Закону України «Про науку і наукову діяльність»). Середовище музеїв є досить інформативне і вимагає постійного опрацювання.

Потрібно відзначити необхідність реорганізації структури музею, музеїв області, і загалом музеїв України. На основі існуючих штатних одиниць необхідно створити нову структурну схему

з новими повноваженнями. Зазначимо, що цілі і завдання впродовж тривалого періоду діяльності змінюються, а тому для вирішення нових завдань необхідно змінити організаційну структуру.

Поточні питання музейної діяльності, що виникають у процесі роботи, потребують постійного реагування і нових підходів. В останні роки влада регулярно ставила музеям нові завдання, в свою чергу ніколи не запитуючи про поточні потреби установ і потреби в майбутньому. Останні події в країні зумовили нагальне вирішення актуальних питань. Зміна влади ще не означає змін у роботі музеїв. Щось потрібно міняти, а щось – ні. Помилкою є “міняти щось”. Змінювати треба зрозумілі речі. Якщо виникає потреба у вирішенні нових завдань, то необхідно виписати напрями і скласти проект шляхів його реалізації. Нова влада нова приходить, а нового проекту реалізації немає. Очевидно, що проектна частина нових завдань є найскладнішою, а тому її розробка потребує значних зусиль [11].

Варто зауважити, що модернізація гуманітарної сфери полягає в отриманні нових знань. Дослідження, проведені працівниками музею, є тією важливою роботою, яка й дозволяє тримати музей у сучасному стані. Можливо, в майбутньому музеї будуть входити до складу Національної академії наук України, що дозволить вирішити чимало наукових музейних питань і проблем.

Найбільш трудомісткими є: робота з побудови експозиції та проведення екскурсій. Актуальним у вирішенні майбутніх питань є проведення моделювання, що дозволило б не переймати досвід інших установ, який при впровадженні ставав би застарілим. При виникненні потреби можна провести моделювання і відразу впровадити його результати. Втягування у «переймання досвіду» знижує швидкість руху. Тобто відбувається відкидання на декілька років у розвитку. Передбачити перспективні напрями важко, але постійне моделювання приводить до перспективних позитивних змін. Розробка законів – складний процес, а процес їх прийняття – ще складніший.

Конституція і законодавство України регулюють суспільні відносини в галузі музейної справи. Такими відносинами є: правові, економічні і соціальні засади наукового комплектування, вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, діяльності музейних закладів в Україні [4, 9–10].

Музеї – це науково-дослідні та культурно-освітні заклади, призначенні для вивчення, збереження і використання пам'яток природи,

матеріальної і духовної культури, залучення громадян до надбань національної та світової історико-культурної спадщини [5; 9].

За своїм профілем музеї поділяються на такі види: **історичні, археологічні, краєзнавчі, природничі, літературні, мистецькі, етнографічні, технічні, галузеві тощо**. На основі ансамблів та територій, що становлять особливу історичну, наукову і культурну цінність, можуть створюватись **історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби** [7].

Музеї можуть засновуватися на будь-яких формах власності, передбачених законами України. Засновниками можуть бути відповідні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи. Обов'язково всі музеї, незалежно від форм власності, підлягають державній реєстрації відповідно виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад, виконавчими органами районних у м. Києві рад [3; 8].

Основними напрямками музейної діяльності встановлено:

- 1) науково-дослідна;
- 2) культурно-освітня;
- 3) комплектування музейних зібрань;
- 4) експозиційна;
- 5) фондова.

У результаті такої діяльності систематично виконується значна робота з комплектування музейних надбань, експозиції зібраних предметів, фондової колекції, видання наукових збірників, каталогів, альбомів, буклетів, вирішення питань реставрації та пам'яткоохоронної роботи тощо. Музеї є юридичними особами окрім тих, які створилися і діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах [1; 3].

Музейна справа уособлює національну музейну політику основними напрямками якої є:

- 1) збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, щог становлять культурну цінність;
- 2) повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами;
- 3) збереження соціально-економічних, правових і наукових умов для ефективної діяльності музеїв та сприяння формуванню сучасної інфраструктури музейної справи;
- 4) підтримка і розвиток мережі музеїв;
- 5) забезпечення підготовки та підвищення фахової кваліфікації музейних кадрів, їх правовий і соціальний захист;
- 6) бюджетне фінансування (у тому числі на дольових засадах) і пріоритетне матеріаль-

но-технічне забезпечення розробки і реалізації державних, регіональних і місцевих програм розвитку музейної справи;

7) забезпечення охорони музеїв;

8) підтримка фундаментальних і прикладних наукових досліджень, пов'язаних із музейною справою;

9) сприяння міжнародному співробітництву в галузі музейної справи [2].

Державне управління музеями виконується центральним органом виконавчої влади у сфері музейної справи – Міністерством культури України, котре здійснює організаційно-методичне керівництво у цій сфері. Дане міністерство реалізує національну музейну політику в Україні та формує вимоги щодо державного статистичного обліку музеїв, створених на території України. Музеї мають право створювати наступні органи самоврядування: вчені, наглядові, методичні, музейно-педагогічні, художні, реставраційні та інші ради, залучаючи до їх діяльності фахівців різного профілю.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2000 р. № 1147 прийнято «Положення про музейний фонд України», яким регламенту-

ється порядок формування музейного фонду, а саме: ведення обліку його пам'яток, забезпечення їхньої охорони, збереження і використання. Дія даного положення поширюється на всі види музеїв, передбачені статтею 6 Закону України «Про музеї та музейну справу», а також на юридичних і фізичних осіб, у власності, користуванні чи володінні яких перебувають пам'ятки **музейного фонду**.

Музейний фонд – це сукупність рухомих пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, які мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, незалежно від їх виду, місця створення і форми власності, та зберігаються на території України, а також нерухомих пам'яток, що знаходяться в музеях України, і обліковані в порядку, визначеному Міністерством культури України [6].

З розгляду наведених вище законів України, що впливають на музеї і музейну справу, можна зробити висновок: існують розбіжності між власністю Державного музейного фонду України і власністю музеїв (державної і комунальної форм власності).

Джерела та література:

1. Закон України України «Про наукову і науково-технічну діяльність». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1977-12>
2. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1068-14>
3. Закон України «Про власність». Розділ V. Ст. 31. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-12/page>
4. Закон України «Про культуру». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
5. Закон України «Про музеї та музейну справу». Розділ I. Ст. 1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=249/95-%C2%D0>
6. Закон України «Про музеї та музейну справу». Розділ III. Ст. 15. <http://zakon.nau.ua/doc/?code=249/>
7. Закон України «Про музеї та музейну справу». Ст. 6. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=249/95-%C2%D0>
8. Закон України «Про музеї та музейну справу». Ст. 9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=249/95-%C2%D0>
9. Законі України «Про музеї та музейну справу». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=249/95-%C2%D0>
10. Конституція України. Ст. 11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1013.3.0>
11. Романчук О. С. Культурно-археологічний центр «Пересопниця» імплементація проекту. // Модернізація системи державного управління: теорія і практика. Частина I. Львів. – 2012. С.306–309.

Ольга Сауш

«ЛЮДИНА, ЯКА ТВОРИЛА ДОБРО»

*«Справжній видатний учений
славний не лише своїми
відкриттями, а й тим,
що він спонукає до відкриттів інших»
Макс Планк*

Палеонтологічна колекція К. А. Татарінова у фондах РОКМ складає 1515 предметів. В експозиційному залі № 1 відділу природи представлена невелика кількість, 44 експонати із палеонтологічної колекції К. А. Татарінова.

Костянтин Адріанович Татарінов захопився зоологією ще у шостому класі СШ № 74 міста Києва і з цього часу був юннатом зоомузею Київського університету. Студентом біологічного факультету цього вузу став у вересні 1938 р. Велика Вітчизняна Війна змусила залишити столицю України і продовжити навчання на біологічному факультеті Одеського університету, який був евакуйований до Майкопа Краснодарського краю. У червні 1942 р. К. А. Татарінов одержав диплом з відзнакою про закінчення навчання і був призваний до діючої армії гвардії рядовим і гвардійського мінометного дивізіону (система РС «Катюші»), в якому служив до Дня Перемоги і закінчив війну звільненням Праги.

До 1948 р. продовжував залишатися на позастроковій службі в армії маючи звання гвардії старшини. Після демобілізації приїхав до батьків у м. Львів, а з вересня 1948 р., був зарахований молодшим науковим співробітником Львівського науково-природознавчого музею АН УРСР.

Так розпочалася наукова діяльність нині доктора біологічних наук, професора, академіка Лісівничої академії наук України К. А. Татарінова.

За майже шістьдесят років творчої праці Костянтин Адріанович працював десять років у системі НАН України (1948–1958), з 1959 по 1963 р. займав посаду доцента і зав.кафедрою зоології Кременецького педагогічного інституту, 20 років віддав педагогічній роботі у Львівському лісотехнічному інституті і близько 15 років завідував кафедрою біології Львівського медичного інституту.

Його лекції з зоогеографії та зоології хребетних, дарвінізму, медичної біології, палеонтології прослухали понад 19 тисяч студентів, під його керівництвом захистили кандидатські дисертації 8 науковців і докторські – три. Автор 315 наукових праць, з яких 32 монографії та підручники, більше 500 газетно-журнальних статей (член спілки журналістів України). Створив власний міні-зоомузей, який за 1986–2001 рр. відвідало більше 1000 осіб – студенти, учні, працівники мисливського та рибного господарств, лісівники, любителі природи тощо. Представлені колекції ювіляр особисто зібрав подорожуючи країнами Європи, Азії, Африки, Центральної Америки. Особливу наукову цінність становлять палеозоологічні матеріали – понад 98 тис. взірців, використані при виданні монографії «Позднекайнозойские позвоночные запада Украины» (2000 р.)

Вагомий внесок К. А. Татарінова у формуванні на лісогосподарському факультеті УкрДЛТУ таких дисциплін як «Біологія лісових звірів і птахів» та «мисливознавство» (відповідний підручник та посібник видано у 1973 та 1992 рр.), ініціював викладання цілком нового предмету «Лісова зоологія». Постійно займався популяризацією природничо-екологічних знань через пресу та телебачення.

Науково-педагогічна діяльність професора К. А. Татарінова зводилась до шести напрямків: фауна та екологія; палеозоологія; охорона фауни; мисливознавство; спелеологія; підручники та інша навчальна література.

К. А. Татарінов був закоханий у тваринний світ. Він надзвичайно відповідально ставився до наукових досліджень, дбайливо відносився до палеонтологічних знахідок, які пізніше ставали музейними експонатами.

Помер К. А. Татарінов у 2001 р. у м. Львові.

Олена Семенович

МИСТЕЦЬКИЙ ЛІТОПИС КРАЮ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКА ВАЛЕНТИНА КОЛОСОВА

(за матеріалами фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею)

Серед митців, твори яких зберігаються у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, Валентин Колосов привертає увагу високим рівнем майстерності.

Художник відтворює світ, роблячи зримими його грані, раніше не помічені нами. Захоплені дивом пізнання, ми несамохіть втрачаємо відчуття присутності автора: його особистість зливається із світом, який він створює. Але іноді відблиск благородної душі митця ми вирізняємо як особливу цінність. Чар рідкісної особистості примушує шукати і вгадувати хід думки, відтворений рухом пензля, й краса світу набуває ваги морального уроку. В подібному стані зосередженої уваги постаєш перед картинами Валентина Колосова, рівненського художника і вдумливої людини. Його роботи зворушують.

У РОКМ зберігається 30 робіт, виконаних рукою Валентина Осиповича. Це пейзажі, натюрморти, сюжетні композиції, скульптури.

Валентин Осипович Колосов народився 28 березня 1928 р. в с. Нижній Чулим Здвинського району Новосибірської області (Росія) – живописець, скульптор, член Національної спілки художників України (Рівне) з 1985 р. (рис. 1).

У 1944 р. Валентин закінчив Таштагольську середню школу і, дописавши собі в документах один рік, вступив до Харківського військово-авіаційного училища штурманів, але льотчиком стати не судилося за станом здоров'я. Під час навчання, будучи ще зовсім юним хлопцем, брав участь у Другій світовій війні, транспортував на фронт американські літаки.

Потяг до неба в прямому розумінні перетворився на пристрасть до живопису. У травні 1947 р. В. Колосов влаштувався на роботу художником клубу робітничого комітету ліспромгоспу. У цей час він розпочав систематично займатися вивченням анатомії людини, перспективи простору, колористики малюнка.

У 1951 р. доля закинула мистця до Рівного. Настояла на цьому дружина Любов Іванівна, українка родом. Приїхав тимчасово, вийшло – назавжди. Йому став рідним зелений поліський край, якому не просто віддано кращі роки жит-

Рис. 1. Валентин Колосов після пленеру на Волині. 2001 р.

тя – тут прийшла до художника творча зрілість, прийшов авторитет, прийшло визнання [4, 4].

Тоді на Рівненщині професійних мистців не було. Тож Валентин Осипович Колосов став одним із засновників товариства художників системи «Укоопхудожник», а в 1985 р. вступив до Національної спілки художників України. За довгі роки праці творчість художника нерозривно переплелася з Україною, насамперед з Рівненщиною. Художник говорив, що місцева природа, а також талановиті люди нашого краю – основне джерело його натхнення. Починаючи з 1951 р., переїхавши в Рівне, мистець по-справжньому починає займатися живописом. Творчість Валентина Колосова – це своєрідний художній літопис нашого краю.

Валентин Осипович – учасник трьох все-союзних виставок у Москві (1972, 1982, 1983), виставки творів художників західних областей України у Москві (1980), Міжнародної виставки

Рис. 2. В. Колосов. Повінь. 1956 р. Фото В. Луца

в Мінську (Білорусь), сімнадцяти республіканських і всеукраїнських виставок у Києві, регіональних художніх виставок у Львові, шести персональних і п'яти групових художніх виставок. Починаючи з 1955 р. представляв свої роботи на щорічних обласних художніх виставках у Рівному. Делегат конференції художників України (Київ, 1990), Першого з'їзду художників України (Київ, 1991), учасник пленерів у Болгарії (1989) і Ковелі (Волинська область, 2001). Брав участь у обласних, зональних, всеукраїнських, всесоюзних та міжнародних художніх виставках.

У живописних полотнах Колосов-художник розкривається неоднозначно. Він і пейзажист, і портретист, і майстер жанрових картин. Його захоплюють до щему знайомі пейзажі Рівненщини, в яких він прагне відкрити людям неповторну чарівність природи рідного краю, свою щиру закоханість в неї («Околиці м. Рівне», «Вид на м. Рівне», «Руїни Корецького замку», «Повінь»...) (рис. 2). У пейзажах художника присутня чистота і ясність кольору, вони наповнені теплотою душі мистця, тонким ліризмом, його надзвичайно надихає поезія рідної природи. Тут буде слушним процитувати великого Леонардо: «Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, який слухають».

Він побував у Москві та Ленінграді, мов зачарований ходив по Третьяковській галереї та Ермітажу. І не просто дивився, а вчився... Розумів, що без глибокого знання мистецької спадщини різних часів і народів художника не може бути.

У 2002 р. В. Колосов був гостем рубрики «Рівне мистецьке» газети «Рівне Ракурс», де про призначення художника сказав: «Кожен мистець несе відповідальність за ті наслідки, до яких призводять, або можуть призвести його твори. Адже художник приносить у світ різноманітні

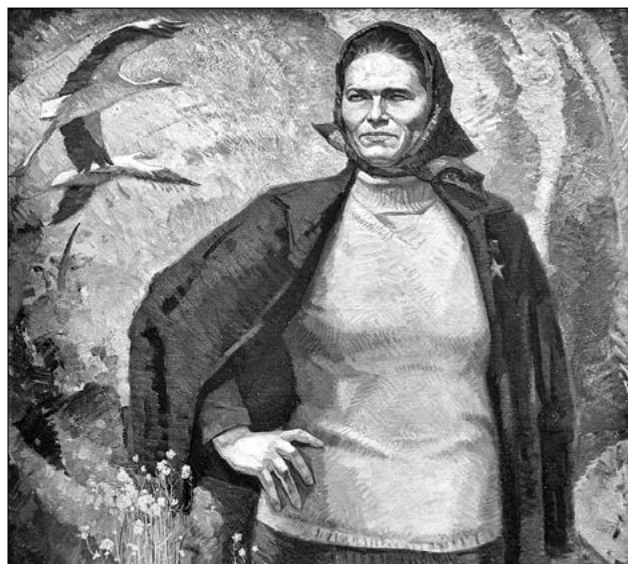

Рис. 3. В. Колосов. Портрет Героя соціалістичної праці М. Звеньєвої-Мисюкевич. 1979 р. Фото В. Луца

думки, ідеї та настрої, і таким чином засіває душевне поле людей, які сприймають його творчість. А якщо людина після спілкування з роботами художника стає більш досконалою, це означає, що художник виконує свою місію. І навпаки, якщо художник пропагує розбещеність та бездуховність, деś і колись йому доведеться за це відповісти.

Отже, призначення художника – пропаганда добра, краси та правди. Крім того, мистецтво повинно базуватися на глибинних національних традиціях, призначене формувати та стверджувати національну ідею – Дух нації... Найважливіше для мене – це вірність обраному шляху в мистецтві... Своїми творами художник має нести людям добро і радість, і це стосується не лише живопису, а й мистецтва взагалі...» [3, 5].

Особливої уваги заслуговують портрети пензля Колосова, які розповідають про окрилення людської душі. У творчому доробку майстра нараховується понад сотня портретів. Техніка їх виконання різноманітна – акварель, олія, олівець. Це не просто фіксація рис обличчя, постави – мистець передає внутрішній світ особистості, характер, що потребує тонкого відчуття неповторності кожної людини, уміння віднайти її «родзинку», його портрети психологічно переконливі і тонко передають кольори нашого часу. Це його рідні, друзі, відомі сучасники. У фондах музею зберігаються такі портрети В. Колосова як «Портрет письменника Л. Кравцова», «Портрет письменника Є. Шморгуна», «Портрет Героя Соціалістичної праці М. Звеньєвої-Мисю-

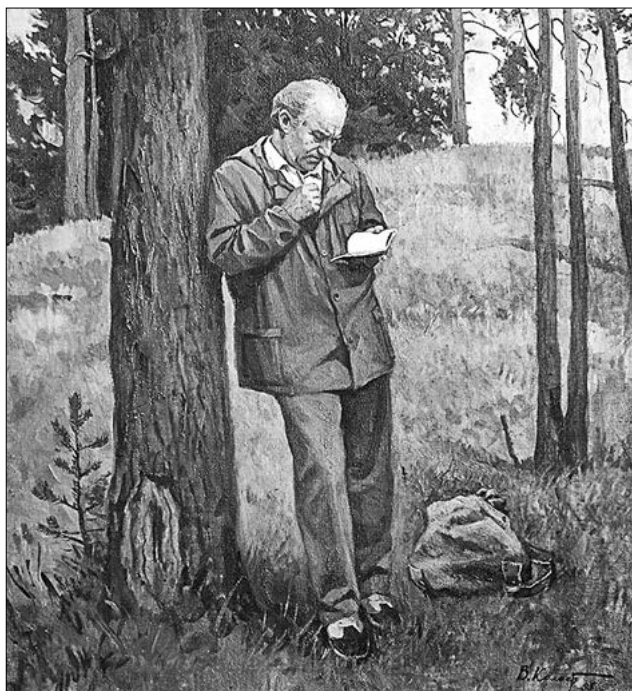

Рис. 4. В. Колосов. Портрет письменника Є. Шморгуна. 1993 р. Фото В. Луца

кевич» «Портрет майстра спорту міжнародного класу по спідвею Г. Хлиновського»... (рис. 3, 4).

У портретах та пейзажах Валентина Колосова відчувається впевнена рука професійного майстра. Пейзажі відкрили нові грані мистця, в них витончена манера письма, багата гама кольорів, плавні переходи у відтінках. Автор передає спокій, смуток, іноді тривогу, а найбільше – нерозгадану таємницю природи, яка відображає людські почуття і переживання.

У 1957 р. Валентин Колосов поїхав у від'їждження до Донецька, на спорудження шахти «Рівненська комсомольська». Молодечий запал, дух змагання, романтика повністю захопили художника. І він зранку і до пізнього вечора не залишав будови, робив замальовки, етюди, готував матеріал для майбутніх полотен. Це були портрети робітників, полотна з панорамою будівництва, жанрові картинки. У фондах РОКМ зберігається ціла серія етюдів і зроблених олівцем прохідників, яка розповідає про будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі 1957 р. («Будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі», «Шахта будується», «Творчий пейзаж про будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі» «Панорама будівництва «Рівненської комсомольської» шахти», а також портрети людей, які брали участь у будівництві шахти – «Портрет Демчука П. – прохідника шахти», «Портрет Яцук Н. – машиніста-

Рис. 5. В. Колосов «Шахта будується». 1957 р. Фото В. Луца

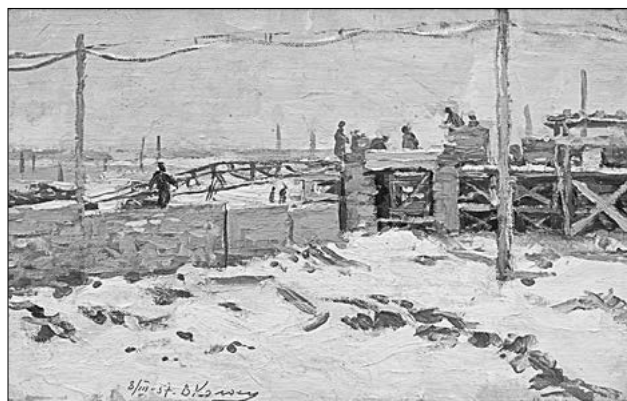

Рис. 6. В. Колосов. Творчий пейзаж про будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р. Фото В. Луца

транспортера шахти» та ін.). Серія привертає увагу добром яскравих бадьорих фарб, широким простором. Можна уявити донецький степ, розмах будівництва шахти. Відчувається, що художник не був байдужим реєстратором подій. У свої роботи він вніс особисті почуття від побаченого (рис. 5, 6) [2, 3].

Звертається художник і до традиційного поліського побуту. Важкі робочі будні селян розкриті в картині «Пряха». В роботі відчувається надзвичайна щирість, милосердя, любов автора до своїх земляків. Підкоряє реалістичність полотна, простота і м'якість творчого почерку автора (рис. 7).

У творчому доробку майстра, учасника Другої світової війни, значне місце посідають роботи з воєнної тематики. В РОКМ зберігається чотири скульптурні роботи майстра на дану тему – «Бюст Приходько Н. Т.», «Барельєф Павлюченка І. В.», «Барельєф Четвертного М. О.», «Бюст Пономаренка Г. Г.», адже майстер у своїй творчості звертався і до станкової скульптури.

Валентин Йосипович Колосов залишив помітний слід у мистецтві Рівненщини. Продовжу-

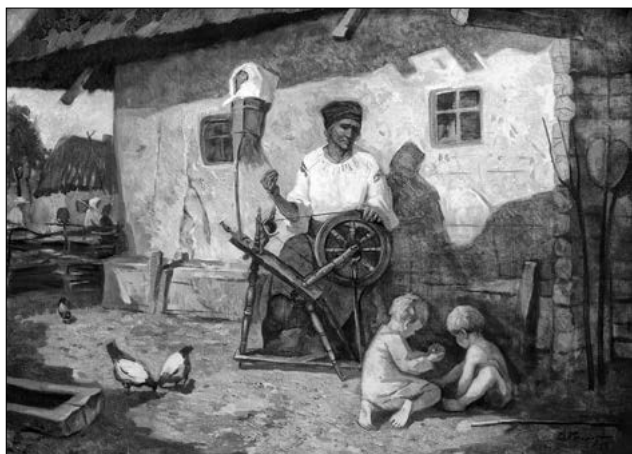

Рис. 7. В. Колосов. Пряха. 1984 р. Фото В. Луца

вач краших традицій художників-подвижників, класиків українського малярства, він створив багато незабутніх полотен – портретів, пейзажів, натюрмортів. Його роботи різні за настроєм, технічно довершені, розкривають художника як тонкого лірика з високою професійною культурою, як майстра живопису, рисунка і композиції. Пейзажі Валентина Колосова завжди вражають своєю хвилюючою натурою. Саме закоханість в те, що він зображає на полотні, спонукала мистця до повсякчасної роботи.

Ця краса творчої душі художника Валентина Осиповича Колосова, втілена в його творах, завжди служитиме сучасникам і нащадкам [1, 105].

Крім РОКМ роботи Валентина Осиповича Колосова зберігаються в музеях, картинних галереях, приватних колекціях України, Франції, Польщі, США, Чехії, Швеції, Югославії, Болгарії, Німеччини, Японії.

Не стало художника 23 листопада 2004 р. Похований Валентин Колосов у Рівному.

Рівненщина може пишатися тим, що на нашій землі набув свого творчого розвитку талант Валентина Осиповича.

В цьому році 10 річниця смерті талановитого рівненського мистця. Але про нього не можна сказати, що він був. Валентин Колосов зжився з Рівненщиною всім своїм єством, і залишився у своїх картинах, скульптурах, альманахах, та й, врешті, у пам'яті тих, хто поруч із ним творив на мальовничих просторах Волині і Полісся. Він щиро любив наш край, його природу, місто Рівне, де про нього завжди пам'ятатимуть. Дане дослідження слугує маленькою часткою світлої пам'яті про Велику Людину.

**Каталог художніх робіт
Валентина Осиповича Колосова
(1928–2004)
з фондів Рівненського обласного
краєзнавчого музею**

Руїни Корецького замку. 1956 р.
Полотно, олія (29,9х39,9; р.33,8х44)
Акт № 755/1259 (РКМ)
Інв. № V Ж 1301 (Кн 4174).

Бюст Приходько Н. Т.
Гранітна крихта (52х50)
Акт № 1556/305 від 28. 12. 1976 р.
Інв. № V И 1395 (Кн 5450).

Барельєф Павлюченка І. В.
Бронза, лиття (31,5х26,5)
Акт № 1557/1 від 03.01. 1977 р.
Інв. № V И 1398 (Кн 6035).

Барельєф Четвертного М. О.
Бронза, лиття (34,5х23)
Акт № 1557/1 від 03.01. 1977 р.
Інв. № V И 1400 (Кн 6037).

**Портрет Героя соціалістичної праці
Звеньєвої-Мисюкевич М. Д.**
Полотно, олія (140х150)
Акт № 3186/23 від 21.01. 1982 р.
Інв № V И 1625 (Кн 13605).

Натюрморт. 1979 р.
Картон, олія (105х86,5)
Акт № 3186/23 від 21.01. 1982 р.
Інв. № V И 1626 (Кн 13604).

Портрет письменника Кравцова Л. П.
Картон, олія (104х86)
Акт № 3186/23 від 21.01. 1982 р.
Інв. № V И 1627 (Кн 13603).

Бюст Пономаренко Г. Г.
Гіпс (54х30х30)
Акт № 3186/23 від 21.01. 1982 р.
Інв. № V И 1628 (Кн 13602).

Віра в майбутнє
Полотно, олія (140х105,5)
Акт № 3186/23 від 21.01. 1982 р.
Інв. № V И 1629 (Кн 13601).

Засідання Рівненського підпільного обкому партії
Полотно, олія (126,7х157,5)
Акт № 3554/86 від 26.04. 1983 р.
Інв. № V И 1729 (Кн 14401).

**Портрет майстра спорту Міжнародного класу по
спідвею Хлиновського Г. А.** 1979 р.
Полотно, олія (148х115,5)
Акт № 3796/3 від 03. 01. 1983
Інв. № V И 1746 (Кн 15064).

**Будівництво шахти «Рівненська комсомольська»
в Донбасі.** 1957 р.

Полотно, олія (40x80,2)

Акт № 3796/3 від 03. 01. 1983

Інв. № V И 1747 (Кн 15065).

Пряха. 1984 р.

Полотно, олія (80,3x110)

Акт № 3891/98 від 23. 05. 1984 р.

Інв. № V И 1750 (Кн 15209).

Шахта будується (із серії «Будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі»). 1957 р.

Полотно, олія, скло, картон, метал (36x23)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1794 (Кн 16056).

Шахта будується (із серії «Будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі»). 1957 р.

Полотно, олія, скло, картон (10x30; p.21,4x39,3)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1795 (Кн 16057).

Портрет Демчука П. – прохідника шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Папір, олівець (28,5x38)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1796 (Кн 16058).

Портрет Кильдімова В. П. – прохідника шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Папір, олівець, скло (28,5x38; p.50,7x38,2)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1797 (Кн 16059).

Портрет Денисюка І. – прохідника шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Папір, картон, олівець, скло (21x28; p.39,6x32,2)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1798 (Кн 16060).

Портрет Лозицького Р. К. – комсорга шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Папір, олівець, скло (21x29; P. 43,2x33,4)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1799 (Кн 16061).

Портрет Яцук Н. – машиніста-транспортера шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Папір, олівець, скло (29x22; 32,4x42,8)

Акт № 4222/226 від 20.12. 1985 р.

Інв. № V И 1800 (Кн 16062).

Етюд будівництва шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Полотно, картон, олія, скло, метал (22x34)

Акт № 4244/6 від 17.01. 1986 р.

Інв. № V И 1802 (Кн 16110).

Шахта будується (із серії «Будівництво шахти «Рівненська комсомольська» в Донбасі») 1957 р.

Полотно, картон, олія, скло, метал (22x34)

Акт № 4244/6 від 17.01. 1986 р.

Інв. № V И 1803 (Кн 16111)

Творчий пейзаж про будівництво шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Акт № 4244/6 від 17.01. 1986 р.

Інв. № V И 1804 (Кн 16112).

Зображення будівництва шахти

«Рівненська комсомольська» в Донбасі. 1957 р.

Акт № 4244/6 від 17.01. 1986 р.

Інв. № V И 1805 (Кн 16113).

Околиці міста Рівне. 1956 р.

Полотно, картон, олія, скло, метал (23x35; 39,4x49,5)

Акт № 4305/67 від 01. 04. 1986 р.

Інв. № V И 1806 (Кн 16340).

Вид на місто Рівне. 1956 р.

Полотно, картон, олія, скло, метал (12,3x36; p.31x48,6)

Акт № 4305/67 від 01. 04. 1986 р.

Інв. № V И 1807 (Кн 16341).

Повінь. 1956 р.

Картон, олія, скло, дерево (33,4x47,8; 50x60,6)

Акт № 4305/67 від 01. 04. 1986 р.

Інв. № V И 1808 (Кн 16342).

Околиці міста Рівне. 1956 р.

Полотно, картон, олія (23,1x 35,9; p. 39,5x49,5)

Акт № 4305/67 від 01. 04. 1986 р.

Інв. № V И 1810 (Кн 16339).

Портрет письменника Шморгуна Є. 1993 р.

Полотно, олія (74x66)

Акт № 6553/57 від 30.08. 2002 р.

Інв. № V Обр. мис. 1963 (Кн 22133).

Околиці Рівного. 1963 р.

Картон, олія (12,9x44; п. 25x60,5)

Акт № 151/29 від 27. 03. 2013 р.

Інв. № V Мис. 2113 (Кн 24966).

Джерела та література:

1. Валентин Колосов – живописець і скульптор. / Ред.-упор. Богдан Столярчук. – Рівне: видавець Олег Зень, 2009. – С. 105.
2. Гуріненко П. У наших художників// Червоний прапор. – 1957. – 14 липня. – С. 3.
3. Кому призначено бути художником...// Рівне ракурс. – 2002. – 10 жовтня. – С. 5.
4. Шморгун Є. Художник Колосов, ровенчанин// Червоний прапор. – 1988. – 12 червня. – С. 4.

Оксана Семчишин

ЗАГАДКОВІСТЬ БУРШТИНУ РІВНЕНСЬКОГО ПОЛІССЯ

*Сонячне каміння – Господа творіння
Зберігає в собі таїну віків..
Бурштинова казка є на Україні
Серед мальовничих рівненських лісів...
Семчишина О. В.*

Камінь, у якому застиг час, сльоза сонця, самоцвіт, перший ювелірний камінь, добутий руками людини, бурштин... В чому ж загадковість цього дивного каміння?

По-перше – у його походженні. Давні люди вважали, що бурштин народжується у морі і дарують його боги [1, 26], а ще вони уявляли, що це ікра невідомих риб, мед диких бджіл, або ж застигли промені сонця. Насправді ж бурштин – це затверділа викопна смола давніх теплолюбивих хвойних дерев, головним чином сосен. Вік цього напівдорогоцінного мінералу – близько 35–50 млн. років. Коли в ті давні часи на території Рівненщини був зовсім інший клімат та природа, у корі сосен виникали тріщини, ламались гілочки, або ж звірі кігтями шкодили кору дерев, – по стовбуру стікала в'язка живиця-смола, яка з часом застигала. І під дією часу, холоду, сонця перетворилася на сучасний камінь бурштин. У справжній бурштин смолу перетворило солоне море, яке було на території нашого краю близько 40–50 млн. років тому. У клейкій живиці-смолі залишалися не лише найдрібніші представники лісової флори та фауни, але й рештки значно більших за розмірами тварин: ящірок, мишей, а також пір'я птахів (ці зразки бурштину називаються «інклюзи» – каміння, що має включення; такі камені мають цінність для колекціонерів та науковців). Завдяки цьому було встановлено близько 3000 видів членистоногих, а також біля 200 видів рослин (загалом у світі) [1, 27].

Сьогодні ж цей самоцвіт зустрічається у вигляді окремих зразків та краплеподібних виділень, що покриті кіркою вивітрювання. Природні шматки бурштину мають розмір від 1 мм до розміру гусячого яйця, унікальні мають до 50 см у поперечному розрізі [6, 15]. Дійсно загадково: як звичайна живиця через десятки мільйонів років та через різні природно-кліматичні умови не просто збереглася, а дійшла до нас у вигляді напівдорогоцінного цілющого каміння, відомого в усьому світі.

*В цьому самоцвіті сплять тисячоліття.
В нім – душа народу і природи дзвін.
Він дає здоров'я, сили, довголіття.
За цей дар безцінний Господу уклін!*

Семчишина О. В.

По-друге, загадковість бурштину у його назві. Так на мові естонців та фінів його називали «меріківі» – камінь моря, єгиптяни дали йому назву «сакал», вказуючи на те, що це море знаходиться у Балтиці (його вони називали морем Сакалібів (слов'ян)). Також люди помітили, що багато камінчиків бурштину схожі на краплі смоли дерев і назвали їх «сакрум» – смола. З давніх-давен відомо, що бурштин може горіти і за цю властивість в Україні та Польщі його називали «камінь, що горить» або «бурштин». Ця назва прийшла із Німеччини, де бурштин називають «bernstein» (камінь, що горить). Так як при горінні бурштину виділяв тонкий аромат, то у Азії та Іспанії йому дали ім'я «амбра», а англомовні народи називали його «амбер». У Сибірі бурштин називали «миролада» або «ладанах». Іще на Русі бурштин називали «латирь-камінь» (від слова «латрас» – злодій) за здатність притягувати інші предмети. А у Прибалтиці його називали «сукциніт» – за назвою смоловиділяючої сосни; мовою еллінів бурштин – «електрон». Ще одна із назв цього каменю – «електрум», що у перекладі із грецької означає «я захищаю». Гомер назвав бурштин «каменем сонця» [1, 26].

По-третє, загадковість поліського бурштину у тому, що він є світовим ексклюзивом. Перша документальна інформація про знахідки бурштину на території України належить польському натуралісту А. Ржончинському (1736 р.), який відмітив прояви цього каменю в Рівненському повіті Волинської губернії. Вже тоді існувало видобування бурштину та його кустарна переробка [9, 23]. Систематизовані ж дослідження по вивченню бурштину північно-західної частини України та його якісних характеристик вперше були проведені П. А. Тутковським в 1890–1910 рр.

вони відображені в його монографії «Янтар Волинської губернії», в якій автор описав ряд проявів бурштину на Волині, окремо виділивши знахідки в районі залізничної станції Клесів.

Рівненщину називають бурштиновою столицею України. Бурштин тут добувають на Поліссі: Сарненський, Володимирецький та Дубровицький райони (найпотужніше родовище в смт Клесів на Сарненщині).

Незважаючи на те, що бурштин Рівненського Полісся відноситься до Балтійсько-Дніпровської бурштиноносною провінції, яка витягнута смугою на 2000 км при ширині 500 км, та частково охоплює території таких країн як: Данія, Швеція, Німеччина, Польща, Росія (Калінінградська область), Литва, Латвія, Білорусь та Україна (північні райони Рівненщини, Волині, Київської та Житомирської областей), світова неповторність рівненського самоцвіту незаперечна. Вона проявляється у тому, що поліський бурштин за своїми фізичними й оптичними властивостями, хімічним складом близький до прибалтійського, а за різновидністю забарвлення та якості в цілому перевищує його і більш придатний для ювелірних робіт [4, 8].

Також особливість рівненського самоцвіту в тому, що він залягає у землі, його з неї вимивають. Як це відбувається? Процес добування бурштину давно механізований. До дизельного або електронного двигуна приєднують водяний насос, який занурюють під землю і вимивають таким чином з ґрунту камінь.

Зважаючи на те, що бурштин мільйони років залягав у землі, виокремилась його основна унікальність: він має понад 200 кольорів та відтінків. Крім найбільш поширених у світі коричневих, вишнево-червоних, червоних, жовтих кольорів для поліського бурштину властиві салатово-зелені, жовто-зелені, світло-жовті і синювато-зелені кольори, а також білі та чорні різновиди. Польською академією наук визнано унікальність світлих та жовто-зелених різновидів бурштину Клесівського родовища [3, 40].

До 80-х років минулого століття не існувало організованого промислового видобування поліського бурштину. За свідченнями старожилів Рівненського Полісся, місцеве населення використовувало цей самоцвіт для пічного опалення, тому що він добре горить та виділяє приємний запах, подібний до ладану.

У 1990-х роках в Рівному було створено державне підприємство «Укрбурштин», яке здійснює видобування бурштину і його переробку на ювелірні та художні вироби.

Склад бурштину: вуглець – 80%, водень – 10%, кисень – 10%. Бурштин Українського Полісся по праву може носити власне ім'я «Поліський бурштин» [5, 44].

*Цілющий камінь, наче сонячна сльоза
З смоли-живиці створений був Богом...
Мільйони років спала ця краса,
Чекала часу одкровення свого...*

Семчишина О. В.

Є історичні свідчення про те, що цей бурштин на території України був відомий ще з III тисячоліття до н.е. Так, у 1968 р. біля с. Іванне Рівненської області відкрито поховання, яке було віднесено до цього періоду. Наряду із звичними для такого поховання залишками та уламками посудів тут знайдено підвіску із бурштину – амулет у вигляді округлого лінзоподібного диска з округлим отвором у центрі. На одному боці підвіски – солярний знак у вигляді хреста, на другому – вигравіроване схематичне зображення трьох людських фігур з піднятими руками. Поряд зображені лук та стріли. Зображення людських фігур на амулеті є унікальним. Аналогій їм серед знахідок того часу досі немає [1, 44]. Виявлення у престижній гробниці амулету з бурштину винятково великого розміру (11,5x12см) свідчить про належність його вождю – жерцю, а також про те, що в останній чверті III тисячоліття до н.е. поліський бурштин відігравав значну роль в релігійно-культурних звичаях племен, які населяли Україну.

Варто зазначити, що аж до XX ст. в Україні (в тому числі на Поліссі) бурштин підвішували до колиски немовляти, як оберег. Няньки поміщицьких дітей носили бурштинові намисто для захисту малюків від хвороб. В селах бурштинові підвіски чи намисто дівчата носили перед шлюбом.

*Неначе в казці – самоцвіт ожив
І розповів нам таїну природи.
Від багатьох недуг зцілив,
Додав для України вроди...*

Семчишина О. В.

По-четверте, загадковість поліського бурштину у його цілющих лікувальних властивостях. Цей самоцвіт здавна використовувався як камінь виробу для вирізання фігурок, прикрас, амулетів. Йому приписувалися містичні та магічні властивості, обкурювали культові приміщення для додання приємного запаху і відлякування комах, використовували його здатність притягувати дрібні частинки для очищення пряжі.

Про лікувальні властивості бурштину було відоме ще стародавнім медикам. У деяких країнах бурштин вважався засобом, здатним вилікувати

практично будь-яку хворобу. Його застосовували в мазях зовнішньо, пили порошок, робили клізми. Вважалося, що бурштин допомагає визначити, чи є в напої отрута. Особливо цінним лікувальним засобом вважався білий бурштин.

В давнину бурштин цінували вище дорогоцінних каменів і металів, а фінікійські купці пускалися за ним в довгі мандри, які згодом стали торговими шляхами бурштину. В античному Римі більш за все цінувався золотистий прозорий бурштин, менш цінним вважали червонуватий прозорий. Білий і кістяний бурштин не мав ціни, його використовували лише для куріння. Пліній Старший згадує в своїх працях, що в імператорському Римі бурштин, як розкіш, цінували досить високо і виготовлене з нього зображення людини, яке б вона не було мале, було більшим в ціні за живу і здорову людину [8]. За древнім слов'янським повір'ям бурштин – камінь здоров'я і краси.

Дуже високо, майже на рівні з сріблом і золотом, цінували бурштин в давні часи в Латвії. Коштовним вважався напівпрозорий молочно-білий камінь з зеленуватим відтінком, а жителі Причорномор'я користувалися бурштином як грошовою одиницею [8].

Цілющість бурштину цікавила людей здавна. Так, про його лікувальні властивості писав ще Ібн Сіна (Авіценна) в 1019 р. («Канон лікарської науки»). Лікарському застосуванню бурштину присвячена робота А. Аурифабера – придворного лікаря пруського герцога Альбрехта, – написана в 1551 р. В ній приведено біля 50-ти рецептів використання бурштину в медицині [8]. Вперше про використання бурштинової кислоти як лікарського препарату згадує Г. Хатер в «Руководстве к фармацевтической и медико-химической практике», 1889 р.

Сьогодні ж лікувальні властивості бурштину підтверджені численними дослідженнями, які виявили ряд цілющих властивостей одного з компонентів бурштину – бурштинової кислоти. За останні три десятиріччя їй присвячена численна світова наукова література. Бурштинова кислота є неспецифічним біостимулятором. Діапазон її дії дуже широкий: вона стимулює нервову систему і роботу органів дихання, зміцнює роботу серця, нирок та кишківника, використовується для лікування анемії, хвороб м'язів. Вживається як протистресові, протизапальні та антитоксичні ліки [6, 138].

Висока ефективність бурштинової кислоти в післяопераційний період, а при незначному хронічному ослабленні організму вона несе

Рис. 1. Зала «Музею бурштину».

оздоровлюючу дію. Всі солі бурштинової кислоти підтримують енергетичний обмін у тканинах організму [7, 46]. В лікарнях України вживається ряд препаратів, що містять її в своєму складі.

Звичайно ж, виходячи із лікувальних властивостей цього самоцвіту, цілком зрозуміло, що прикраси із нього не просто красиві, не просто личать до багатьох кольорів та відтінків, а ще й цілющі і корисні. Якщо носити камінь в області шиї, то він стимулює роботу артерій, очищає організм від шкідливих накопичень, дає заряд енергії і творчого натхнення.

Вважається, що бурштинове намисто корисно носити тим, хто страждає захворюваннями щитовидної залози. Також прикраси з бурштином продовжують життя, вагітним жінкам вони забезпечують легкі пологи [10]. Бурштином прикрашали себе жінки всіх часів і народів. Вони вірили, що самоцвіт не лише добре відтінює красу шкіри, але і робить її чистою і здоровою. Також корисно знати, що фахівці рекомендують для носіння оправляти бурштин у золото, чисту мідь, сплави золота з міддю і золота з сріблом [2]. А ось будучи оправлений в чисте срібло, бурштин дещо втрачає свої цілющі властивості.

По-п'яте, загадковість та унікальність рівненського бурштину можна побачити у експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею (відділ виставок – «Музей бурштину»). «Музей бурштину» (м. Рівне, вул. С. Петлюри, 17) відчинив свої двері 24 серпня 2010 р. у історичній будівлі, яка є пам'яткою архітектури – в Рівненському Будинку Вчених (зведений 1903 р. як житлове приміщення на замовлення заможного єврея – Вігдоровича Перли) (рис. 1, 2).

У музеї є дві експозиційні кімнати та виставка-продаж. Зокрема, у першій музейній кімнаті для уваги відвідувачів представлено давній сонячний камінь, напівдорогоцінний

Рис. 2. Зала «Музею бурштину».

Рис. 3. Бурштинова корона України із конкурсу краси (срібло, бурштин).

мінерал, сльозу сонця, перший ювелірний камінь, добутий руками людини – легендарний бурштин (янтар, amber) у його природному вигляді. Тут можна зануритися в часи утворення

самоцвіту – 35–50 млн. років тому; побачити унікальні, відомі на весь світ відтінки та кольори бурштину Рівненського Полісся; дізнатися як і де видобувають цей самоцвіт.

У другій музейній кімнаті представлено бурштин, оброблений майстерними й талановитими людськими руками. Тут можна прослідкувати особливості використання сонячного каменю у різні часи в різних сферах людського життя. Відвідувачам представлені вироби, які поєднують у собі шкіру, дерево, срібло, бронзу, бивень мамонта і бурштин. Також у музеї знаходяться унікальні роботи – різьба по суцільному камені бурштину та бурштинова мозаїка.

Саме тут збережено давній поліський рецепт лікувальної бурштинівки. У музеї представлено різноманітні вироби із сонячного каменю на релігійну тематику (янголи, ікони, хрести). «Музей бурштину» зберігає цікаві легенди про цей диво-камінь. Є тут унікальна корона із конкурсу краси «Бурштинова корона України», в якій поєднано срібло та бурштин молочного, коричневого, вишневого кольорів (рис. 3). Також представлений янгол – символ музичного фестивалю «Бурштинові нотки», що регулярно проходить у Рівному.

Отже, загадковість Поліського бурштину зробила його унікальним, неповторним і таємничим світовим ексклюзивом. Він є об'єктом досліджень у різних галузях людського життя. Проте, незважаючи на унікальність та цінність цього сонячного каменю, існує його незаконне видобування, яке призводить до порушення екосистеми лісу, екосистеми болота і екосистеми луку на Рівненщині.

Під час незаконного видобування бурштину повністю знищується трав'яний та чагарниковий яруси лісу, механічно пошкоджується коренева система дерев, часто дерева спилиють та викорчують. Надмірне надходження води у ґрунт призводить до загибелі кореневої системи дерев та порушення її стійкості.

При веденні добування самоцвіту на болотах відбувається руйнування екосистеми і утворення на її місці лучно-піщанистої системи острівного типу, позбавленої рослинного покриву. В екосистемі луку незаконне добування веде до повної деградації ґрунту і знищення природної рослинності, часто основна частина луку просто замивається неродючим ґрунтом, інша ж знаходиться у вигляді воронок свердловин гідро розмиву. Таким чином, наслідки незаконного добування бурштину несуть загрозу природі та людині.

Джерела та література:

1. Антипова Р. В. Янтар как объект экспозиции геологического музея / Р. В. Антипова // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – К., 2007. – С. 26–28.
2. Бурштин [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до документа: http://yuvelir.dovidnyk.info/index.php/kamny/366-yantar_
3. Галецький Л. С., Дехтулінський Е. С., Чернієнко Н. М. Перспективи пошуків бурштину на території України / Л. С. Галецький, Е. С. Дехтулінський, Н. М. Чернієнко // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – К., 2007. – С. 40–42.
4. Гожик П. Ф., Дзідзінський А. А., Мацуй В. М. Бурштин – багатство України: проблеми та перспективи розвитку / П. Ф. Гожик, А. А. Дзідзінський, В. М. Мацуй // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – К., 2007. – С. 8–11.
5. Гук О. Є. Бурштин в літотерапії / О. Є. Гук // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – К., 2007. – С. 44–46.
6. Дехтулінський Е. С. Властивості бурштину та питання класифікації / Е. С. Дехтулінський // Український бурштиновий світ: тези доповідей Другої міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2008. – С. 15–16.
7. Дехтулінський Е. С. Кольорові камені України, їх класифікація / Е. С. Дехтулінський // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – К., 2007. – С. 46–47.
8. Панютина О. Лікувальні властивості бурштину [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до документа: <http://megasite.in.ua/100610-likuvalni-vlastivosti-burshtinu.html>
9. Туцький В. О. Промислове видобування бурштину в Україні та перспективи його розвитку / В. О. Туцький // Український бурштиновий світ: тези доповідей Першої міжнародної конференції. – Київ, 2007. – С. 23–25.
10. Цілюща сила сонячного каменю бурштину [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до документа: http://yantarua.com/news/stat/n_item20.html

Віктор Ткач

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ З ПІДБОРЕЦЬКОГО МОНАСТИРЯ (М. ДУБНО)

Підборецький Свято-Вознесенський жіночий монастир у м. Дубно існував у 1592–1832 рр. на острові Дубовець. У 1850 р. церкву ліквідованого монастиря було розібрано і перенесено в с. Підборці (нині вулиця Дубна). Інші монастирські споруди не збереглися.

Як багатощарову археологічну пам'ятку острів Дубовець було виявлено в 1996 р. автором. Було проведено рятівні дослідження в кар'єрі, який руйнував поселення і рештки монастиря та збори підйомного матеріалу. Було стверджено існування тут культурних нашарувань доби мезоліту, енеоліту (трипільська культура), доби бронзи межановицька та тшинецько-комарівська культури) [4], ранньозалізного віку, X – початку XI ст., та періоду існування монастиря. На даний час опубліковано матеріали межановицької культури [5, 575–576], об'єкт № 1, розкопаний В. Д. Гупало [6, 223–248], матеріали з об'єкту № 2, дослідженого автором (висловлено припущення

що обидва об'єкти є рештками одного) та в цій же публікації – частину підйомного матеріалу, не прив'язаного до об'єктів [1, 109–118]. В іншій публікації автором було розглянуто картографічні джерела, на яких зображено острів Дубовець та монастир та дано коротку характеристику і датування всіх восьми об'єктів та трьох поховань виявлених при дослідженні монастиря [5, 110–115]. Більша частина колекції, зібраної на пам'ятці, залишалась не опублікованою. Нині вона знаходиться в фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного історико-культурного заповідника м. Дубно.

В даній публікації розглядаються підйомні знахідки з Підборецького монастиря, які не були публіковані раніше та речі із зруйнованих кар'єром поховань. Частина знахідок була зібрана з розораних об'єктів, які чітко видимі на фоні поля у вигляді темних плям, насичених археологічним матеріалом.

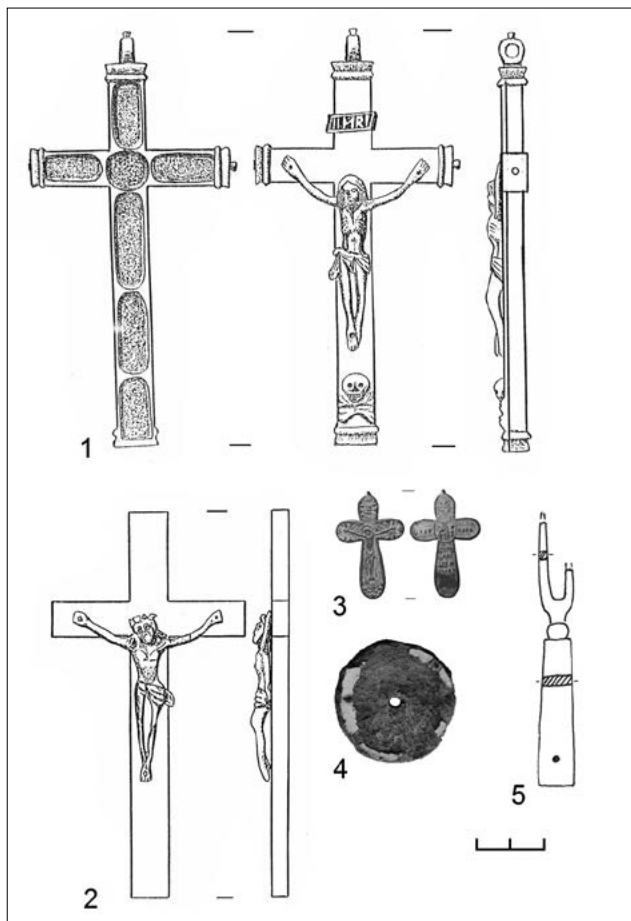

Рис. 1. Знахідки з Підборецького монастиря:
1 – латунь (?), 2 – мідь, дерево, 3 – мідь, 4 – фаянс,
5 – кістка, залізо.

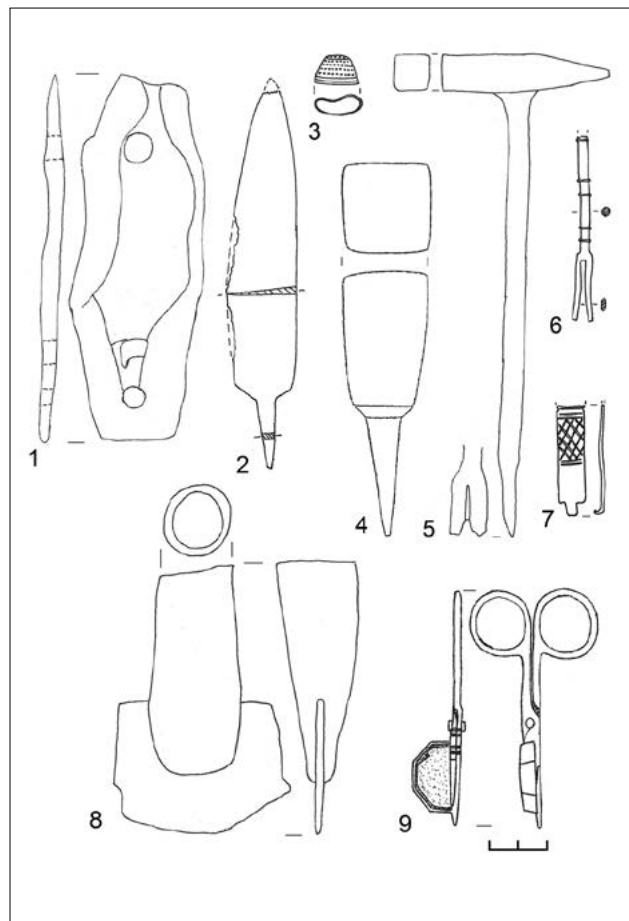

Рис. 2. Знахідки з Підборецького монастиря:
1, 2, 4, 5, 8 – залізо, 3, 6, 7 – мідь, 9 – кольоровий
метал.

1. Хрест-мощовик натільний. Виявлений у зруйнованому похованні № 1 під черепом. Латунь (?). Основа має сім камер, які на момент виявлення виявились пустими. В нижній частині на зовнішній стороні вилито зображення черепа з кістками. Накривка у вигляді пластини входила в паз основи. Зображення Ісуса накладне, вилите окремо, має отвори для кріплення штифтами, ноги схрещені (рис. 1; 1). У вушко був протягнутий плетений з включенням срібних ниток шнур поганої збереженості.

2. Хрест натільний. Виявлений у зруйнованому похованні № 2. Основа дерев'яна, оббита по боках мідною бляхою. Зображення Ісуса накладне, вилите окремо, має отвори для кріплення штифтами, ноги схрещені (рис. 1; 2). Від першого розп'яття відрізняється примітивнішим виконанням обличчя і наявністю тернового вінця.

3. Хрестик натільний, штампований з мідної бляхи, вушко відламане в давнину. Знайдений на поверхні. Обриси овальні, по центрі зовнішньої сторони – зображення розп'ятого Ісуса, ноги не схрещені. По боках – рослинний

орнамент, в нижній частині – зображення черепа і кісток, і верхній – зірки і монограми, заключеної в квадрат. На внутрішній стороні по центру овальний медальйон з погано збереженим іконографічним зображенням і напис: СВ ВАРВАРА МОЛИ О НАС ГРЕШНЫХЪ. По периметру обох сторін хрестик обрамлений невеликими прямокутниками (рис. 1; 3).

4. Наперсток мідний, малого розміру (рис. 2; 3). Знайдений на поверхні.

5. Щипці для зняття нагару з свічок (рис. 2; 9), кольоровий метал. Знайдений на плямі об'єкта № 3 кінця XVIII – XIX ст.

6. Уламок мідного виробу, призначення не встановлене. Знайдений на плямі об'єкта № 3 кінця XVIII – XIX ст. Має форму стержня, орнаментованого кільцевими потовщеннями з роздвоєним кінцем (рис. 2; 6).

7. Уламок мідної пластини з орнаментом у вигляді сітки (рис. 2; 7). Знайдена на поверхні. Можливо була частиною якоїсь застібки.

8. Закрутка пляшки з дископодібною шапочкою та внутрішньою різьбою на циліндрич-

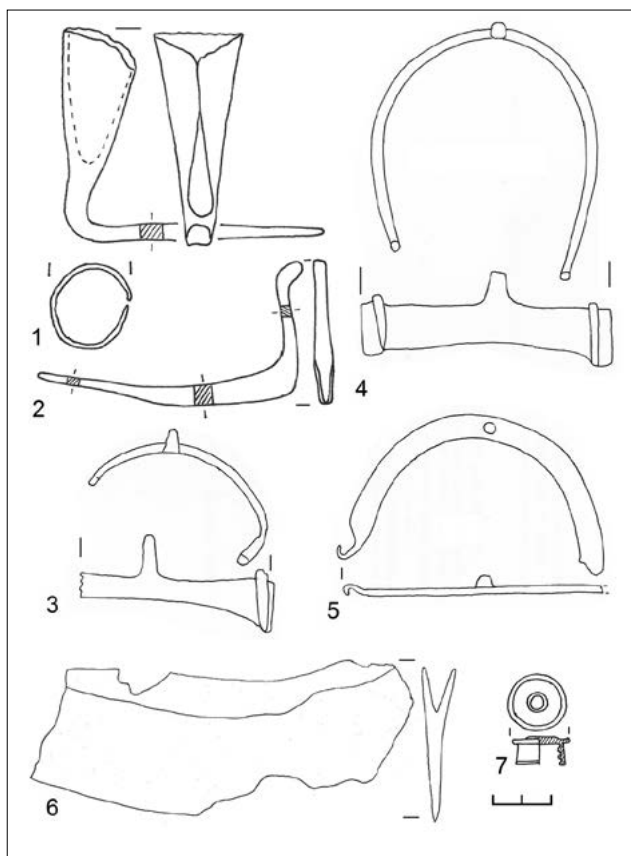

Рис. 3. Знахідки з Підборецького монастиря:
1-6 – залізо, 7 – свинець.

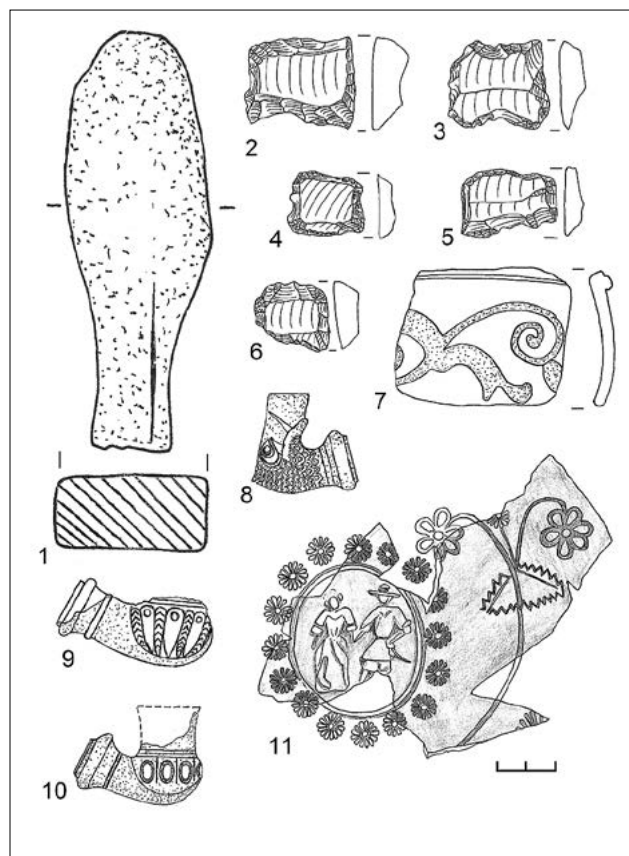

Рис. 4. Знахідки з Підборецького монастиря:
1 – камінь, 2-6 – кремій, 7-11 – кераміка.

ній частині (рис. 3; 7), свинець. Знайдена на плямі об'єкта № 4 XVII ст. Аналогічна закрутка вже була знайдена на території монастиря [1, 118]. З розкопок поля Берестецької битви 1651 р. походить верхня частина пляшки з свинцевою циліндричною насадкою, вкритою різьбою [3, 192], що підтверджує призначення і датування нашої знахідки. Подібний верх пляшки було знайдено автором на поселенні Івання-1 Дубенського району.

9. Наковальня залізна, знайдена на плямі об'єкта № 3 кінця XVIII – XIX ст. Має квадратну в січенні робочу частину розмірами 3х3 см і шип в нижній частині для вбивання в дерево. Висота 9,1 см (рис. 2; 4).

10. Молоток суцільнозалізний, на кінці рукояті – цвяходер (рис. 2; 5). Розміри робочої частини 5,7х1,3 см, загальна висота 16,6 см. Знайдений на плямі об'єкта № 7 кінця XVII – XIX ст.

11. Накладка дверна. Розміри 12,5х4,5 см. Виготовлена грубо з пластини заліза, краї нерівні, загорнуті, кінці звужені, має три отвори, два круглі і один з нерівними краями (рис. 2; 1). Знайдена на плямі об'єкта № 6 XVII – XVIII ст.

12. Залізний інструмент з втулкою і робочою частиною з товстої пластини із пошкодженими краями (рис. 2; 8). Знайдений на плямі об'єкта № 6 XVII – XVIII ст. Не виключено, що це невелика пешня.

13. Ніж залізний, черешковий (рис. 2; 2). Знайдено на поверхні, неподалік об'єкта № 6.

14. Залізне окуття лопати, збереглося фрагментарно (рис. 3; 6). Знайдено на плямі об'єкта № 4 XVII ст. Ще один фрагмент подібного знаряддя було знайдено без прив'язки до об'єктів.

15. Залізні підкови до чобіт, 3 екземпляри. Одна підкова літня, з горизонтальною полосою (рис. 3; 5), дві зимові – з вертикальними (рис. 3; 3, 4). Всі знайдені на поверхні. Розміри цілого зимового екземпляра 9х7,7 см, висота полоси 1,5–2 см.

16. Підсвічник залізний. Виготовлений з суцільного стержня, розклепаного і зігнутого в конічну чашечку, відігнуту під прямим кутом від решти стержня, кінець якого загострено для вбивання в дерево (рис. 3; 1). Знайдено на поверхні.

17. Виріб залізний, виготовлений з прямокутного в січенні стержня, зігнутого під прямим кутом. Кінець стержня загострено для вбивання

в дерево, робоча частина трохи відігнута (рис. 3; 2). Має певну схожість з вищеописаним підсвічником. Знайдено на плямі об'єкта № 3 кінця XVIII – XIX ст.

18. Виделка двозуба залізна з кістяною ручкою чотирикутної форми (рис. 1; 5). Знайдена на поверхні. Слід зазначити невеликі розміри виробу. З території монастиря походить знахідка іншої виделки, складної, з орнаментованими перламутровими (?) накладками на рукояті [1, 118].

19. Точильний брусок з каменю, рибоподібної форми, з проточкою для загострення тонких стержнів (рис. 4; 1). Знайдений в двох уламках, які склеїлись (злам давній) на плямі об'єкта № 4 XVII ст.

20. Рушничні кремені, 5 екземплярів. Мають неправильно трапецієвидну форму (рис. 4; 2–6). Всі знайдені на поверхні. Два екземпляри таких кременів було знайдено на території монастиря раніше [1, 118]. Неодноразовими знахідками на території монастиря є і кресальні кремені різноманітної форми з характерними слідами робочого зносу країв.

21. Виріб з уламка фаянсової посудини з поліхромним розписом. Має округлу форму, в центрі – невеликий отвір (рис. 1; 4). Знайдений на поверхні. Можливо слугував пряслицем. Дається, найімовірніше, XIX ст.

22. Виріб з уламка глиняної посудини з підполивним розписом. Має краї з слідами інтенсивного робочого зносу від якоїсь роботи (рис. 4; 7). Можливо, використовувався, як скребок чи ложило. Знайдений на плямі об'єкта № 4 XVII ст.

23. Уламки білоглиняної посудини, вкритої зеленою поливою, виявлені на плямі об'єкта № 6 XVII – XVIII ст. Мають рослинний орнамент з прокресленими стеблами та листком та штапованими квітами і орнаментальну композицію, виконану штампом – в овальному медальйоні зображення танцюючої пари – чоловіка в капелюсі, який тримає одну руку на холодній зброї при поясі, іншою тримає руку жінки в сукні з виділеними краями рукавів. Медальйон обрамляють штаповані зображення квітів (рис. 4; 11). Посудина мала кілька аналогічних медальйонів.

24. Білоглиняні люльки, 3 екземпляри. Знайдені на поверхні, пошкоджені. Перша має виділену тулійку, чашечка орнаментована рельєфними елементами, які розташовані через один – орнаментовані стрілками та прикрашені колом (рис. 4; 9). Друга має виділену тулійку, чашечка орнаментована овалами, розділеними лініями (рис. 4; 10). Третя люлька має невиділену тулійку, виготовлена у формі морського чудовиська,

вкритого лускою, з мигдалевидними очима, які розташовані між розкритими щелепами з іклами, з яких виходять вінця чашечки і, за задумом – дим при використанні люльки (рис. 4; 8).

25. Монети. За час досліджень з поверхні пам'ятки було зібрано 22 монети. З них п'ять було знайдено на плямах об'єктів: об'єкт № 3 – мідний литовський солід Яна Казимира 1664 р., та денежка 1855 р., об'єкт № 6 – мідний коронний солід Яна Казимира 1666 р. та мідний гріш Станіслава Августа 1765 р., об'єкт № 7 – мідний коронний солід Яна Казимира 1666 р. Інші монети було знайдено без прив'язки до об'єктів. Шість із них – дуже стерті мідні соліди Яна Казимира, два мідні литовські соліди Яна Казимира (рік не читається), мідний коронний солід Яна Казимира 1665 р., мідний литовський солід Яна Казимира 1666 р., мідний ризький солід (фальшивий-?) шведської королеви Христини 1642 р., мідні монети Августа III Саксонського: гріш 1754–55 рр. і соліди 1751 та 1754 років, мідний півгріш Станіслава Августа (рік не читається); російські мідні копійки 1820 та 1841 років карбування.

Таким чином, при обстеженні території колишнього Підборецького монастиря виявлено речі, які належать до різних етапів його існування. Знайдені інструменти використовувались в діяльності монастиря – лопати були будівельними і сільськогосподарськими інструментами, пешня могла використовуватись рибалкою, який постачав монастир рибою згідно привілею, наданому князем Костянтином Острозьким в 1602 р. [2, 8]. Ремісничі інструменти – молоток з цвяходером та наковальня знайдені в найпізніших об'єктах, які існували і після ліквідації монастиря. При потребі необхідні інструменти виготовлялись з підручних засобів – уламків кераміки.

Такі вироби як наперсток та щипці для свічок, ніж, виделка, підсвічники і посуд були необхідними речами в жіночому монастирі, тоді як наявність кременів для вогнепальної зброї може вказувати скоріше на бій в його межах. Поодинокі знахідки таких кременів поза містом не є дивиною, але подібне скупчення їх крім Підборецького монастиря відоме тільки в одному місці – на археологічній пам'ятці М'ятин-4, де було зібрано 11 рушничних кременів попри те, що культурний шар відповідного часу на цій пам'ятці відсутній. Ця пам'ятка прилягає до краю греблі, яка веде до с. Івання. Відомо, що на цій греблі у 1651 р. стався значний бій між козацьким загоном і гарнізоном Дубенського замку [3, 125], з яким і можна пов'язати виявлені

кремені. Очевидно бойові дії на монастирському дворі відбувались під час одної з облог Дубна, які трапились в 1648 та 1660 роках.

Культові речі з поховань належать до католицької традиції зображень Ісуса. Цікавим фактом є використання похованими різних за матеріалом, художнім виконанням і, отже, вартістю розп'ять. Така ситуація може вказувати на різні ранги похованих черниць, або на захоронення на монастирському цвинтарі представників багатих родин. Хрестик, знайдений на поверхні, православний.

Знахідка значної кількості монет, самих по собі звичних для подібних пам'яток, демонструє

наскільки насиченим ними був культурний шар монастиря, особливо якщо врахувати масове розграбування з допомогою металошукачів, якого не уник і острів Дубовець. Цікавим є факт знаходження монет, випущених після закриття монастиря в 1832 р. – копійки 1841 р. і денєжки 1855 р. Остання потрапила в обіг вже після розібрання будівлі монастирської церкви. Очевидно монастирські будівлі, зокрема та, від якої залишився об'єкт № 3, з якого походить монета, продовжували використовуватись і в третій чверті XIX ст., але в кінці цього століття острів Дубовець, згідно топографічних карт, вже був зарослий лісом чи чагарниками.

Джерела та література:

1. Бардецький А., Пшеничний Ю., Ткач В. Дослідження споруди 2 на острові Дубовець в місті Дубні // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти. Матеріали науково-теоретичної конференції, присвяченої 15-річчю створення Державного історико-культурного заповідника міста Дубна. – Луцьк, 2008. – С. 109–118.
2. Лозов'юк І. Д. Давні Дубенські монастирі. – Дубно, 1994. – 14 с.
3. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. – Львів, 1992. – 304 с.
4. Ткач В. Острів Дубовець та Підборецький монастир в картографічних джерелах і за даними археологічних досліджень. // Наукові записки. – Вип. 5. – Рівне, 2007. – С. 110–115.
5. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) // Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк, 2007. – С. 571–709.
6. Hupał W. Wstępne badania w obrębie klasztoru Podboreckiego na Wołyniu // Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego. – T. XIX. – S. 233–248.

Лілія Толстуха

ФІЛІП ДЕ МОНТЕБЕЛЛО – НАЩАДОК РІВНЕНСЬКИХ КНЯЗІВ ЛЮБОМИРСЬКИХ

В 1723 р. власниками міста Рівне стали князі Любомирські – представники одного із найзнатніших і найбагатших родів тогочасної Польщі. Вони облаштували в Рівному резиденцію, яка являла собою великий палацово-парковий комплекс. Серед Любомирських були військові, поети, дипломати, музиканти, археологи, письменники. Кожний із Любомирських – володарів нашого міста – за 200 років вніс певний вклад в розвиток Рівного. Останній із рівненських Любомирських – Адам – перед Другою світовою війною повернувся з дружиною із Франції до Рівного. В 1939 р., з приходом радянської влади, він був заарештований і в 1940 р. помер у рівненській в'язниці (рис. 1) [1].

Та, виявляється, зв'язок Любомирських з нашим містом існує і зараз, в XXI столітті. Ця тонка, але довга ниточка, тягнеться далеко за океан, у Сполучені Штати Америки, і з'єднує вона Рівненський обласний краєзнавчий музей з Художнім музеєм Метрополітен у Нью Йорку (як відомо, Рівненський музей знаходиться в приміщенні, що було збудоване на кошти князя Фредеріка Любомирського в 1839 р.).

... У 1875 р. в Парижі одружилися граф Рене Ланн де Монтебелло, онук славетного французького маршала Жана Ланна де Монтебелло, і княжна Марія Казимирівна Любомирська, до-

чка Казимира Любомирського (сина Фредеріка), власника міста Рівного в 1848–1871 роках.

Єдиний по чоловічій лінії онук Марії Казимирівни, граф Андре Роже Ланн де Монтебелло переїхав з родиною із Франції до США (там в 1986 р. помер). Граф Андре Роже Ланн де Монтебелло, був художником-портретистом, критиком мистецтва, членом французького руху Опору під час Другої світової війни. Його дружина, Жермен Вінер де Круассе, була нащадком маркиза де Сада, дочкою драматурга Френсіса де Круассе. Правнук Марії Казимирівни, граф Гі Філіпп Анрі Ланн де Монтебелло, який був другим із чотирьох синів у родині, народився в Парижі в 1936 р., а в 1955 р. він став громадянином США. Навчався у французькому ліцеї, отримав ступінь бакалавра, після чого вивчав історію мистецтва у Гарвардському університеті та в Інституті мистецтв Нью Йоркського університету. Потому кілька років працював директором художнього музею в Х'юстоні, в 1974 р. повернувся до Нью Йорка, займав посаду куратора відділу європейського живопису в художньому музеї Метрополітен, а з 1977 р., впродовж 31 року, був його незмінним директором. Він став абсолютним рекордсменом: ніхто не був так довго директором «Метрополітен», і в жодному крупному музеї світу не було такого незмінного директора.

З приводу відставки Ф. де Монтебелло газета *New York Times* відзначала: «Його рішення (про відставку) означає завершення ери, не лише в музейній сфері, але і в культурному житті міста, держави, всього світу» [2].

Метрополітен-музей (The Metropolitan Museum of Art) розташований на відрізку П'ятої авеню, яка називається Музейною милею. Спочатку музей нараховував у своїй колекції близько двохсот картин, привезених із Європи. За майже 150 років свого існування будівля музею Метрополітен стала в 20 разів більшою, а кількість зібраних творів мистецтва перевищила два мільйони. За рік Метрополітен відвідують близько п'яти мільйонів чоловік.

За період, коли директором музею був Філіп де Монтебелло, Метрополітен придбав багато приватних колекцій: європейського живопису, скульптури, творів декоративного мистецтва, імпресіоністів, пост-імпресіоністів та інші.

Музей щорічно організовував близько 30 тематичних виставок, залучаючи не лише 17 відділів самого музею, але і громадські та приватні колекції з усього світу. Метрополітен став ведучим видавцем у США щодо друку мис-

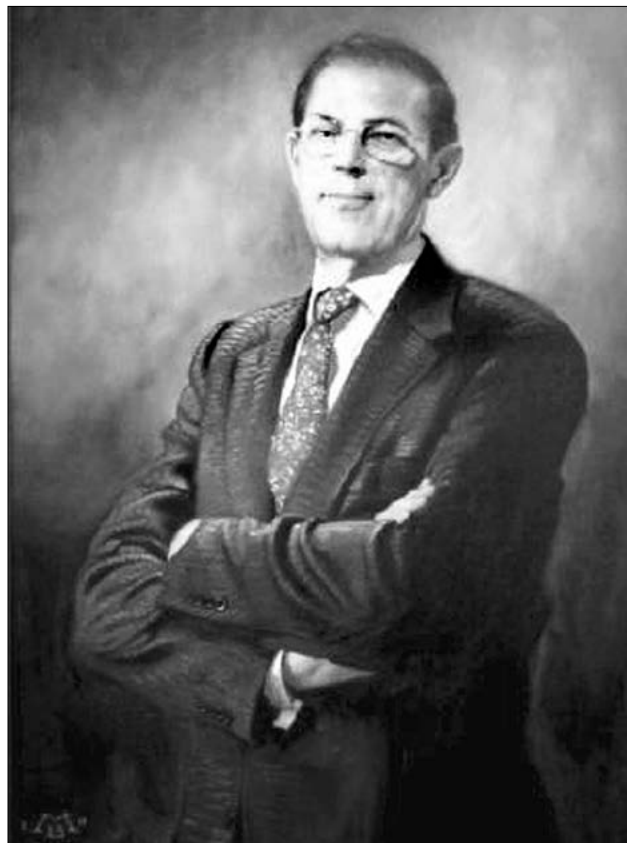

Рис. 1. Портрет Ф. де Монтебелло.
Художник Меттбак. Олія. Розмір 60х90 см.

тецької літератури, щорічно випускаючи 25–30 розкішно ілюстрованих книг.

В залах музею звучить голос його директора – Філіп де Монтебелло наговорив екскурсії по різних виставках та постійно діючих колекціях. Він читає лекції з музеєзнавства по всьому світу, а також влаштовує в музеї читання з французької поезії – Бодлера, Рембо та інших.

Коли в 2008 р. Ф. де Монтебелло оголосив про свій вихід на пенсію, то сказав, що він не збирається відпочивати, а просто міняє роботу – буде працювати професором Інституту мистецтв Нью Йоркського університету. Він читає лекції з історії колекцій, розвитку та модернізації музеїв. Крім того, він є запрошеним професором в реалізації проекту Гуманність в університетах Кембріджа та Оксфорда в Англії. Запрошені до цих університетів професори проводять із провідними вченими заходи різних форм: публічні лекції, семінари, майстер-класи, симпозиуми для вирішення основних тем в галузі мистецтва, соціальних і гуманітарних наук. Ф. де Монтебелло проводить заняття за темою «Багатогранне життя творів мистецтва».

Де Монтебелло брав участь у створенні Асоціації кураторів художніх музеїв у 2001 р., а

пізніше у виробленні її політики щодо вивезених мистецьких колекцій під час Другої світової війни; він виступає за прозорість у дослідженні приналежності музейних колекцій.

Серед численних нагород Монтебелло є орден Почесного легіону (Франція), Національна

медаль мистецтв (США), Національна гуманітарна медаль (США), Мистецька премія мера (США). Де Монтебелло також отримав Золоту медаль Іспанського інституту; папський Орден Святого Григорія Великого; Орден Висхідного Сонця, Золоту і Срібну Зірки – від уряду Японії.

Джерела та література:

1. Леонова Л. Двісті років Любомирських у Рівному. Електронний ресурс – www.rivne.org/history/200.php
2. Газета «New York Times», 09.01.2008 // Michael

Kimmelman, «The Legacy of a Pragmatic Custodian of Human Civilization». Електронний ресурс: www.nytimes.com

Сергій Федорчук

РОЗВИТОК ПИВОВАРІННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921-1939 РР.)

Пивоваріння на Волині бере витoki з XIX ст. й пов'язане із чеськими колоністами, які тут оселилися та розпочали господарське життя. Початок Першої світової війни та активні бойові дії на теренах краю негативно позначилися на розвитку пивоварної справи та хмелярства. Разом із тим, у переддень війни 1914 р. у Російській імперії був прийнятий «сухий закон», який передбачав заборону виготовлення та вільний продаж алкогольних напоїв (купити та вживати спиртні напої можна було лише в ресторанах). Заборона виробництва пива на території царської Росії настала так не очікувано, що більшість пивоварних заводів не змогли адаптуватися до нових умов виробництва «слабкого пива» й тому припинити свою діяльність. А запаси пива, які зберігалися у підвалах заводів для основного літнього сезону були знищені, що призвело до значних збитків власникам підприємств. І лише, невелика частина пивоварних заводів змогла зберегти свої потужності [3, 287].

Нелегкі часи настали для пивоварів у роки війни, які опинилися на територіях окупованих австрійсько-німецькими військами. Нехватка сировини та обмеження у використанні ячменю, негативно позначилися на якості виробленої продукції. Але найбільшого удару пивоваріння зазнало під час конфіскації окупантами кольорових металів на користь армії. Значна частина обладнання на пивзаводах була виготовлена з міді та мідних сплавів, і тому це призвело до значних матеріальних втрат.

Відродження пивоварної галузі на теренах Волині відбулося в нових геополітичних умовах Другої Речі Посполитої. Пивоварам довелося налагоджувати, як саме виробництво, так і ринки збуту, які були повністю дезорганізовані через війну. Ведення активних бойових дій на території краю у період Першої світової війни завдало значної шкоди, як хмелярським плантаціям, так і хмелярству в цілому. Суттєве знищення плантацій мало місце у Дубенському повіті, де територія хмільників зменшилась на 60%, Луцькому – на 80%, Кременецькому та Острозькому – близько 50%, Рівненському – на 20%. Найбільше постраждав Острозький повіт, де знищили майже всі великі плантації хмелю. Єдина якісна плантація хмелю залишилась у Білій Криниці Кременецького повіту, яка належала рільничій школі. Наслідком таких подій стало зменшення кількості виробленої хмелярської продукції на Волині до рівня 25% від довоєнного обсягу [6, 9].

Із 500 діючих пивзаводів, які знаходились на польських землях у довоєнний період, лише 284 знайшли сили для відбудови після війни. Брак сировини, кредитів та ринків збуту, змусили пивоварів знизити ціни на виготовлену продукцію, а це в свою чергу позначилося на її якості. Більшість заводів виготовляли продукції лише на 15% від довоєнного обсягу. Для виробництва пива не вистачало ячменю, придатного для виготовлення напою, і тому пивовари подекуди виготовляли неякісне пиво. Слабке пиво, хоч і дешеве, не користувалося попитом

Таблиця.1.

**Продаж пива в Польщі 1928–1935 рр.,
тис. гектолітрів**

	1928 р.	1929 р.	1930 р.	1931 р.	1932 р.	1933 р.	1934 р.	1935 р.
Загальний	2419	2620	2527	1906	1410	1027	1117	1065
Воєводства: Центральні	596	631	02	500	376	276	294	301
Східні	116	129	120	78	71	62	57	56
Західні	691	783	732	597	434	337	363	337
Південні	1016	1027	937	731	529	352	403	371

на ринку, що призводило до банкрутства заводів. 1 січня 1925 р. з ініціативи пивоварів, на державному рівні був прийнятий закон, який заборонив варити слабке, неякісне пиво, що в подальшому вплинуло на покращення та поглиблення ринків збуту [3, 288].

З огляду на те, що пиво – це сезонний продукт, 70% якого споживається у літній період, підприємці ще осінню купляли достатню кількість ячменю. Надія пивоварів на те, що ціна на ячмінь із початком збору знизиться, була основним гальмом для підвищення цін на пиво, й щорічно призводило до збитків. Були такі періоди, коли 100 л пива, можна було придбати лише за два злотих. Тому й не дивно, що більшість пивзаводів не змогли покрити витрати на сировину та змушені припинити виробництво. Так, із 284 пивзаводів Польщі, які відновили роботу в повоєнний період, лише 185 залишилось і працювали в 1928 р. Із загальної кількості підприємств, на території Волинського воєводства діяло 12 пивзаводів [5, 65].

Водночас із заборонаю варіння слабого пива, змінилася і форма конкуренції між броварами. Змагання із точки зору цін, перетворилось у змагання якості продукції. Польські броварні почали виготовляти пиво, яке не поступалося за якістю закордонним конкурентам. Це призвело до збільшення попиту на вітчизняне пиво серед пересічних мешканців. Зріс і обсяг споживання пива на одну особу на рік – від 5 л на початку 1920-х рр., до 8,3 л у 1929 р. Проте, ці цифри зовсім мізерні в порівнянні з обсягом споживання пива за кордоном, де показники споживання пива були наступними: Бельгія – 183, Швейцарія – 56,9, Англія – 74,6, Німеччина – 83,3, Данія – 57,6, Австрія – 78,8, Швеція – 42,3, Франція – 29,9, Голландія 26,8, Норвегія – 20,4, США – 4,3 л на одну особу [4, 86].

Значного удару завдала пивоварам глибока економічна криза початку 1930-х рр. Криза зачепила усі сфери економічного життя і була більш затяжною у Польщі, порівняно з іншими європейськими країнами, і тривала до 1935 р.

Промислове виробництво в 1930 р. порівняно з 1929 р. скоротилося на 18%, а в 1935р. – на 34%.

Застій виробництва паралізував майже всі галузі економіки. У важкому становищі опинилося сільське господарство. Валовий прибуток сільського господарства знизився. Все це гостро вплинуло і на пивоваріння, яке на пряму залежало від сільського господарства, адже пивовари використовували виключно вітчизняний хміль та ячмінь. Продаж пива різко впав, а підприємства почали банкрутувати (Табл. 1). У 1934 р. в Польщі залишилася лише 171 броварня [4, 98]. Серед продажу пивної продукції східні воєводства Польщі займали найнижчі сходинки, про що свідчать показники в наведеній таблиці 1.

Протидіяти більш ефективно економічній кризі могли товариства пивоварів. Одне з таких об'єднань діяло і на території Волинського воєводства, яке було зареєстроване 15 грудня 1927 р. в Луцьку під назвою «Товариство власників броварень на Волині». Засновниками товариства стали дев'ять власників пивзаводів, які розташовувалися у Волинському воєводстві. Головою та керуючим справами спілки, став директор рівненського пивзаводу «Бергшлос» Самуїл Писюк [1, 1]. Головною метою створеного товариства була боротьба зі складною економічною ситуацією на пивному ринку.

Членами товариства і одночасно членами ради стали такі пивовари: Самуїл Писюк (директор пивзаводу «Бергшлос»), Володимир Шнайдер (директор спілки С. Шнайдера в Луцьку), Йозеф Малінські (директор броварні В. Земана в Луцьку), Константин Оліч (директор броварні Й. Земана у Квасилові), Рувін Хайт (директор броварні в Семидубах), ЯнЛінгарт (директор броварні В. Лінгarta в Мирогощі), Йозеф Частек (директор броварні у Вовковиях), Ярослав Мацек (директор броварні в Мізочі), Григорій Хайт (директор броварні в Олиці) [1, 9].

Пивоварною галуззю на Волині займалися переважно чехи та євреї, тоді як українці були задіяні лише частково у виробництві продукції.

Так, директори С. Писюк, Г. Хайт і Р. Хайт за національністю були євреї, а Й. Малінські, Я. Лінгарт, Я. Мацек, Й. Частек – чехи.

У своїй діяльності товариство керувалося затвердженими статутними вимогами. В статуті зазначалося, що головна мета спілки – розвиток броварного промислу на Волині, керівництво торгівельними операціями на економічному ринку, укладання договорів та розв'язання суперечок поміж волинськими броварями. Товариство наділялося правом представництва пивоварних заводів у судах та адміністративних установах. Терен його діяльності поширювався на все Волинське воєводство.

Членом спілки міг стати діючий бровар на Волині, відправивши для цього свого представника. Всіх хто входили до товариства повинні були сплачувати членські внески, які складали 10 грошей за кожен проданий гектолітр пива. За несплату внесків або невиконання рішень ради, бровар міг бути виключений зі спілки. Рада виступала головним керуючим органом, до неї входили всі члени товариства. На голосуванні за винесеними питаннями, кожен мав лише один голос, незалежно від статків та потужності пивзаводу. Засідання відбувалися за потреби від обсягу накопичених справ, але не частіше ніж раз у місяць. Були й почергові засідання, про які заздалегідь попереджали та позачергові (надзвичайні) засідання, про які повідомляли за день до зборів [1, 25].

Економічна криза тільки погіршила і без того складну ситуацію на ринку. Кожен пивовар намагався розширити свої ринки збуту продукції. Використовуючи державне гасло «Здобути світові ринки на товари «Made in Poland», директор рівненського пивзаводу «Бергшлос» Герш Меєр Писюк спробував налагодити торгівлю із Палестиною. Він установив контакт із палестинським бізнесменом Ісааком Діскіном.

Проаналізувавши ситуацію на ринку, 10 листопада 1933 р. М. Писюк звернувся у Міністерство комунікацій і транспорту у Варшаві з проханням розрахувати вартість перевезення своєї продукції (пива та дріжджів) поїздом до станції Снятин, а звідти – до станції Констанца в Румунії. Перевезення продукції морем мали організувати на кораблях лінії «Гдиня–Америка». Згодом продукцію пивоварного заводу «Бергшлос» мали відправити з порту Констанца до Хайфи в Палестині [2, 1].

М. Писюк зміг домовитися навіть про те, щоб порожні бочки з-під пива повертали назад безкоштовно, тими ж кораблями лінії «Гдиня – Америка». На руку підприємцю було й те, що на цей час

в Палестині діяла заборона імпорту пива з Німеччини. Задля налагодження бізнесу в Палестині, з Рівного спершу відправили перші літри пива та дріжджів проведення експертизи та дегустації.

1 червня 1934 р. із Тель-Авіва прийшов лист від І. Діскіна про те, що якість наданого пива, та умови торгівлі є взаємовигідні й тому він дав згоду «впродовж найближчих 2–3 місяців налагодити спільний бізнес». На жаль, відомостей про подальший розвиток подій встановити наразі не вдалося, однак факт налагодження міжнародної торгівлі засвідчує високу якість рівненського пива.

Упродовж 1935 р. «Товариство власників броварень на Волині» провело сім почергових засідань, та одне надзвичайне, в зв'язку зі смертю Й. Пілсудського. На цьому засіданні члени товариства виділили 200 злотих на встановлення пам'ятника Й. Пілсудському.

У 1935 р. спілка боролася зі складною економічною кризою на пивному ринку Волині: інформувала членів про найновіші світові нововведення у броварницькій галузі, розглядала акцизи на пиво та низку інших важливих питань для функціонування цього сегменту харчової промисловості.

Детальну інформацію про діяльність товариства можна отримати з протоколу засідання, яке відбулося 5 листопада 1935 р. о 10 годині ранку у приміщенні акціонерного товариства «Бергшлос». На засіданні розглянули питання про стан пивного ринку на Волині та способи його оздоровлення. Голова спілки С. Писюк запропонував поділити ринок на сфери впливу, тому відбулася жвава дискусія, але einstimmig рішення члени не ухвалили. На засіданні були присутні десять членів (до товариства приєднався представник бровара Мартинка в Кременці) [1, 13].

Хоча пивоварна галузь у Другій Речі Посполитій приносила прибутки, проте залишалася переважно дрібною і малорозвиненою. Пивоварам не вистачало державних кредитів для розвитку власного виробництва. За даними, представленими товариством власників броварень у Польщі, у 1934 р. продаж пива приніс 61 млн. злотих [4, 88]. Напередодні Другої світової війни у 1938 р., в Польщі залишилось лише 84 броварні, на яких працювало 3525 робітників [7, 485].

Проте, незважаючи на всі перешкоди, галузь продовжувала розвиватися та вдосконалюватися. На зміну дубовим бочкам для зберігання пива, почали використовувати цистерни покриті алюмінієм, а на заводах встановлювали найновіше технічне обладнання.

Джерела та література:

1. Державний архів Рівненської області. (далі – ДАРО), ф. Р-30, оп. 20, спр. 30, 28 арк.
2. ДАРО. ф. Р-240, оп. 1, спр. 25, 32 арк.
3. ДАРО./ Бібл. фонд. Інв. № 1587.– С. 287–288.
4. ДАРО./ Бібл. фонд. Інв. № 1672.– С. 86–98.
5. Wołyń w liczbach. Zbiór tablic statystycznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / Pod redak. S.Witkowskiego i S.Landy.– Łuck, 1939.– 65 s.
6. Chmielarstwo na Wołyniu // Życie Wołynia. – 1924. – № 29.
7. Wytworczosc przemyslowa w roku 1937 // Polska gospodacza. – Warszawa. – 1938. – 495 s.

Ярослав Цецик

ВИБОРИ ДО ДЕРЖАВНИХ ДУМ НА ВОЛИНІ

Початок ХХ ст. на українських землях, які були у складі Російської імперії характеризувався активізацією суспільно-політичного життя. Одним із імпульсів, який зумовив політичну активізацію суспільства стало проведення виборів до Державних дум імперії. Однак із виборчого процесу враховуючи наявність високого майнового цензу було виключено більшість населення імперії.

Згідно з законом про вибори до складу І Думи мало бути обрано 412 депутатів, які повинні були представляти 130 мільйонне населення імперії. Від волинської губернії мало бути обрано 13 депутатів стільки ж, як і від Подільської. Загалом українські губернії, що були у складі Російської імперії мало бути обрано 102 депутати. Від усіх губерній держави повинні обрати 384 депутати, а 28 мали представляти у законодавчому органі великі міста. Обирати депутатів Думи повинні були виборщики. 12 повітів Волинської губернії на губернських зборах повинні були представляти 195 виборщиків [1, 314].

Селяни від кожної волості обирали на повітовий з'їзд 2-х представників, з числа котрих обиралися делегати на губернський з'їзд виборщиків, а останні мали обрати депутатів Думи. Щодо майнового цензу землевласників, які мали право на пряму обирати на повітовому з'їзді делегатів на губернський то у різних повітах губернії він був неоднаковим, потрібно було володіти не менше 100–500 дес. землі. Найнижчий ценз був у Заславському повіті – 100 дес., найвищий в Овруцькому – 500 дес. Дрібні землевласники, які мали у своєму володінні меншу кількість землі та священнослужителі, що володіли церковними землями чи мали власні повинні були провести попередні з'їзди, де обирали делегатів на повітовий [1, 315].

Якщо особа володіла вказаним у законі майновим цензом у кількох повітах, у циркулярі Волинського губернатора щодо організації та проведення виборів від 28 вересня 1905 р. наголошувалося, що згідно з затвердженими імператором правилами проведення виборів до Державної думи від 18 вересня 1905 р., особи, які володіють маєтностями у різних повітах, а їхнє майно відповідає встановленому для участі у повітовому з'їзді цензу, вони мають право брати участь лише в одному з повітових з'їздів землевласників. Коли міщанин володів майном у місті та сільській місцевості загальна вартість якого відповідала виборчому цензу то таке об'єднання майна не допускалося. У з'їздах міських виборщиків мали право брати участь особи, які володіли майном вартістю не менше 1,5 тис. руб. при цьому це майно повинно було перебувати у їх власності не менше 1 року. Міщани вносилися у виборчі не лише по місцю їх проживання, а й по місцю знаходження їхніх підприємств чи акціонерних товариств. Якщо підприємство яким він володів знаходилося в іншому повіті то міщанин вносився у виборчий список у тому повіті де була його власність [2, 13].

Жінки участі у виборах не брали. Але воно мали право передати це право своєму чоловіку чи сину за умови якщо володіли виборчим цензом. У результаті наявності високого майнового цензу більшість жителів губернії були позбавлені права брати участь у виборах.

Наприкінці жовтня 1905 р. у всіх повітових містах Волині було проведено попередні з'їзди виборщиків на які було обрано делегатів на повітові. Наприкінці березня 1906 р. у всіх повітах регіону було проведено вибори виборщиків, які мали обрати на губернських зборах депутатів Державної думи від губернії. Зокрема, 23 березня 1906 р. у м. Ковель на з'їзді міських виборщиків було обрано

2-х представників від повіту на губернські збори виборщиків [3, 28]. 27 березня було проведено й з'їзд землевласників повіту на якому обрали представників на губернський з'їзді. 29 березня 1906 р. відбулися збори уповноважених від волосних сходів Ковельського повіту в яких взяли участь 36 осіб. З їх числа було обрано делегатів на губернський з'їзд виборщиків [4, 6–11].

Вибори депутатів Думи від Волинської губернії було призначено на 14 квітня 1914 р. й відбулися вони у м. Житомирі. З 195 виборщиків, які брали участь у виборах депутатів: 68 були представниками селян, 62 представляли поміщиків, 39 міщан і 2 робітників. Всі виборщики-селяни прибули до Житомира 12 квітня 1906 р. Більшість виборщиків-селян зупинилися у будинку архієпископа Антонія при Богоявленському монастирі, де їх безоплатно було відведено помешкання за ініціативи православного кліру. Вибори депутатів І Державної думи розпочалися 14 квітня по обіді. Напередодні селяни провели ряд консультацій та нарад з духовенством щодо своєї участі у виборах та обговорювали кандидатури майбутніх депутатів. У результаті виборів депутатами І Державної думи від Волинської губернії було обрано 7 селян, 1 священнослужитель та 5 поміщиків [5, 103–114].

Жодного жителя міст чи робітника до Думи обрано не було. Щодо національного складу то 10 депутатів були росіянами й українцями й 3 представляли польських поміщиків.

Таким чином, вибори до І Думи у Волинській губернії проходили більше ніж півроку. Під час їх підготовки та проведення органами влади було допущено низку помилок, а частина осіб, які мали право голосувати взагалі не були включені до списків виборщиків. Це було зумовлено недоліками у роботі повітових виборчих комісій, члени яких не мали досвіду проведення виборів, прогалинами у законодавстві, повільною роботою чиновників, недостатньою інформованістю частини населення краю та рядом інших обставин. Але сам факт проведення виборів та участь у них селян свідчили про початок політичної соціалізації населення Волині.

Незабаром після початку своєї роботи І Дума була розпущена й було призначено вибори до ІІ Думи. Однак вона виявилася ще більш лівішою ніж перша й після її розпуску 3 червня 1907 р. імператором Миколою II було видано указ про проведення виборів до ІІІ Думи. Тоді ж й відбулися зміни виборчого законодавства.

13 депутатів Думи від Волині мали обирати на губернському з'їзді 158 виборщиків, які розподілилися наступним чином: 83 представляли поміщиків, 42 селян, 17 обиралися на І-му з'їзді міських виборщиків, 14 на ІІ-му з'їзді міських виборщиків (представляли єврейське населення

міст) й 2 – робітників губернії [6, 5]. Аналогічне представництво від різних станів, що проживали у губернії було збережено й під час виборів до ІV Думи. Яскраво виражена дискримінація виборчих прав євреїв пояснюється тим, що в період третьочервневої монархії у Російській імперії спостерігалось посилення антисемітських настроїв з боку уряду, чорносотенних організацій та октябристів.

На губернському з'їзді виборщиків, який відбувся восени 1907 р. у м. Житомир було обрано депутатів ІІІ Думи від Волинської губернії. Щодо їх соціального складу то це були селяни, зокрема, Андрійчук, Данилюк, Никитюк та інші, священнослужитель І. Баранович та поміщики за національністю росіяни та поляки. Ті ж депутати, які в ній представляли Волинь, а маються на увазі українці й росіяни активно співпрацювали з правими політичними силами та прогресистами, деякі з них були членами чорносотенного Союзу руського народу (СРН). Серед депутатів Думи обраних на Волині, були й відомі політичні діячі загальнодержавного масштабу, як, зокрема В. В. Шульгін. Загалом СРН різко негативно відносився до українського національного руху. Так, на сторінках своїх пресових органів діячі цього чорносотенного політичного угруповання піддали безпідставній критиці відзначання українськими студентами та інтелігенцією сторіччя з дня народження Шевченка у Києві. Така позиція цієї політичної структури була продиктована тим, що вони перебували на платформі вірності ідеалам російського самодержавства.

У 1912 р. закінчувався термін каденції ІІІ Державної думи, яка на відміну від двох перших функціонувала 5 років. На осінь 1912 р. було призначено вибори до ІV Думи. Важливу роль у виборах до ІV Думи на Волині відігравало православне духовенство. Під час виборчої кампанії свої кандидатури висували на лише священники, а й рядове чернецтво. У списках осіб, що мали право брати участь у виборах по другому з'їзду міських виборщиків у Дубенському повіті числилося 15 ченців Дубенського та Дерманського монастирів [7, 356]. Аналогічні процеси у середовищі представників православного кліру відбувалися у всіх повітах Волині. Така позиція православних священнослужителів була продиктована тією обставиною, що більшість із них співпрацювали з СРН, й таким чином вони намагалися забезпечити перемогу у краї на виборах цьому політичному угрупованню.

18 жовтня 1907 р. у. Житомирі було проведено з'їзд виборщиків від губернії. Вибори депутатів розпочалися о 12 годині дня, а закінчилися о 19 годині вечора. Всі депутати обрані від краю належали до правих політичних сил. Серед ново-

обраних депутатів був і кременецький єпископ Никон, який був керівником чорносотенців на Волині [8, 12–14].

Таким чином, під час виборів до III та IV Дум на Волині депутатами було обрано представників правих політичних сил, насамперед чорно-

сотенного СРН. Це зумовлено тим, що в результаті внесення змін до виборчого законодавства імперії більшість жителів краю були усунуті від участі у виборах. Протидія чорносотенців обранню депутатами поляків та євреїв посилювало міжетнічне протистояння у краї.

Джерела та література:

1. О выборах в Государственную Думу // Прибавление к Почаевскому листку за 1905.– № 14.– С. 314–319.
2. Державний архів Рівненської області.– Ф. 390.– Оп. 1.– Спр.1 – Арк. 13–13 зв.
3. Державний архів Волинської області (далі ДАВО).– Ф. 371.– Оп. 1.– Спр. 4.– Арк. 28.
4. ДАВО.– Ф. 371.– Оп. 1.– Спр. 6.– Арк. 6–11.
5. Выборы в Государственную Думу от Волынской губернии // Прибавление к Почаевскому листку за 1906.– № 16–17 – С. 103–117.
6. Положение о выборах в Государственную Думу // Почаевский листок.– 1907.– № 11.– С. 5.
7. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська.– К.: Вид-во Європейського університету, 2011.– 472 с.
8. Выборы членов Государственной Думы // Почаевский листок.– № 1912.– 80–81.– 31 октября.– С. 12–14.

Ольга Юрчук

ДІЯЛЬНІСТЬ МУЗЕЮ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ІНСТИТУТУ: РІК 2013

В соціокультурному просторі регіону музеї відіграють особливу роль, вони все більше стають не лише науково-освітніми, але й суспільно-культурними центрами, беруть активну участь в житті суспільства. Не є винятком і Рівненський обласний краєзнавчий музей.

2013 р. наш музей прожив активним творчим життям, яке тісно пов'язане з історією та культурою рідного краю. Музейна діяльність була різноманітною і виражалась різними формами роботи з музейною аудиторією. Насамперед це проведення екскурсій – оглядових, тематичних, екскурсій-уроків, екскурсій-семінарів тощо. В минулому році було проведено 1384 екскурсії, ними охоплено 22 240 чол. [2, 210].

Активно практикувалися виїзні лекції-екскурсії – найбільш динамічна форма роботи музею, яка дозволяє швидко і ефективно впливати на глядача, заохочує його прийти до музею. В 2013 р. працівниками музею було проведено 229 виїзних екскурсій, ними охоплено близько 10000 чол. [1].

Проте, щоб стати центром культури та відпочинку рівнян і гостей міста, лекційної та екскурсійної роботи недостатньо. Тому ми про- водимо Зустрічі з цікавими людьми, Краєзнавчі читання, Круглі столи, Конференції, Виставки,

Наукові семінари, Майстер-класи, Музейні свята, Презентації суспільно значимих подій тощо. В 2013 р. відбулося 53 таких заходи [4, 1–7].

Важливе місце займає виставкова робота, головна мета якої – популяризація музею та залучення до нього якомога більше відвідувачів. У 2013 р. в музеї було організовано 27 різноманітних виставок [3, 11–15].

Отже, перегорнемо сторінки музейного життя у 2013 р.

Січень

Вдалою знахідкою, що розпочала рік, була виставка мікромініатюр «Восьме чудо світу» В. Казаряна [3, 10], творця найменших у світі і неповторних за технікою виконання творів мистецтва. Побачити роботи майстра можна було лише крізь могутні мікроскопи, представлені в експозиції. Відвідувачі були вражені караваном верблюдів у вушку голки, підкованою блохою, скульптурами на макових зернах, мікроскопічними тваринами всередині волосини та іншими мікрошедеврами.

Всі твори В. Казаряна виконані за унікальною авторською технологією, яка не має аналогів у світі. За рейтингом у США виставка увійшла до десятки найдивовижніших видовищ світу.

Вже кілька років наш музей активно співпрацює з Олександром Харватом – заслуженим художником Міжнародної Федерації фотомистецтва (EFIAP). В січні в музеї відбулася Презентація нового фотоальбому митця «Культурна спадщина Рівненського краю», в рамках авторського проекту «Обличчя Планети Земля» [4, 1].

Наш край багатий історією та пам'ятками культури. Більшість з того, що дійшло до нас з минулого, зберігається в музеях, храмах, приватних колекціях, і тому недоступні широкому загалу. В цьому ж яскравому фотоальбомі зібрані кращі зразки іконопису, живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва від ХШ до ХХ ст, які вперше на Рівненщині зібрані в одному унікальному виданні.

Лютий

В лютому відвідувачі музею були приємно здивовані виставкою «Мистецтво однієї школи» [3, 10], яка презентувала кращі роботи вихованців Малої академії мистецтв, що діє на базі ЗОШ № 23. Так керівники закладу, вчителі та учні продемонстрували результати своєї роботи в гуртках художньої творчості. Це понад 50 картин художньої вишивки, gobелени для шкільних кабінетів, вишиті копії картин М. Приймаченко, вироби з дерева, виконані в техніці наскрізного вирізування, що справляє враження тонкого мережива, і багато інших чудових робіт.

Для присутніх на презентації школярі продемонстрували обряд вбирання короваю, записаний у Рокитнівському районі.

Березень

Вже кілька років викликає неабиякий інтерес у рівнян та гостей міста проект «Мистецтво одного села» [4, 1], який популяризує та розвиває народні традиції Рівненщини.

Цього разу на суд глядачів представили свої роботи народні майстри та умільці с Варковиці Дубенського району – це вишивка, вироби з дерева, металу, соломи, бісеру тощо. Усі, хто завітав на урочисте відкриття мистецької акції, стали свідками обряду закликання весни, який продемонстрували учасники народних ансамблів художньої самодіяльності «Криниченька», «Берегиня» та «Дзвін».

Гарним подарунком жінкам до Міжнародного жіночого дня стали виставки «Весняний шепіт листя...» (з фондів музею) [2, 10] та «Жінка – це...» (від рівненського клубу «Простір фото») [2, 11].

Два десятка картин 60–80-х років ХХ ст, після багаторічного перебування в запасниках музею, побачили світ. Це картини рівненських художників – В. Вознюка, Р. Звягінцева, С. Максимчука, А. Грачової, В. Колосова, Г. Пономарен-

ка та ін. Всі вони об'єднані темою весни, відродження природи, краси, ніжності. І все це – для наших милих жінок.

На світлинах виставки «Жінка – це...» – матері, дружини, подруги, кохані. Різного віку, професій. Проте кожна з них – джерело ніжності і любові, надії та милосердя, берегиня родинного вогнища і сімейного затишку. Кожне фото рядками власних поезій прикрасив рівненський журналіст Ю. Дюг. На відкритті лунали музичні вітання, а також пісня й відеокліп «Бурштинове місто».

Відбулася презентація фотоальбому О. Харвата – «Пересопниця. Батьківщина української Першокниги» [4, 2], який в черговий раз підтвердив, що історія та культура рідного краю йому не байдужі. В Пересопницькому монастирі Різдва Пресвятої Богородиці в 1561 р. було завершено працю над створенням символу української нації – Пересопницького Євангелія – визначної рукописної пам'ятки староукраїнської мови та мистецтва ХІІІ ст. В 2011 р. до 450-річчя перекладу Святого Письма був споруджений культурно-археологічний центр «Пересопниця». Фотоальбом покликаний привернути інтерес до нового туристичного центру Рівненщини, до Пересопницького Євангелія, що оточено ореолом національної пошани. Видання орієнтоване на краєзнавців, науковців, гостей краю та туристів.

Квітень

Важливою подією квітня 2013 р. стали Наукові читання на тему: «Пам'ятки сакрального мистецтва Волині», присвячені пам'яті видатного музейника Б. Возницького [4, 3]. Це був спільний захід Рівненського обласного краєзнавчого музею та Рівненського інституту слов'янознавства. Його учасники ознайомилися з виставкою артефактів сакрального мистецтва із фондової збірки музею, які були зібрані науковими співробітниками під час експедицій.

Відкрилася виставка «Музика крізь віки» [2, 12], матеріали якої розповідали про розвиток музичної освіти на Рівненщині, про народну і церковну музику, музикування в палацах і маєтках вельмож, а також про відомих сучасних музикантів та композиторів Рівненщини.

На виставці експонувалися музичні інструменти ХІІІ–ХІХ ст., а також колекція українських народних інструментів композитора М. В. Лисенка-Дністровського. Присутні на презентації почули звучання старовинного музичного інструменту – колісної ліри і кант у виконанні Андрія Ляшука, відомого рівненського етномузиканта. Звучали також пісні під акомпанемент бандури.

26 квітня назавжди вкарбувалося в пам'ять людей як день Чорнобильської катастрофи, самої руйнівної в історії ядерної енергетики. В музеї відбулася Зустріч з учасником ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, місцевим художником-іконописцем Олександром Лавориком [4, 3]. Під впливом побаченого, пережитого художник створив серію робіт «Чорнобиль», яка зберігається в РОКМ. Це сюжетні роботи та портретний цикл учасників ліквідації аварії, написані з натури на місці трагедії.

Травень

В рамках заходів до Дня Перемоги спільно з Рівненським місцевим осередком міжнародного Фонду «Взаєморозуміння і толерантність» була відкрита пересувна виставка «Як тяжко пережити цю війну» [2, 12]. На виставці було представлено понад 80 кращих робіт учасників І Всеукраїнського художнього конкурсу серед учнів старших класів на тему: «Доля радянських військовополонених, в'язнів концтаборів та гетто в малюнках школярів». Мета конкурсу – вшанування історичної пам'яті та пропаганда ідей гуманізму. Виставка прибула до Рівного з м. Чернівці. На відкритті виступила М. Ф. Пастушенко, колишня ув'язнена концтабору Равенсбрюк, яка нині проживає в Рівному.

У травні до музею завітав українсько-польський проект «Дороги майстрів, стежини учнів» [2, 12]. До цього виставка побувала в Івано-Франківську, Чернівцях та Львові. Виставка складалася з робіт професорів та студентів, викладачів та учнів, тому і мала таку назву. В ній було представлено близько 50-ти робіт різних напрямків: від живопису до промислового дизайну.

Польські гості провели майстер-класи з техніки холодного батику, паперової пластики, декупажу (декорування різноманітними матеріалами). Протягом двох годин із захопленням працювали і діти, і дорослі, створювали прикраси з маку, паперу, тканин та інших матеріалів.

А 26 травня музейне подвір'я заповнили народні умільці та майстри на всі руки. Майданчик перед музеєм перетворився на імпровізовану сцену, де виступали фольклорні гурти з різних куточків Рівненщини, даруючи глядачам пісенні та танцювальні номери.

Так проходило традиційне фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини», яке набуло великої популярності не лише в нашому краї, але й далеко за його межами [4, 4]. «Музейні гостини» дивували, як завжди: сувеніри на будь-який смак, майстер-класи від гончарів та ткаць, показові виступи столичних козаків, парад ре-

конструкторів старовинного одягу, народні ігри та забави для дітей, і ще інші видовища. Понад 300 майстрів розмістилося на подвір'ї музею та прилеглий території. Центр міста перетворився на гучний ярмарок із народними гуляннями.

Ось як висловились туристка з Німеччини Катрін Фішер: «Ми хочемо познайомитися з цими людьми, взяти речі, виготовлені їхніми руками і привезти до Європи. Ми скажемо: «Це з Рівненщини, там дивовижно, і вам слід туди з'їздити, адже це частина Європи, і вам дуже цікаво буде її досліджувати» [5].

Червень

Рівненське музейне свято не лишилося непоміченим. 5 червня 2013 р. в Національному художньому музеї України відбулася церемонія нагородження переможців УІІ Всеукраїнської рейтингової акції «Музейна подія року – 2012» [4, 4].

За звання найкращої музейної події року змагалися 38 заходів різного формату з усіх куточків нашої країни. В їх оцінюванні взяли участь близько 80 експертів. Рівненський обласний краєзнавчий музей був нагороджений спеціальною відзнакою оргкомітету – «Музей – центр життя громади»: ХХ фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини».

До міжнародного Дня захисту дітей в музеї проходила звітна виставка-конкурс декоративно-ужиткового мистецтва вихованців підліткових клубів [2, 12]. У рівненської дитвори дійсно золоті руки, а виставлятися в музеї – велика честь для них, до того ж це стимул працювати ще краще. Вироби з бісеру, вишивка, картини у техніці квілінг, моделі літаків та навіть ракет – усього понад 300 робіт у 25-ти напрямках! Доробками юних талантів впродовж двох тижнів могли насолоджуватися усі охочі. Ця виставка стала яскравою подією в Рівному не лише для дітей, а й для батьків, вчителів, вихователів та керівників гуртків.

В червні ще один польсько-український проект був презентований в музеї – «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943» [4, 4]. Цей проект став документальним підтвердженням того, як українці та поляки допомагали та рятували один одного під час Другої Світової війни. У проєкті взяли участь молоді люди з Польщі та України, які записали понад 150 інтерв'ю зі свідками трагічних подій. В залі музею зібралися науковці, історики, викладачі університетів, краєзнавці, журналісти. Перед присутніми виступив консул Республіки Польща у Луцьку К. Савицький. Учасники презентації ставили запитання організаторам, висловлювали свої думки щодо цієї складної

проблеми, а також переглянули любительський відеофільм про хід проекту.

Липень

З нагоди 1025-річчя хрещення Київської Русі у виставковій залі музею відкрилася виставка «Дорога до храму. Християнство Рівненщини: минуле і сучасне» [2, 13]. Увазі відвідувачів були представлені давні ікони, надбанні хрести XVII ст., килими XVIII ст., царські врата XVIII ст., давні хоругви, скульптури та стародруки богослужебних книг. Було виставлено велику кількість експонатів з фондів музею, які показали релігійне життя в Україні від XVII до XX ст., а також археологічні пам'ятки дохристиянської доби.

В липні відбулася Презентація жіночих серпанкових костюмів в рамках підготовки до фестивалю «Волинське віче. Рік перший. Волинський серпанок» [4, 5].

Не всі знають, що волинський серпанок має особливу історію. Це дивна, тонка і прозора тканина, наче ранковий туман, виткана з особливо-го льону. І виробляли її в минулі століття лише в одній місцевості світу – на Волині. Найчастіше з такого полотна виготовляли намітки – жіночі головні убори, і лише на Рівненщині з нього шили цілі костюми. В такому вбранні дівчата йшли під вінець.

Костюми для презентації виготовили в майстерні історичного ткацтва «Легенди Волині» (м. Радивилів, керівник В. Дзьобак). Майстриням знадобилося три роки, аби відродити особливості ткання серпанкового полотна. Прототипом послужив одяг із с. Крупове Дубровицького району. Оригінали зберігаються в Сарненському історико-етнографічному музеї та Рівненському краєзнавчому музеї.

Серпень

25 серпня рівняни святкували день народження рідного міста – 730 років. До цієї дати, на основі фондів музею та обласного Державного архіву Рівненської області, була створена виставка «Рівне – 730. Минуле і сучасність» [2, 13]. Серед найдревніших експонатів виставки – відреставрована частина дерев'яної дороги та побутові речі ХУІІІ ст., знайдені під час археологічних розкопок в центрі міста. Крім того – старі листівки, фото вулиць та мешканців давнього Рівного, документ магістрату з печаткою, що зображує в'їзні ворота міста, а також продукція міських підприємств 50–80 років ХХ ст., та багато інших цікавих експонатів.

Вересень

2 вересня весело і цікаво пройшов в музеї День Знань, адже саме в цей день починається

шлях дитини до нових відкриттів в своєму житті. На тих, хто відправлявся в 1–4 класи, чекала захоплююча подорож по залах природи та історії в легендах, вікторинах, загадках в межах пізнавально-ігрової програми «Знайомтесь – музей!». Для школярів старшого віку були проведені тематичні екскурсії по експозиціях та виставках музею. В рамках програми «Музей у валізі» наукові працівники проводили виїзні лекції-екскурсії за різною тематикою. Було проведено 40 екскурсій, ними охоплено 929 чол. [3, 172–174].

Незвичним, але цікавим для городян виявився Вегетаріанський фестиваль Veget-fest-2013, який відбувся на подвір'ї музею [4, 5]. На фестивалі відвідувачі спілкувалися з організаторами та між собою щодо здорового способу харчування, куштували смачні вегетаріанські страви, пробували самостійно приготувати солодощі без цукру, а також послушали лекцію про вегетаріанство. Крім того, їхній увазі був представлений фільм «Самсара», виступи акустичних музичних гуртів, заняття йогою.

Жовтень

В жовтні в музеї була проведена історико-краєзнавча конференція на тему «Розвиток музейної справи та краєзнавства Волині» [4, 5]. За її матеріалами було видано черговий (ХІ-й) науковий збірник. Учасниками конференції стали науковці з Рівного, Києва, Черкас, Бродів, Бердичева, Новоград-Волинського, Острога та інших міст. В програму секційних засідань була включена подорож в урочище Юзефино Рокитнівського району, де росте найстаріший дуб України. Конференція проходила в рамках проекту «Волинь туристична».

Кобзарювання в Рівному [4, 5].

Кобзарство – унікальне явище не лише української, а й світової культури. Мудрі, безстрашні, високі духом кобзарі несли людям слово правди. Вони закликали народ до єднання, піднімали на боротьбу за волю, передавали тисячолітню мудрість, розкривали правду життя. Не перевелись кобзарі і в наш час. І зараз звучать кобза, ліра, бандура.

11 жовтня на подвір'ї музею ожили сторінки історії – сюди завітали кобзар-бандурист і лірник, щоб представити рівнянам епічну традицію мандрівних співців. Незрячі лірник Лайош Молнар з м. Червоноград та бандурист Олександр Тріус із м. Ромни виконували канти, релігійні псалми та історичні думи. Відвідувачі музею, запрошені гості, випадкові перехожі зібралися навколо і уважно вслухалися в звучання старосвітської бандури та колісної ліри. Облич-

чя і дорослих, і дітей були сповнені глибокими емоційними переживаннями.

Музей приймав учасників VIII Міжнародного Салону художньої фотографії «Фотовернісаж на Покрову – 2013» [4, 5]. Ця акція стала вже традиційною для усіх, хто цікавиться фотографією. Цього разу в конкурсі взяла участь рекордна кількість фотографів – 600 учасників з 58 країн світу, в тому числі і 15 рівненських митців. Урочиста церемонія відкриття та оголошення переможців наймасштабнішого в Україні фотопроєкту відбулося 13 жовтня у великій виставковій залі музею. Присутні переглянули кращі світлина, насолодилися музикою та композиціями від гурту «Музика мрій», тріо «Лісова пісня», «Золотого саксофону» Є. Самусенко, взяли участь у лотереї «Фортуна на Покрову», де кожен гість презентації, при наявності фотоапарату, міг виграти цінні призи.

Листопад

В малій виставковій залі відкрилась дивовижна виставка рукотворних книг «Які щасливі очі у казок» [2, 14]. Чи бачив хто-небудь дерев'яну книгу-вітряк? А книгу-праску, в якій «горить» вугілля? Або книгу-криницю? Чи книгу-будиночок про Різдво Христове? Саме таку унікальну колекцію представила в музеї рівнянка О. Медведєва – головний редактор видавництва «Креативна книга». На виставці роботи, виготовлені у 18-ти видах техніки. Є серед них вишиті, бурштинові, випалені на дереві, солом'яна, мереживна, гербарна, шкіряна, бісерна та багато інших. Нестандартні книги виготовлені в єдиному примірнику і не мають аналогів в Україні.

О. Медведєва є автором вишитого «Кобзаря» Т. Шевченка за першим виданням 1840 р. Цей проєкт було висунуто на здобуття Шевченківської премії.

Ще одна «Виставка одного села» (с. Острожець Млинівського району) [2, 14] завітала до нас в листопаді, вкотре продемонструвавши, що наш край надзвичайно багатий на народні таланти. Понад 230 експонатів засвідчили таланти мешканців села в різних напрямках народної творчості – вишивки, живопису, художньої ковки, лозоплетіння тощо.

Грудень

І ось на творчому небосхилі Рівного засяяло «Золоте сузір'я – 2013», яке стало гарним завершальним акордом року [4, 7]. Саме так називається виставка творчих доробків ювілярів, що в поточному році відзначили своє 50-річчя. Очі милували картини, вишиті панно, фотогра-

фії, книги, вироби із соломи, дерев'яна скульптура, а також численні нагороди і відзнаки талановитих творчих особистостей – артистів, співаків, бандуристів, істориків, майстрів народної творчості, спортсменів і багатьох інших. «Золоте сузір'я» – це свято відкриття широкій громадськості відомих і невідомих творчих представників нашого краю, їх життєвих доріг, їх винагород і визнання. Проєкт «Золоте сузір'я» був започаткований у 2003 р., тобто в 2013 р. відзначив свій перший десятирічний ювілей. Отже, гарна традиція закріпилася.

Слід відзначити, що деякі музейні заходи були цикловими.

Так, в рамках краєзнавчого проєкту «Згадаймо разом» в музеї відбулося кілька засідань Круглого столу «Пам'ять і вдячність» – до 100-річчя від дня народження видатних постатей нашого краю – дослідника і травознавця І. М. Носаля (квітень), відомого рівненського лікаря, першого доктора медичних наук на Рівненщині Б. Квашенка (серпень), знаного рівненського футболіста і тренера Л. Молчановського (грудень). На заходи були запрошені рідні, близькі, знайомі, усі, хто спілкувався, любив, шанував наших славетних рівнян. Звучали теплі слова – спогади, пригадувалися яскраві життєві епізоди, були продемонстровані слайдфільми про них. Такі зустрічі дуже потрібні, адже вони будять в наших душах найкращі почуття – почуття глибокої пошани і гордості за своїх земляків, за рідну землю, за край, в якому живемо.

Особливою увагою в музеї були оточені юні відвідувачі. Плідно працював Цикл театральних ігрових екскурсій «Твій друг – музей», на дітей чекали захоплюючі подорожі по залах природи та історії в загадках, вікторинах, іграх, конкурсах. З кожним роком ми збільшуємо розмаїття цих форм роботи з дітьми та їх педагогами. На сьогоднішній день складені і працюють окремі Програми для дошкільнят і для учнів початкової школи. Наші програми використовуються і як виховні години, і як уроки в музеї при вивченні відповідних навчальних тем. За 2013 р. було проведено 79 занять, ними охоплено 1674 чол. [1]. На жаль, формат даної статті не дозволяє представити усі музейні події 2013 р., як от: фотовиставки «Пори року. Зима», «Протяжні миттєвості», «Усі ми родом з дитинства», виставку дитячих малюнків «Національний банк майбутнього», науково-практичні семінари для викладачів і студентів, презентації книг О. Намозова, С. Ситая, В. Пилип'юка та Р. Лубківського, церемонії передачі конфіскованих старожитностей та інші.

Спектр просвітницької діяльності не обмежувався стінами музею. Активно використовувались такі форми роботи, як пересувні виставки, зокрема, виставки картин «Життєвий та творчий шлях Г. П. Косміаді», «Дзвони Чорнобиля» та інші. Всього за межами музею було організовано 17 виставок [2, 10–15].

Отже, як бачимо, в сучасному світі зростає роль музею як центру освіти, комунікації, культурної інформації і важливої складової в організації дозвілля суспільства. Ми завжди готові запропонувати, підтримати та розвинути цікаві творчі ідеї.

Джерела та література:

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2013 р.
2. Книга обліку екскурсій // Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2012–2013. – 240 с.
3. Книга обліку виставок // Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2011–2013. – 50 с.
4. Книга обліку масових заходів. – Рівненський обласний краєзнавчий музей – 2013. – 48 с.
5. Струс В., Шамшин Д. Гостини по-рівненськи // [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://rtb.rv.ua/company/tele/video/1465/>

Ірина Якобчук

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА М. ТЕОДОРОВИЧА НА ВОЛИНІ

На особливу увагу серед усіх істориків – волинезнавців заслуговує наукова спадщина Миколи Івановича Теодоровича. Хоча його праці широко відомі і ними активно користуються (послугуються), про самого науковця написано вкрай мало.

Микола Іванович Теодорович – народився 1856 р. в родині священика губернського місто Гродно (нині Республіка Білорусь). Крім нього у сім'ї було ще четверо синів – Павло, Євстахій, Василь і Петро, які теж вибрали шлях священного служіння. У 1879 р. закінчив Литовську духовну семінарію у Вільно, де в ті часи готували духовенство для православних єпархій північно-західного регіону Російської імперії. Вищу духовну освіту здобув у Санкт-Петербурзькій духовній академії, після чого 4 серпня 1883 р. був призначений викладачем Святого Письма у званні кандидата з правом на магістра у Волинську духовну семінарію. Найбільш вірогідним є те, що його призначення на Волинь було викликане недостатньо високим рівнем викладацьких кадрів у згаданому навчальному закладі. З цього часу розпочинається волинський період діяльності Миколи Теодоровича [2].

У 1892 р. керівництво семінарії доручило йому готувати до друку періодичне видання з історії Волинської єпархії. З неабияким ентузіазмом Микола Іванович взявся за виконання незначного на перший погляд наукового завдання.

Теодорович удосконалив структуру видаваної праці, розширив її тематику шляхом уведення актуальних відомостей не лише про «церкви і приходи», але й про історію населених пунктів, у яких розміщені святині. Історичні коментарі базувалися на науково обґрунтованих фактах, а також на місцевих легендах, переказах, свідченнях очевидців тих чи інших подій.

За допомогою він звертався до священиків, дияконів, селян, лікарів, вчителів, лісничих, юристів з проханням записувати і надсилати йому перекази, пісні, легенди, історії населених пунктів, де розташовані храми. Також рекомендувалося записувати спогади і про найважливіші події, які відбувалися протягом віків у тому чи іншому населеному пункті, надсилати описи старовинних городищ, урочих, річок, боліт, лісів, гір тощо [1].

Незважаючи на залучення волинської інтелігенції до видавничої діяльності, робота над виявленням історичних матеріалів йшла дуже повільно, мляво. Чимало представників духовенства, які були «першими помічниками» Теодоровича, не завжди розуміли вимог, що були поставлені перед ними, а деякі і взагалі ігнорували прохання.

15 разів Микола Теодорович звертався через «Волинские епархиальные ведомости», до священиків із закликом подавати на його адресу необхідні матеріали. Лише 135 священиків від-

гукнулися на його прохання. Далеко не завжди надіслані матеріали були належного наукового рівня і Теодоровичу потрібно було багато працювати над їх редагуванням [4].

Відзначимо і клопітку роботу із першоджерелами. Микола Іванович багато працював в архівах, розшукуючи документи про той чи інший прихід, храм, про село, містечко. Дослідник доволі часто цитує уривки з оригінальних документів староукраїнською, польською, литовською, російською мовою.

Вагомим науковим здобутком Теодоровича став вихід у світ п'ятитомника «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии», який був виданий в Почаєві 1888–90 рр.[3].

Перший том відкривається рядом узагальнюючих нарисів з історії Волині, її адміністративно – територіального поділу, меж, населення, ґрунтів, рельєфу, інших геолого-природничих характеристик. Кожному повіту відведено розділ, який включає розширені нариси про повітове місто і старовинні містечка та описи церков і сіл по благочинних округах. Окрім того, в текстах або примітках поміщено довідково-краєзнавчу інформацію та тексти документів латинською, польською мовами або в авторському перекладі. Серед них: родоводи Радзивилів, Любомирських, Чарторийських, Острозьких, Сангушків, Велицьких, Ружицьких, окремі унікальні документи, як от: Інвентар Воєгощенської церкви, Люстрація м. Ковеля 1663 р., весільні і хрестильні пісні жителів с. Щедрогорища та інші.

Микола Теодорович наполегливо працював і у результаті підготував до друку відомості про

1477 приходів та церков, 10 волинських повітів, все разом більше як 3300 сторінок друку.

Джерелознавчий та фактологічний матеріал, зібраний Теодоровичем, не втратив своєї актуальності і сьогодні. Цінність наукової спадщини вченого полягає в тому, що у ній було використано матеріали архівні матеріали, які донині не збереглися, а відомі лише зі сторінок цього видання.

Багато праці невтомний Микола Теодорович вклав у свій п'ятитомник. Пройшло вже більше сторіччя, з дати його написання, але праця автора не втратила своєї значущості, навпаки, вона стала ще більш потрібною для коректної інтерпретації історії Волині.

На жаль, наукова діяльність Миколи Теодоровича з дослідження краєзнавства Волині була перервана суспільними трансформаціями. З початком Першої світової війни, як свідчать окремі сучасники, учений був евакуйований у м. Саратов, куди були вивезені ряд державних установ та навчальних закладів. Можливо, це сталося 1915 р., коли через німецький наступ, з Варшави були остаточно евакуйовані всі російські установи. Подальший його життєвий шлях невідомий. Джерела стверджують, що він помер 10 жовтня 1917 р. в Саратові [5].

Дослідник Волиніани М. Бойко зі США у «Літописі Волині» писав: «Микола Теодорович у вільній Україні повинен бути по смерті нагороджений поясом пам'ятником за майже епохіальну працю для добра Волині, яку він віддано любив» [6, 20].

15 травня 2010 р. у м. Луцьк на території Покровської церкви відбулося урочисте відкриття пам'ятника Миколі Теодоровичу. Автором якого є відома волинська скульпторка Ірина Дацюк.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – К., 1973.
2. Омельчук В. Духовно-освітні традиції Волинського краю. – Дубно., 2000.
3. Теодорович М. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Т. 2. – Почаев, 1889.
4. Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии. – Почаев, 1803. – 269 с.
5. Гаврилюк С. Историчне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – поч. XX ст.) – Луцьк: Вежа, 2002. – 531 с.
6. Бойко М. Достойна пам'ять про Миколу Теодоровича // Літопис Волині: Науково-популярний збірник волинезнавства. – Ч. 10–11. Вінніпег, 1971–1972, – С. 19–21.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- БАГЛАЙ Марія Василівна – аспірантка кафедри етнології Львівського Національного університету ім. Івана Франка (с. Бориничі, Жидачівський р-ну Львівської обл.).
- ВЕРТЕЛЕЦЬКИЙ Дмитро Юрійович – магістрант Університету Жешувського Інституту Археології (м. Жешув, Польща).
- ВОЛОШИН Мар'яна Михайлівна – аспірантка Інституту народознавства Національної Академії наук України м. Львів (с. Баранівці, Самбірського району, Львівської області).
- ГАРБАРУК Ольга Петрівна – старший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ДАНІЛІЧЕВА Валентина Федорівна – старший науковий співробітник сектору новітньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ЗАХАРЧУК Наталія Миколаївна – науковий співробітник музею історії міста Бердичева Бердичевської міської Ради народних депутатів (м. Бердичев, Житомирська обл.).
- ЗЮБРОВСЬКИЙ Андрій Вікторович – молодший науковий співробітник відділу Історичної етнології Інституту народознавства Національної Академії наук України (м. Львів).
- КАУК Тетяна Леонідівна – завідувачка відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- КЛИМЧУК Андрій Миколайович – журналіст Творчого об'єднання «Мистецькі грані» (м. Рівне).
- КОЛОМІЄЦЬ Лариса Василівна – науковий співробітник музею історії міста Бердичева Бердичевської міської Ради народних депутатів (м. Бердичев, Житомирська обл.).
- КОРЧАК Андрій Михайлович – старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею, вчитель краєзнавства та історії Бродівської гімназії ім. І. Труша (м. Броди).
- КРИВЕНКО Анастасія Олександрівна – аспірантка Інституту народознавства НАН України (м. Львів).
- ЛУЦЬ Віктор Данилович – завідувач художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ЛЮТА Іванна Остапівна – аспірантка кафедри етнології Львівського університету імені Івана Франка (с. Верин, Миколаївського району, Львівської області).
- МАЗУРЧУК Юрій Михайлович – студент 5 курсу Волинської Православної Богословської Академії (м. Луцьк).
- МАРТИНОВА Олена Вікторівна – старший науковий співробітник відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Рівненської області (м. Рівне).
- МАРЧУК Володимир Станіславович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії ім. М. П. Ковальського НУ «Острозька академія» (м. Острозь, Рівненська обл.).
- МІНЕНКО Руслан Євгенович – член Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Рівне).
- МОСІЄВИЧ Юлія Олександрівна – викладач кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).
- МУШИРОВСЬКИЙ Володимир Макарович – провідний науковий співробітник Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

- НАХРАТОВА Тетяна Тимофіївна – провідний зберігач відділу фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- НЕМЕЦЬ Віктор Ришардович – молодший науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України (м. Львів).
- ОБАРЧУК Анастасія Олександрівна – магістр культурології, науковий співробітник Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф при Міністерстві надзвичайних ситуацій України (м. Рівне).
- ПАРХОМЕНКО Тетяна Петрівна – старший науковий співробітник відділу етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ПЕРУНІН Володимир Іванович – член Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (сmt Зарічне, Зарічненського р-ну, Рівненської обл.).
- ПОПОВА Катерина Віталіївна – учениця 11 класу ЗОШ № 28 м. Рівне, дійсний член Малої Академії наук (м. Рівне).
- ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського Славистичного університету (м. Рівне).
- РОМАНЧУК Олег Степанович – заступник директора Рівненського обласного краєзнавчого музею по науковій роботі, член спілки дизайнерів України (м. Рівне).
- САУШ Ольга Михайлівна – завідувачка відділу природи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- СЕМЕНОВИЧ Олена Леонідівна – магістр культурології, старший науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- СЕМЧИШИН Оксана Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу виставок Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ТКАЧ Віталій Вікторович – член Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Дубно, Рівненська область).
- ТОЛСТУХА Лілія Василівна – старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ТРУСІК Неля Леонідівна – головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області (м. Рівне).
- ФЕДОРЧУК Сергій Валерійович – керівник гуртків Малої академії наук учнівської молоді (м. Рівне).
- ЦЕЦИК Дмитро Ярославович – студент I курсу, факультету математики та інформатики спеціальності «Інформатика» Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).
- ЦЕЦИК Ярослав Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).
- ЮРЧУК Ольга Павлівна – старший науковий співробітник відділу науково-освітньої роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).
- ЯКОБЧУК Ірина Сергіївна – молодший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» (с. Плєшева, Радивилівського р-ну, Рівненської обл.).

Науково-краєзнавче видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Рівненського обласного краєзнавчого музею

Збірник наукових праць
Випуск XII
Частина 2

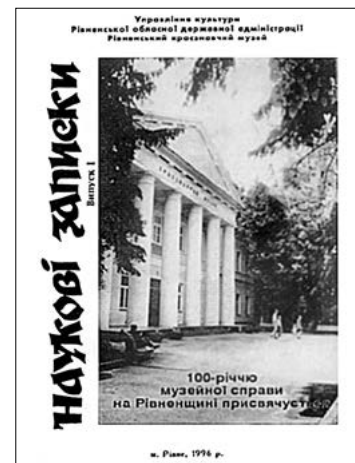
Комп'ютерна верстка та дизайн
Віктор Луц, Ольга Морозова

Підписано до друку 28.07.2014 р.
Формат 60 x 84 1/8. Папір офсет.
Ум. друк. арк. 18,5. Наклад 300 прим. Зам. № 21

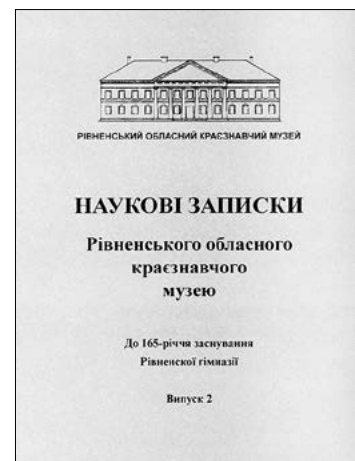
Видруковано ПП Дятлик М. С.
35304 Рівненська область, Рівненський район,
с. Корнин. вул. Центральна, 58

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
РВ № 11 від 12.06.2002 р.

Наукові записки.– Вип. I.–
Рівне: Рівненська друкарня, 1996.– 154 с.
Випуск присвячений 100-річчю музейної справи на
Рівненщині.

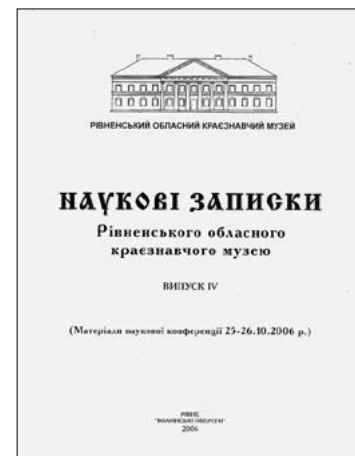
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.– Вип. II.–
Рівне: Волинські обереги, 2005.– 70 с.: іл.
Випуск присвячений 165-річчю заснування Рівненської
гімназії.

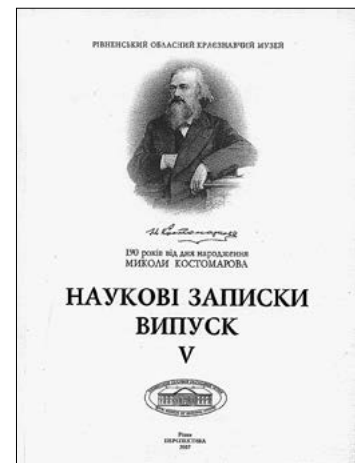
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.– Вип. III.–
Рівне: Волинські обереги, 2005.– 188 с.: іл.
Випуск присвячений 150-річчю від дня народження
Д. І. Яворницького.

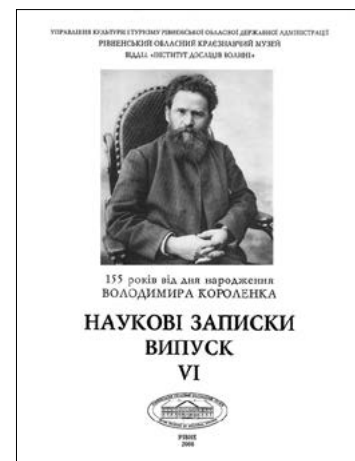
Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.– Вип. IV.– Рівне: Волинські обереги, 2006.– 304 с.
Випуск присвячений 100-річчю з часу заснування
першого музею в місті Рівне.

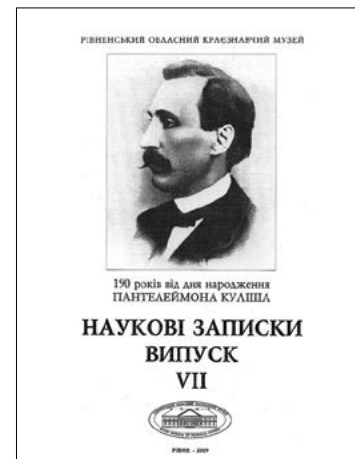
Наукові записки.– Вип. V.–
Рівне: Перспектива, 2007.– 140 с., 66 іл., 1 табл.
Випуск присвячений 190-річчю від дня народження
Миколи Костомарова.

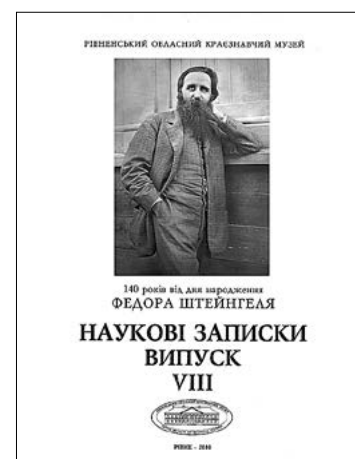
Наукові записки.– Вип. VI.–
Рівне: Видавець Олег Зень, 2008.– 276 с., 241 іл., 6 табл.
Випуск присвячений 155-річчю від дня народження
Володимира Короленка.

Наукові записки.– Вип. VII.–
Рівне: Видавець Олег Зень, 2009.– 196 с., 83 іл.
Випуск присвячений 190-річчю від дня народження
Пантелеймона Куліша.

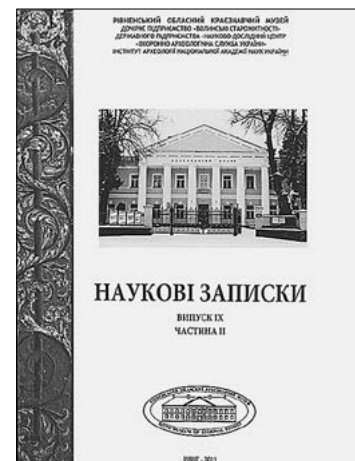
Наукові записки.– Вип. VIII.–
Рівне: Видавець Олег Зень, 2010.– 338с., 185 іл., 1 табл.
Випуск присвячений 140-річчю від дня народження
Федора Штейнгеля.

Наукові записки. – Вип. IX. Ч. 1. –
Рівне: Волинські старожитності, 2011. – 187 с.
Випуск присвячений 450-річчю від часу створення
Української Першокниги – Пересопницького Євангелія.

Наукові записки. – Вип. IX. Ч. 2. –
Рівне: Волинські старожитності, 2011. – 324 с.
Випуск присвячений історії Волинського краю.

Наукові записки. – Вип. X. –
Рівне: Волинські старожитності, 2012. – 256 с.
Випуск присвячений 80-річчю від дня народження
визначного рівненського краєзнавця та музейного
працівника Гурія Бухала.

Наукові записки. – Вип. XI. –
Рівне: Волинські старожитності, 2013. – 289 с.
Випуск присвячений розвитку музейної справи та
краєзнавства Волині.

